

บทที่ 4

ผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย จำแนกเป็นขั้นตอนการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาการพัฒนามนุษย์ที่ปรากฏตามคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรค ซึ่งว่าด้วยคฤหบดี คือผู้ครองเรือนในพระสุตตันตปิฎก

ขั้นตอนที่ 2 ผู้วิจัยสังเคราะห์และยกร่างแนวคิดการพัฒนามนุษย์ที่ปรากฏตามคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรค ซึ่งว่าด้วยคฤหบดี คือผู้ครองเรือนในพระสุตตันตปิฎกที่ได้จากการจัดหมวดหมู่ และแยกประเภทตามประเด็นที่วิเคราะห์เพื่อให้ได้แนวคิดการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ที่ปรากฏตามคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรคในพระสุตตันตปิฎก

ขั้นตอนที่ 3 ผู้วิจัยนำเสนอแนวคิดการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ที่ปรากฏตามคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรคในพระสุตตันตปิฎก

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์เนื้อหาการพัฒนามนุษย์จากหลักพระพุทธศาสนาตามแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก

ตอนที่ 1 ผลการกำหนดกรอบความคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ที่ปรากฏตามคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรค ซึ่งว่าด้วยคฤหบดี คือผู้ครองเรือนในพระสุตตันตปิฎก

ผู้วิจัยศึกษาเอกสารงานวิจัย และพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คือพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี พุทธศักราช 2549 ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สรุปเนื้อหาสำคัญจากมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เฉพาะคหปติวรรค เล่ม 13 มี 10 พระสูตร โดยการอ่านเนื้อหาและบันทึกเนื้อหาต่างๆ ลงในตารางบันทึกข้อมูล ดังตารางสรุปเนื้อหาข้างล่างนี้

ตาราง 1 สรุปเนื้อหาพระสุตตันตปิฎก

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักธรรม	แนวปฏิบัติ
1. กัณฑ์ทศพร -สูตรว่าด้วยกัณฑ์ทศพร ปริพพาชก	ภิกษุเป็นผู้สงบ เป็นผู้ นิ่งได้เพราะเป็นผู้มีศีล มีความสงบ มีจิตตั้ง มั่นใจสติปัญญา 4 และได้ตรัสถึงบุคคล 4 ประเภท ทรงตรัส แสดงบุคคล ประเภทที่ 4 ที่ไม่ทำทั้งตนและ ผู้ให้เดือดร้อนประเสริฐ สุด	1. การที่จะเป็นคนที่มึ ระเบียบ วินัย มีความ รับผิดชอบนั้นต้องมีศีล 2. การที่จะลดละกิเลส ได้นั้นต้องคิดพิจารณา ให้เห็นตามความเป็น จริง 3. เกิดเป็นคนไม่ควร เบียดเบียนทั้งตนและ คนอื่น 4. ควรมีความเมตตา ต่อกันทั้งต่อมนุษย์และ สัตว์	1. สติปัญญา 4 2. สิกขาและสาชีพ 3. อริยสัจ 4 4. สันโดษ 5. อริยอินทรีย์ 5 6. อริยสัจสัมปชัญญะ 7. นิรวาณ 5 8. ฌาน 4 9. ญาณ 3	1. การรักษาศีล 2. ฝึกคิดให้เห็นตาม สภาพความเป็นจริง 3. ฝึกควบคุมอินทรีย์ (ตา,หู,จมูก,ลิ้น) ให้ เป็นไปในทางที่ให้ ประโยชน์
2. อัญญาภาควรรคสูตร -สูตรว่าด้วยยถาภูตตี ชาวเมืองอัญญาภาควะ	เป็นพระสูตรที่สอน เรื่องการพัฒนาจิตใจว่า หากมีความเพียร พยายาม ไม่ประมาท ปฏิบัติตามธรรมของ พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้ว จิตที่ไม่หลุดพ้น ก็จะหลุดพ้น อาสวะที่ ยังไม่สิ้นก็จะถึงความ สิ้นไป ผู้นั้นย่อมบรรลุ ธรรมอันยอดเยี่ยม อันปลอดโปร่งจาก กิเลสที่ผูกมัด.	1. เกิดเป็นมนุษย์ควรมี ความเพียรพยายาม พัฒนาตัวเองอยู่เสมอ 2. การพัฒนาจิตของ ตัวเองไม่ยึดติดกับสิ่ง ใดสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่ สำคัญ เพราะจะทำให้ ตัวเอง สัมผัสกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง ยึดติดกับ วัตถุโลกภายนอก จนเกินไป ทำให้เป็น ทุกข์เพราะความอยาก มี อยากได้ อยากเป็น ไม่มีที่สิ้นสุด 3. พรหมวิหาร 4 เป็น หลักสำคัญในการอยู่ ร่วมกัน	1. พรหมวิหาร 4 2. รูปฌาน 4 3. อรูปฌาน 4	1. ไม่เบียดเบียนกันใน สังคม 2. มีเมตตาต่อเพื่อน มนุษย์และสัตว์ 3. ยึดติดกับวัตถุโลก ภายนอกจนเกินไป

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักธรรม	แนวปฏิบัติ
3. เสขปริปทาสูตร -สูตรว่าด้วยข้อ ปฏิบัติของพระเสขะ	- แสดงถึงพระอริย สาวกในพระธรรมวินัย ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภรชทวารใน อินทรีย์ รู้ประมาณใน การบริโภค ฝึกตัวเอง อยู่เสมอ - ทรงแสดงถึงผู้ ประกอบด้วยศีลธรรม 7 และพระอริยสาวกผู้ ได้ฉาน 4 - แสดงถึงความเป็นผู้มี วิชาและจรรยาของ พระอริยสาวกและถือ ว่าเป็นผู้ที่ประเสริฐสุด ในเทวดาและมนุษย์	1. เน้นถึงความสำคัญ ของการรักษาศีลว่าแม้ ในความผิดเล็กน้อยก็ ไม่ควรผิด 2. ผู้ที่มีกริยามารยาทที่ ดีงาม มีศีลที่บริสุทธิ์ มีความรู้ย่อมเป็น บุคคลที่ประเสริฐ 3. ให้รู้ประมาณในการ บริโภคปัจจัย 4 ให้เป็น ประโยชน์ต่อตนเอง และการคัมภรชทวาร (สำรวจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ให้เป็นไปในทางที่ ไม่เกิดโทษต่อตนเอง -	1. ศีล 2. คัมภรชอินทรีย์ ทวาร 3. สติสัมปชัญญะ 4. ศีลธรรม 7 5. โภชนมัตตัญญูตา 6. ฉาน 4 7. วิชาและจรรยา	1. ฝึกรักษาศีลตัวเอง ให้บริสุทธิ์แม้ในเรื่อง เล็กน้อย 2. ฝึกการสำรวจ อินทรีย์ 3. ควรรู้หลักในการกิน อาหาร
4. โปตลียสูตร -สูตรว่าด้วยโปตลีย คฤหบดี	เป็นพระสูตรที่แสดงถึง หลักการตัดขาดทาง อริยวินัยที่ถูกต้อง 8 ประการและ เปรียบเทียบการเห็น งามของอริยสาวก เมื่อพิจารณาเห็นด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้ แล้ว ก็เจริญอุเบกขา (ความวางเฉย) ที่ความ ยึดมั่นในโลกามิส (เหยื่อล่อของโลก เครื่องล่อใจให้ติดอยู่ใน โลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส) ดับไปโดยไม่มีส่วน เหลือ	1. เป็นพระสูตรที่แสดง ถึงหลักการอยู่ร่วมกัน โดยแท้ เพราะการตัด ขาดในอริยวินัยนั้นหาก มนุษย์ทุกคนทำได้ การอยู่ร่วมกันในสังคม ก็จะมีแต่ความสุข ความสงบ ไม่มีการ อาฆาตพยาบาทปอง ร้ายกัน 2. ความปรารถนารัก ใครในกามถือเป็นเรื่อง ที่สำคัญหากมนุษย์เรา ไม่มีศีลมีธรรมเป็นหลัก ปฏิบัติ หมกหมุ่นแต่ เรื่องกาม ก็จะทำให้ เกิดโทษภัยต่างๆ	1. ธรรม 8 ประการ (เครื่องตัดใจ 8 ประการ) 2. กามคุณ 5	1. ควรฝึกให้มีเมตตา 2. ควรธรรม 8 ประการ ในการฝึกหัดตัวเอง ไม่ให้หมกหมุ่นแต่ใน เรื่องกาม 3. ควรฝึกปัญญาให้ มองเห็นโทษของเรื่อง กาม

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักธรรม	แนวปฏิบัติ
5. ชีวกสูตร -สูตรว่าด้วยหมอชีวก	ทรงกล่าวถึงเนื้อสัตว์ที่ ไม่ควรบริโภคโดยฐานะ 3 และตรัสอธิบายถึง การฉันอาหารของภิกษุ แบบไม่เบียดเบียนตน และคนอื่นหรือไม่ เบียดเบียนทั้งตนทั้งคน อื่น คือไม่ให้ยึดติดใน รสอาหาร ที่เขาจะ นำมาถวาย หรือจัดทำ เพื่อตน และผู้ฆ่าสัตว์ อุทิศพระตถาคตหรือ สาวกของพระตถาคต ย่อมประสพสิ่งมิไ้บุญ เป็นอันมากโดยฐานะ 5	1. การอยู่ร่วมกันใน สังคม ไม่ควร เบียดเบียนทั้งตนและ คนอื่นรวมไปถึงสัตว์อื่น ด้วย เพราะทุกชีวิต ย่อมมีคุณค่า 2. ให้มีชีวิตความ เป็นอยู่อย่างง่าย ไม่ ยึดติดกับรสชาติการ กินอาหารมาก จนเกินไป	1. พรหมวิหาร 4 2. เนื้อที่ควรบริโภค และไม่ควรบริโภค 3 อย่าง	1. ควรมีพรหมวิหาร 4 ในการดำเนินชีวิต 2. ไม่ควรยึดติดในการ กินอาหาร หรือรสชาติ ของอาหาร ควรมุ่งถึง ประโยชน์ในการกิน อาหาร
6. อุปาสาทสูตร -สูตรว่าด้วยอุปาลี คฤหบดี	ทรงตรัสแสดงเรื่อง กรรมคือการกระทำซึ่ง แตกต่างจากพวก นิครนถ์ที่บัญญัติคำว่า ทัณฑ์แทนคำว่ากรรม และพระผู้มีพระภาค เจ้าได้ตรัสแสดงถึงโทษ ทางใจมีมากกว่าโทษ ทางกาย ซึ่งขัดแย้ง จากนิครนถ์ซึ่งถือว่า โทษทางกายมีมากกว่า และตรัสแสดงอนุพุพิ กถาอริยสัจจ์ 4	1. เป็นพระสูตรที่ค้าน ความคิดของพวกเขา นิครนถ์ในการบัญญัติ การกระทำที่แตกต่าง จากพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นพระสูตร ที่หักล้างความคิดของ ศาสนาอื่นที่มีความ เข้าใจว่าการกระทำ ทางกายมีโทษว่าการ กระทำทางใจ	1. กรรม 3 2. อนุพุพิกถา 3. อริยสัจจ์ 4	1. ควรนำหลักสุจริตไป ใช้ และเว้นจากทุจริต ในชีวิตประจำวัน 2. ควรนำหลักอนุพุพิ กถาไปปฏิบัติเพราะ เป็นหลักการแสดง ธรรมเป็นลำดับขั้นไป จากง่ายไปหายาก

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักกรรม	แนวปฏิบัติ
		2. ในการอธิบายหรือแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิได้บังคับให้คนฟังรู้เห็นตามที่พระองค์ตรัสแสดงแต่พยายามให้คนฟังคิด และพิจารณาจากความ เป็นจริง โดยยกตัวอย่างประกอบให้ ผู้ฟังคิดตาม ให้เห็นตามความเป็นจริง		
		3. ในการแสดงปัญหาถามตอบนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงถาม ย้ำคำตอบเดิมถึง 3 ครั้งเพื่อให้ผู้ตอบ ปัญหาคิดให้รอบครอบ ก่อนตอบคำถาม		
7. กุกกุโรวาทสูตร -สูตรว่าด้วยโอวาทแก่ผู้ทำตัวตั้งสุนัข (ข้อวัตรเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน เพื่อให้บรรลุในสิ่งที่ตนคิด)	ตรัสแสดงถึงคติของ ปุณณะบุตรผู้ประพฤติ ดังโค และเสนียะผู้ ประพฤติตั้งสุนัขว่ามี ความเห็นผิดและมีคติ ในนรกหรือถือกำเนิด เป็นสัตว์เดรัจฉานและ ได้แสดงหลักกรรม 4 อย่างที่ถูกต้องให้ ปุณณะกับเสนียะ เปลี่ยนพฤติกรรมทำใน สิ่งที่ต้องการ	1. เป็นพระสูตรที่ สะท้อนให้เห็นถึง หลักการปฏิบัติ ความเห็น ความเข้าใจ ของคนว่า ถ้ามีความ เชื่ออย่างไรก็จะปฏิบัติ อย่างนั้น และได้รับถึง ผลของการกระทำนั้น เหมือนดั่งเงาตามตัว 2. เป็นพระสูตรที่สอน ให้คนได้เห็นถึงหลัก ของความจริงที่ว่า ทำดี ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำ อย่างไม่ ย่อมได้ผล กลับคืนมาอย่างนั้น	กรรมดำกรรมาชา 4 ประการ	ควรทำความเข้าใจ กับการปฏิบัติ เพราะถ้ามีความเห็น อย่างไม่ ก็จะปฏิบัติ อย่างนั้น

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักกรรม	แนวปฏิบัติ
8. อภยราชกุมารสูตร -สูตรว่าด้วยอภยราช กุมาร	พระสูตรที่พวกนิครนถ์ เลื่อมอภยราชกุมารให้ ไปได้วาทีกับพระผู้มี พระภาคเจ้าโดยการตั้ง คำถามที่เกี่ยวกับการ กล่าววาจาของ พระพุทธเจ้า ทรงตรัส ตอบว่า ในข้อนี้ มิใช่ ปัญหาที่พึงตอบโดยแ่ง เดียว คือตรัสทั้งสอง อย่างโดยควรแก่เหตุ	1. สอนวิธีการตอบ ปัญหาได้เป็นอย่างดี คือไม่ตอบโดยสงวน เดียว ต้องนึกถึงเหตุ และผลในการตอบ และรวมไปถึง ประโยชน์ในการตอบ คำถามด้วย 2. สอนให้คนมีสติ มี ความรอบครอบ ก่อน ตอบคำถาม 3. บุคคลควรรู้ กาลเทศะในการพูด เรื่องบางเรื่องเหมาะกับ สถานการณ์ใด สถานการณ์หนึ่งที่จะ พูด แต่อาจจะไม่เหมาะ ในอีกสถานการณ์อื่น	หลักการตรัสของ พระพุทธเจ้า 6 อย่าง	ก่อนจะพูด ก่อนจะคิด อะไรควรมีสติพิจารณา ถึงเหตุและผลที่จะ ตามมาจากการกล่าว ของตัวเองด้วย ควรนึก ถึงประโยชน์และมีใช่ ประโยชน์ในการกล่าว และตอบคำถาม
9. พุทฺธเวทนิยสูตร -สูตรว่าด้วยเวทนา มากมาย	1. เวทนาในพุทธ ศาสนาที่พระผู้มีพระ ภาคเจ้าตรัสไว้โดย ปริยายคือ เวทนา 2, เวทนา 3, เวทนา 4, เวทนา 5, เวทนา 6, เวทนา 18, เวทนา 36, เวทนา 108 ก็ทรงแสดงไว้โดย ปริยาย	1. เป็นพระสูตรที่สอน ให้คนรู้จักการอยู่ ร่วมกันในสภาวะที่มี ความคิดเห็นที่แตกต่าง กันในเรื่องเดียวกัน และสอนให้คนรู้จักมอง สิ่งต่างๆรอบด้าน ไม่ ควรที่จะตัดสินจาก ความรู้ที่ตนมีแต่ฝ่าย เดียว	1. กามคุณ 5 2. เวทนา 3. รูปฌานและ อรูปฌาน	1. อยู่ในสังคมย่อมมี ความคิดเห็นที่ แตกต่างกัน จึงควร หาแนวทางการปฏิบัติ ร่วมกัน 2. ความสุขของแต่ละ คนตามสังคมโลกย่อม ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงควรคิด พิจารณาก่อนถึงสิ่งที่ คนอื่นทำ

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อพระสูตร	สรุปเนื้อหาในพระสูตร			
	สรุปเนื้อหา	หลักคิด	หลักธรรม	แนวปฏิบัติ
	2. ความสุขที่เป็นขั้นๆ 10 อย่างที่ประณีตขึ้นไปโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่กามคุณ 5 จนถึงสัญญาเวทิตนวิโร (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)	2. เป็นพระสูตรที่สอนให้คนรู้ว่าความสุขของคนนั้นมีอยู่หลายชั้น และแตกต่างกัน เริ่มจากกามที่เป็นความสุขต่ำสุดจนถึงความสุขของพระนิพพานซึ่งเป็นความสุขที่ประณีตกว่าดีกว่าสุขอื่น		
10. อปฺปนณกสูตร -สูตรว่าด้วยธรรมะที่ไม่ผิด	ทรงแสดงธรรมะที่ไม่ผิด (อปฺปนณกธรรม) ให้พราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านสาลาฟังว่า เมื่อพวกท่านไม่มี ศาสดาที่น่าพอใจ ก็จงสมาทานประพฤติธรรมะที่ไม่ผิด ธรรมะที่ไม่ผิด ที่สมบูรณ์แล้ว สมาทานแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ท่าน	1. เป็นพระสูตรที่แสดง ความสำคัญของทิวี่หรือความเห็นคนที่มีผลต่อการกระทำของคนได้อย่างชัดเจน ซึ่งคนถ้าเชื่ออย่างไ้ก็จะทำอย่างนั้น 2. เมื่อคนมีความเห็นผิดแล้วก็อยากที่จะสามารถทำในสิ่งที่ถูกต้องได้ 3. ในการพัฒนาคนที่จะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้นั้น ควรทำความเห็นให้ตรงก่อน คือมีความเห็นว่าเป็นทำดีได้ชั่วได้ชั่ว	1. อปฺปนณกธรรม 2. มิจจาทิวี่และสัมมาทิวี่ 3. กุศลธรรม 3 ประการ (กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต) 4. อกุศลธรรม 3 ประการ (กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต) 5. อภิรยทิวี่กับภิรยทิวี่	1. ควรฝึกทำความเห็นให้ตรง คือ มีความเห็นว่าเป็นทำดีได้ชั่วได้ชั่ว 2. ควรฝึกกาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์ ตามหลัก กุศลธรรม 3 3. อยู่ในสังคมหมู่่มาก ควรรู้จักระมัดระวังในการใช้กาย วาจา ใจ ให้สุภาพ มีมารยาทในสังคม

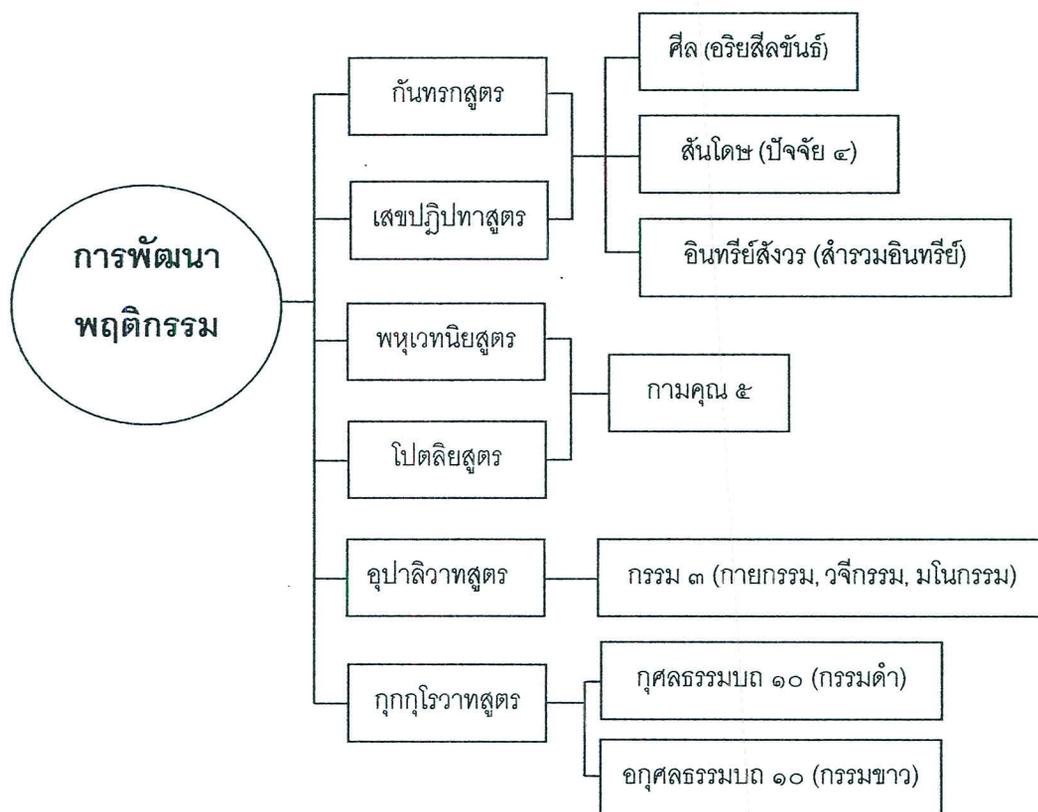
สรุปสาระสำคัญของเนื้อหาของการพัฒนามนุษย์จากพระพุทธศาสนา: การเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกที่เกี่ยวกับเฉพาะการพัฒนาพฤติกรรม มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมอยู่ 6 พระสูตรคือ

1. กัณฑ์ทศสูตร สูตรว่าด้วยกัณฑ์ทศปริพาชก
2. เศษปฏิปทาสูตร สูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ
3. โปตลียสูตร สูตรว่าด้วยโปตลียคฤหบดี
4. อุปาสิทวาทสูตร สูตรว่าด้วยอุปาสิทคฤหบดี
5. กุกกุโรวาทสูตร สูตรว่าด้วยโกวาทแก่ผู้ทำตัวตั้งสุนัข
6. พุทฺธเวทนิยสูตร สูตรว่าด้วยเวทนามากอย่าง

มีหลักธรรมเฉพาะการพัฒนาพฤติกรรมปรากฏอยู่ในพระสูตรทั้งหมด 7 หลักธรรม คือ

1. สันโดษ (ปัจจัย 4)
2. อินทรีสังวร (อริยอินทรีสังวร)
3. กามคุณ 5
4. คีล
5. กรรม 3
6. กุศลกรรมบถ 10 (กรรมขาว)
7. อกุศลกรรมบถ 10 (กรรมดำ)

งานวิจัยนี้เป็นการสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก คหปติวรรค ซึ่งมีการสังเคราะห์หลักธรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมเป็นหลัก จากการสรุปสาระสำคัญเบื้องต้น มีพระสูตรที่ปรากฏหลักธรรมเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมอยู่ 6 พระสูตร และมีหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรทั้งหมด 7 หลักธรรม ดังภาพดังต่อไปนี้

ภาพ 3 แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก

ตอนที่ 2 ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาข้างต้นของแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก ซึ่งได้จำแนกแนวคิดการพัฒนาออกตามหลักความแตกต่างระหว่างบุคคล (คูเชิงอรรถที่ 4) จากการสังเคราะห์พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั คหปติวรรคสามารถจำแนกออกได้ 3 ระดับ คือระดับสติปัญญาปานกลาง ระดับสติปัญญาน้อย และระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา ว่ามีหลักพัฒนาพฤติกรรม วิธีการสอน กลวิธี และอุบายประกอบการสอน และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหลังจากที่ได้รับฟังการแสดงพระธรรมเทศนาอย่างไร ดังตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 2 แสดงการสรุปเนื้อหาของแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกจำแนกตามระดับบุคคล 3 จำพวก

ประเภทบุคคล	ลักษณะบุคคล	หลักพัฒนา พฤติกรรม	วิธีการสอน /กลวิธี และอธิบายประกอบ การสอน	การเปลี่ยนแปลง พฤติกรรม
1. ระดับสติปัญญา ปานกลาง	มีสติปัญญาปานกลาง เป็น สัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรม แล้วพิจารณาตามและได้รับ การอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะ สามารถรู้และเข้าใจได้ใน เวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือน ดอกบัวที่อยู่ปริ่มน้ำซึ่งจะ บานในวันถัดไป	- คีล - สันโดษ - อินทรีย์สังวร - กามคุณ 5 - กรรม 3	วิธีการสอน - การบรรยาย - การสนทนา - ตอบปัญหา กลวิธีและอธิบายการสอน - รู้จักจังหวะโอกาส - เล่านิทานชาดกประกอบ - เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา - เลือกคน	เข้าใจลึกซึ้งมาก ยิ่งขึ้น/ผู้ที่ พุทธมามกะชั้นชม ยินดี/แสดงตน พุทธมามกะ
2. ระดับสติปัญญา น้อย	มีสติปัญญาน้อย แต่เป็น สัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรม แล้วพิจารณาตามและได้รับ การอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่ เสมอ มีความ ขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มี สติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ความเลื่อมใส ในที่สุดก็ สามารถรู้และเข้าใจได้ใน วันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้น เบ่งบานได้ในวันหนึ่ง	- กุศลกรรมบถ 10 - อกุศลกรรมบถ 10	วิธีการสอน - การสนทนา - ตอบปัญหา กลวิธีและอธิบายการสอน - รู้จังหวะและโอกาส - เล่านิทานชาดกประกอบ - เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา	มีความเห็น ถูกต้อง/แสดงตน เป็นพุทธมามกะ และบวชใน พุทธศาสนา
3. ระดับที่ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา	ด้อยสติปัญญา และยังเป็น มิชฉาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ ไม่อาจเข้าใจ ความหมาย หรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาด ศรัทธาความเลื่อมใส ไร้ซึ่ง ความเพียร เปรียบเสมือน ดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม	- กรรม 3	วิธีการสอน - การสนทนา กลวิธีและอธิบายการสอน - อบายเลือกคน - ความยึดหยุ่นในการใช้ วิธีการสอนนั้น	ไม่เข้าใจ/ไม่เห็น ด้วย

ขั้นตอนที่ 2 ผู้วิจัยสังเคราะห์และยกร่างแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก

ตอนที่ 1 ผู้วิจัยนำแผนภาพและตารางสรุปจากขั้นตอนที่ 1 มาทำการสังเคราะห์ให้เห็นแนวคิดการพัฒนามนุษย์โดยจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย 3 ระดับ คือระดับสติปัญญาปานกลาง ระดับสติปัญญาน้อย และระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา ตามความแตกต่างระหว่างบุคคล (ดูเชิงอรรถที่ 5) โดยแต่ละระดับมีองค์ประกอบด้านการพัฒนา 4 ด้าน (ดูเชิงอรรถที่ 6) ซึ่งหมายถึงรูปแบบการสอนซึ่งเป็นสภาพหรือลักษณะของการจัดการเรียนการสอนที่จัดขึ้นอย่างเป็นระบบ ระเบียบตามหลักปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิด หรือความเชื่อต่างๆ (ดูเชิงอรรถที่ 7) โดยในที่นี้หมายถึงองค์ประกอบของการพัฒนาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกซึ่งจะประกอบด้วย

1. ด้านวิธีการสอน
2. ด้านกลวิธีและอธิบายประกอบการสอน
3. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม
4. ด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหลังจากที่ได้รับฟังการแสดงธรรมเทศนา

ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย การสนทนา การบรรยายและการตอบปัญหา ตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกอธิบายได้ดังต่อไปนี้

1. วิธีการสนทนา เป็นวิธีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้สอนผู้ฟังหรือผู้เรียนที่ยังไม่มีความเลื่อมใสศรัทธา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเริ่มต้นด้วยการสนทนาถึงความคิดเห็นเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจและความเลื่อมใสตามหลักพุทธศาสนา เช่นใน โปตลียสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสนทนากับโปตลียคฤหบดีถึงเครื่องตัดไวยหารในอริยวินัย (ดูเชิงอรรถที่ 8) คือการเจตนาเว้นการกระทำ 8 ประการ จึงทำให้โปตลียคฤหบดีเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

วิธีการสอนโดยการสนทนาดังกล่าวทฤษฎีทางตะวันตกของ Vygotsky (ดูเชิงอรรถที่ 9) ได้เรียกวิธีการนี้ว่า Cooperative Learning เป็นวิธีการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้สิ่งที่ซับซ้อนได้ด้วยตนเองจากการพูดคุยสนทนาปัญหาร่วมกับผู้อื่น

2. แบบบรรยาย เป็นวิธีการที่ใช้ในที่ประชุมใหญ่และมีผู้ฟังมาก ผู้ฟังส่วนใหญ่เป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม ผู้ฟังเป็นประเภทเดียวกันและมีพื้นฐานความรู้ความสามารถอยู่ในระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีบรรยายแบบกว้างๆได้ ลักษณะสำคัญของการสอนแบบบรรยายนี้ จะทำให้ผู้ฟังแต่ละคนรู้สึกว่าคุณสอนพูดกับตัวเองโดยเฉพาะ เช่นใน กัมมทกสูตร สูตรที่ว่าด้วยบุตรนายความช่างชื่อเปสสะและบริพาชกชื่อกันทกะทูลถามถึงความเรียบร้อย ความสงบ ความเป็นผู้หนึ่งของภิกษุทั้งหลาย พระผู้

มีจึงตรัสแสดงเรื่องบุคคล 4 ประเภทโดยย่อให้ฟัง เมื่อกันทระหงส์ไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอธิบายเรื่องบุคคล 4 ประเภทโดยพิสดารให้หมู่ภิกษุฟัง เพื่อให้หมู่ภิกษุมีความเข้าใจในหลักธรรมมากยิ่งขึ้น

ซึ่งวิธีการสอนแบบบรรยายนี้คอล์บ (ดูเชิงอรรถที่ 10) (Kolb's Theory of Learning Styles) กล่าวไว้ว่าเป็นแบบแอสซิมิลเลเตอร์ (Assimilators) เป็นการประสมประสานระหว่างการเรียนรู้แบบสังเกตและคิดไตร่ตรองกับการคิดเชิงนามธรรมจากประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ ผู้เรียนจะเป็นลักษณะของผู้ที่ชอบและสามารถเรียนรู้เนื้อหาที่เป็นทฤษฎีและหลักการได้ดี เนื่องจากสามารถรวบรวมข้อมูลที่เรียนนำมาสรุปด้วยหลักเหตุและผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. แบบตอบปัญหา การสอนแบบตอบปัญหานี้ บางทีเป็นการถามเพื่อหาคำตอบเทียบเคียงกับสิ่งที่อยู่ในใจของผู้เรียน บางทีถามลองภูมิ บางทีเตรียมมาถามเพื่อชมปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบคำถาม พระพุทธองค์ให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน เช่นใน อุปาลิวาทสูตร เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบปัญหาของทีฆตปัสสันนิครนถ์ว่า การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทางใดมีโทษมากกว่ากัน

วิธีการสอนแบบตอบปัญหานี้มีนักจิตวิทยาบางคน (ดูเชิงอรรถที่ 11) (Winters, 1995) (Wang, 1996) ได้กล่าวถึงวิธีการสอนแบบนี้ว่าเป็นรูปแบบที่ใช้คำถามเป็นสื่อเป็นรูปแบบของผู้เรียนที่สามารถเข้าถึงเนื้อหาสาระของบทเรียนได้ดีเมื่อมีการใช้คำถามเร้าให้เกิดการคิดและการแก้ปัญหา

ในด้านวิธีการสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้นั้นมีลักษณะที่ถือตามกลุ่มเป้าหมายที่ทรงสั่งสอนเป็นหลัก หากกลุ่มเป้าหมายมีคนเดียวพระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงใช้การสนทนา หากกลุ่มเป้าหมายมีหลายคน เป็นกลุ่ม เป็นคณะ พระองค์ทรงใช้การบรรยาย และในกลุ่มคนที่สนใจอยากรู้เรื่องอะไรเป็นการเฉพาะลงไป พระองค์ก็ทรงใช้การตอบปัญหาให้กลุ่มเป้าหมายเข้าใจ โดยส่วนใหญ่แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงใช้วิธีการอะไรนั้นจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์และกลุ่มเป้าหมายที่จะทรงแสดงธรรมสอนเป็นหลักซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงการสังเคราะห์แนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกด้านวิธีการสอน

องค์ประกอบของ การพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญาปาน กลาง	สติปัญญา น้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	
1. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย	1. การสนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. การสนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. การสนทนา 2. ตอบปัญหา	ด้านวิธีการสอน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ การสนทนา การบรรยาย และการตอบ ปัญหาเป็นหลัก โดยขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ สถานการณ์และบุคคลเป้าหมายใน ขณะนั้นด้วย

จากตารางสรุปได้ว่า องค์ประกอบของการพัฒนาด้านวิธีการสอนนั้นประกอบด้วย

1) การสนทนา 2) การบรรยาย 3) การตอบปัญหา

ด้านกลวิธีและอุบายประกอบการสอน ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงใช้ในการตรัสแสดงเพื่อพัฒนามนุษย์นั้นประกอบด้วย

1. การเล่านิทานชาดกประกอบ
2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย
3. การเลือกคน
4. การรู้จักจังหวะและโอกาส
5. การยืดหยุ่นในการสอน

ซึ่งครูจะต้องมีเทคนิคและวิธีการสอน (ดูเชิงอรรถที่ 12) ที่ดีสอดคล้องและเหมาะสมกับ
นักเรียนแต่ละวัยหรือแต่ละระดับจึงสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เขาได้ ซึ่งเป็นการสอน
ผู้ใหญ่ให้เกิดการเรียนรู้แต่ละสาขาอาชีพ (ดูเชิงอรรถที่ 13) เทคนิคที่ใช้จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน
อธิบายได้ดังนี้

1. การเล่านิทานชาดกประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ
เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนมีรสยิ่งขึ้น เช่นในกัณฑ์ทรงกฐนพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงยกอุทาหรณ์ประกอบเรื่องบุคคล 4 ประเภทว่ามีการทำตัวอย่างไรบ้างถึงได้ชื่อว่าโดยได้
ยกตัวอย่างประกอบถึงบุคคลเช่นไรจึงได้ชื่อว่าทำตัวให้เดือดร้อน อย่างไรชื่อว่าทำตัวให้ผู้อื่น
เดือดร้อน อย่างไรชื่อว่าทำทั้งตัวเองและผู้อื่นเดือดร้อน และอย่างไรชื่อว่าไม่ทำทั้งตนและผู้อื่น
เดือดร้อน

2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้อธิบายในสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดแบบรูปธรรม เช่นในอุปมาลีลาวาสูตพระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาว่าระหว่างโทษทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทางไหนมีโทษมากกว่า โดยเปรียบเทียบถึงผู้มีฤทธิ์ทางใจที่สามารถเผาผลาญสิ่งต่างๆ ได้ภายในพริบตาจึงทำให้อุบาสีคฤหบดีเชื่อว่าทางใจมีโทษมากกว่า

3. อุปบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ทำให้หมดความคลางแคลงใจ ตัดปัญหาในการทำงานที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้าง ความคลางแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ในการสอนคนเป็นหมู่คณะให้เริ่มต้นจากผู้นำก่อน การสังเคราะห์บุคคลเป็นรายๆ อาจให้ผลดีกว่าการสอนกรวด เช่นในอุปมาลีลาวาสูตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสนทนาและตอบปัญหาของทีฆตปัสสีนิครนถ์ถึงโทษทางกาย ทางวาจา ทางใจ ว่าทางใดมีโทษมากกว่า ซึ่งหลังจากทีฆตปัสสีนิครนถ์เชื่อที่ไม่เชื่อว่าการกระทำทางกายมีโทษมากกว่าทางใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ได้ทรงกล่าวหรือตรัสอะไรต่อ ซึ่งเป็นอีกกลวิธีหนึ่งในการเลือกคนของพระพุทธเจ้า

อุปบายการเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคลเช่นนี้วงการศึกษไทยได้เรียกรูปแบบนี้ว่าเป็นรูปแบบการเรียนรู้เป็นรายบุคคล (Individual Study) (ดูเชิงอรรถที่ 14) เนื่องจากผู้เรียนแต่ละบุคคลมีความสามารถในการเรียนรู้และความสนใจในการเรียนรู้แตกต่างกัน

4. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่นผู้เรียนยังไม่พร้อม ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือดึงดันทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความจับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป เช่นในอุปมาลีลาวาสูตเหมือนกันซึ่งได้สนทนากันถึงโทษทางใดหนักกว่ากัน ซึ่งทีฆตปัสสีนิครนถ์กล่าวว่าทางกายมีโทษมากกว่าทางใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าทางใจมีโทษมากกว่าทางกาย จากนั้นก็แยกจากกัน หลังจากนั้นอุบาลีคฤหบดีจึงได้เข้ามาสนทนากับพระพุทธเจ้าถึงเรื่องโทษดังกล่าวว่า โทษทางไหนหนักกว่ากันซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้อธิบายแสดงและยกตัวอย่าง ข้อเปรียบเทียบให้ฟังจนอุบาลีคฤหบดีเกิดความศรัทธาในพระพุทธเจ้า เป็นต้น

5. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นเหมา มานะ ทิฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกผู้รู้สึกว่าแพ้ เช่น ในไปตลียสูตรที่ไปตลียคฤหบดีรู้สึกไม่พอใจที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าคฤหบดีเพราะว่าตัวเองตัดขาดแล้ว

จากทรัพย์สิน จากข้าวเปลือก เงินทองทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแสดงถึงการตรัสชาตใน อริยวินัยให้ไปตลียคฤหบดีพึงจนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ด้านกลวิธีและอุบายประกอบการสอนที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นจะมีอยู่หลาย กลวิธีและอุบายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลือกใช้โดยถือตามเหตุตามสถานการณ์ของแต่ละบุคคล ที่พระองค์ทรงเทศนาสั่งสอนเป็นหลัก ซึ่งอาจจะไม่เหมือนกัน หรืออาจจะใช้หลายกลวิธีและอุบาย ประกอบการสอนหลายอย่างในสถานการณ์เดียวกันซึ่งสรุปได้ดังตารางดังนี้

**ตาราง 4 แสดงการสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกด้านกลวิธีและอุบายประกอบ
การสอน**

องค์ประกอบ ของการ พัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญาปาน กลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อการ พัฒนา	
2. กลวิธีและ อุบาย ประกอบ การสอน ประกอบด้วย	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ	องค์ประกอบของการพัฒนานั้น พระองค์ทรงใช้เล่านิทานชาดก ประกอบ มีข้อเปรียบเทียบด้วยข้อ อุปมาอุปไมย การเลือกคน การรู้ จังหวะ รู้โอกาส และมีความ ยืดหยุ่นในการสอน โดยอาศัย สถานการณ์ ณ ปัจจุบันเป็นหลัก ของการใช้กลวิธีและอุบาย ประกอบการสอน
	2. ข้อเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปไมย	2. ข้อเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปไมย	2. ข้อเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปไมย	
	3. การเลือกคน	3. การเลือกคน	3. การเลือกคน	
	4. การรู้จักจังหวะ และโอกาส	4. การรู้จักจังหวะ และโอกาส	4. การรู้จักจังหวะ และโอกาส	
	5. การยืดหยุ่นในการ สอน	5. การยืดหยุ่นใน การสอน	5. การยืดหยุ่นในการ สอน	

จากตารางสรุปได้ว่า กลวิธีและอุบายประกอบการสอนที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้มี 1) การเล่านิทานชาดกประกอบ 2) ข้อเปรียบเทียบด้วยข้อ อุปมาอุปไมย 3) การเลือกคน 4) การรู้จักจังหวะและโอกาส 5) การยืดหยุ่นในการสอน

ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลือกใช้เนื้อหาที่ เหมาะสมกับระดับของบุคคลที่พระองค์ทรงแสดงธรรมสอน โดยยึดระดับของบุคคลเป็นหลัก เพื่อให้เหมาะสมกับสติปัญญาของระดับบุคคลผู้ที่พระองค์จะพัฒนา ซึ่งทฤษฎีของ Piaget (ดูเชิงอรรถที่ 14) กล่าวถึงการเลือกเนื้อหาและกิจกรรม รวมทั้งสื่อประกอบการสอน จะเป็นไปอย่าง

เหมาะสมและสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ซึ่งเนื้อหาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกมีปรากฏตามระดับของบุคคล 3 ระดับ คือ

1. ระดับสติปัญญาปานกลาง ประกอบด้วย

1.1 สันโดษ (ปัจจัย 4) การพัฒนาตามหลักของสันโดษถือได้ว่าเป็นหลักการพัฒนาที่สำคัญ เพราะเป็นหลักการสอนให้มนุษย์อยู่อย่างพอเพียง ไม่ดิ้นรนชวนชวายนจนเกินตัว ไม่ใช่ของฟุ่มเฟือย รู้จักใช้ของอย่างเป็นประโยชน์ เน้นการอยู่เป็น กินเป็นและถือได้ว่าเป็นเรื่องการพัฒนาพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ เช่น ผู้คน สิ่งแวดล้อม การรักษารวมชาติ การใช้สอยอย่างประหยัด การเห็นคุณค่าในสิ่งของต่างๆ เป็นต้น ความสันโดษเป็นหลักธรรมที่สอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติ สงบร่มเย็น ไม่เบียดเบียน ไม่ลักขโมย ไม่หลงในวัตถุนิยม บริโภคนิยม ในพระสูตรต้นตปิฎกมีหลายพระสูตรที่ได้แสดงถึงหลักการพัฒนาด้วยหลักสันโดษ ดังพระพุทธพจน์ในกัณฑ์ทศสุตที่แสดงเรื่องสันโดษ โดยได้แสดงการบริโภคปัจจัย 4 เอาไว้ว่า

ภิกษุหนึ่งเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มกาย ด้วยบิณฑบาตพอกุ้มท้อง เป็นผู้จะไปไหนมาไหนก็นำไปเท่านั้น สุกถบักชีจะบินไปไหนมาไหน ก็มีภาระเพียงปีกของตัวบินไป ฉันทใดภิกษุนั้นก็ฉันทนั้นแล เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มกาย ด้วยบิณฑบาตพอกุ้มท้อง เธอจะไปไหนมาไหนก็นำไปเท่านั้น ภิกษุหนึ่งประกอบด้วยอริยศีลชั้นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน ม.ม. (แปล)13/18

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ฌมฺมเสฏฺฐโฐ ป.๓.9, หน้า 22) ได้อธิบายความสันโดษหรือหลักแห่งความสันโดษเอาไว้ในเรื่องการบริโภคปัจจัย 4 ว่าเวลาบริโภคปัจจัยทั้ง 4 อย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านสอนให้พิจารณาว่า เรานุ่งห่มจีวรนี้ไม่ต้องการเพื่อจะให้สวยงาม นุ่งห่มเพียงเพื่อบรรเทาความร้อน ความหนาว เพียงเพื่อป้องกันสัมผัส มี ลม แดด ฝน และสัตว์เลื้อยคลาน มี เหลือบ ยุง เป็นต้น และเพื่อจะปกปิดความละอายเท่านั้น เมื่อพิจารณาได้ดังนี้แล้วจึงบริโภค ขณะบริโภคอยู่ หรือบริโภคเสร็จแล้ว ต้องมีสติประจำกำกับอยู่เสมอทุกขณะ ดังนี้ ชื่อว่า ปัจจัยปัจจุเวกขณะ

ในการพัฒนาตามหลักภาวนา 4 นั้น พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า ตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านให้ความสำคัญแก่การพัฒนาภายใน หรือพัฒนาการทางภายใน ที่เรียกว่าภายในนี้มาก (ความหมายไม่เหมือนกันที่เราใช้กันในปัจจุบัน) และภายในภาวนาที่ท่านเน้นตอนต้นนี้มี 2 อย่างคือ

1. การรู้จักใช้อินทรีย์ หรืออินทรีย์สังวร โดยรับรู้ให้เกิดคุณไม่เกิดโทษ เช่น ดูเป็นฟังเป็น ให้ได้คุณภาพชีวิต เช่นปัญญาและคุณธรรม อย่างน้อยก็ได้แบบอย่างที่ดี

2. การบริโภคพอดี หรือความรู้จักประมาณในการบริโภคที่เรียกเป็นภาษาพระว่า โภชนะมัตตัญญูตา หมายถึงการกินด้วยปัญญา คือกินด้วยความรู้เข้าใจ ความมุ่งหมายของการกินว่ากินเพื่อให้ร่างกายมีสุขภาพดี จะได้เกื้อหนุนการมีชีวิตที่ดีงาม ไม่ใช่กินเพียงเพื่อบำรุงบำเรอให้อร่อยล้น การกินด้วยปัญญาที่รู้ความมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่แท้ของการกิน ไม่มากหรือน้อยเกินไป และเลือกกินอาหารที่มีคุณค่าต่อร่างกาย ไม่เป็นโทษ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542, หน้า 37-38) อธิบายว่า เมื่อเราพัฒนาคนให้รู้จักกินเป็น เขาก็จะบริโภคด้วยปัญญา คือ มีความเข้าใจในความมุ่งหมายของการบริโภค รู้จักถามตัวเองว่าเรากินเพื่ออะไร ซึ่งทำให้เห็นว่า ในการกินนั้นความมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่แท้จริง ไม่ใช่เพื่ออร่อย ไม่ใช่เพื่อโก้หรูหร่า แต่กินเพื่อจะให้ร่างกายเป็นไปได้อย่างดี มีสุขภาพแข็งแรง แล้วเราจะได้ใช้ร่างกายที่มีสุขภาพดีนั้นดำเนินชีวิตที่ดีงาม อยู่ผาสุก และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ต่อไป เมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้แล้ว พฤติกรรมการบริโภคของเราจะมีลักษณะที่ “พอดี” ดังนี้

1. ปริมาณอาหารที่กินจะถูกจำกัด ให้พอดีกับความต้องการของร่างกาย
2. ประเภทของอาหารที่กินก็จะถูกจำกัด โดยเลือกกินอาหารที่มีคุณค่าส่งเสริมคุณภาพชีวิตยิ่งขึ้นไป

“การกินเป็น” คือกินพอดี ซึ่งเป็นการกินด้วยปัญญานี้ จะช่วยสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้

ถ้าการศึกษาพัฒนาคนในขั้นพื้นฐานได้แม้เพียง 3 อย่างเท่านั้น คือ

1. ทำให้คนรู้จักใช้อินทรีย์ ด้วยการดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น
2. รู้จักการกินหรือบริโภคด้วยปัญญา ที่เรียกว่ากินเป็น กินพอดี หรือบริโภคพอดี และ

3. ให้มีดุลยภาพแห่งการเอาตัวรอดให้

เพียงเท่านั้นปัญหาต่อชีวิต ต่อสังคม และต่อธรรมชาติแวดล้อมก็แทบจะหมดไปเลย สันติสุขก็จะเกิดขึ้นได้ และจะแก้ปัญหาคความติดตันแห่งอารยธรรมมนุษย์ที่กำลังประสบกันอยู่นี้ให้ผ่านพ้นไปได้อย่างแน่นอน แต่น่าเสียดายว่าการพัฒนาคนเพียงแค่นี้ยังทำกันไม่ได้ ข้ำร้ายยังมองข้ามกันไปแล้วเสียด้วย

การพัฒนากายนั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542, หน้า 98-99) กล่าวว่า แยกได้หลายอย่าง อย่างง่ายที่สุดก็คือการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี หายโรค หายภัย ปราศจากโรคเท่าที่เป็นไปได้ ซึ่งในแง่นี้มักจะเป็นความหมายของการพัฒนากายในแบบของ

การศึกษาสมัยใหม่ทั่วไป แต่พระพุทธศาสนา ยังพูดต่อไปอีกถึงการพัฒนากายในความหมายว่าเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ไม่ใช่เพียงว่าพัฒนากายให้แข็งแรงเท่านั้น แต่พัฒนาให้กายนี้มีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องดีงามกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมัน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ทางวัตถุขั้นพื้นฐานก็คือ ปัจจัย 4

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542, หน้า 71-73) กล่าวต่ออีกว่าการเสพ บริโภคปัจจัย 4 และใช้ประโยชน์จากวัตถุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยี ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจ มุ่งคุณค่าที่แท้จริง ให้ได้คุณภาพชีวิต และส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ไม่หลงถูกหลอกไปด้วยคุณค่าเทียม ตามค่านิยมฟุ้งเฟ้อ โก้เก๋ ที่ทำให้บริโภคมาก แต่เสียคุณภาพชีวิต เรียกว่ากินเป็น บริโภคเป็น ใช้เป็น เริ่มด้วยการกินพอดี (หลักโภชนาการที่ถูกต้อง ขยายไปถึงปัจจัยสันนิสิตศีล)

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺฐโฐ ป.ธ.9, หน้า 374) ได้อธิบายเรื่องโภชนาการที่ถูกต้องเอาไว้ว่า ความรู้จักพอดีในการกินอาหาร ได้แก่ความเป็นผู้จักประมาณในการกินอาหารแต่พอสมควร ก่อนแต่จะบริโภคอาหารต้องมีสติกำกับอยู่ และทำความเข้าใจว่าการบริโภคอาหารก็เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป และรู้จักเลือกอาหาร คือเว้นอาหารที่บูดเน่าหรืออาหารที่แสดงเสีย บริโภคแต่เฉพาะอาหารที่ดีที่ไม่แสดง และไม่บริโภคให้น้อยเกินไปนักจนถึงกับอดโรค ไม่บริโภคมากเกินไปนักจนถึงกับอึดอัด บริโภคให้เป็นเวลาอันไม่พร่ำเพรื่อ ควรถือปฏิบัติว่า “กินเพื่ออยู่ มิใช่อยู่เพื่อกิน” ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า โภชนาการที่ถูกต้อง รู้ความพอดีในการกินอาหาร

ดังนั้น การพัฒนามนุษย์โดยใช้หลักของการสันโดษจึงเป็นหลักที่ควรพัฒนามนุษย์เป็นอย่างมาก ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้น สงบขึ้น เป็นระเบียบขึ้นเท่านั้นยังเป็นหลักการที่ทำให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติอย่างปกติ คือไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม ไม่ตัดไม้ทำลายป่า เป็นหลักธรรมที่สอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างสงบสุข

1.2 อินทรีสังวร (อริยอินทรีสังวร) (ดูเชิงอรรถที่ 16) การพัฒนาโดยใช้หลักการพัฒนาอินทรีสังวร เป็นหลักการพัฒนาที่สอนให้มนุษย์รู้จักใช้ประสาทสัมผัสของตนเองอย่างมีประโยชน์ ไม่ให้หลง มัวเมาเมื่ออินทรีทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ กระทบกับสิ่งใด สัมผัสกับสิ่งใดก็ไม่ยึดติดในสิ่งของเหล่านั้น ไม่มีความยินดี ยากได้สิ่งเหล่านั้นมาเป็นของตัวเอง มีสติรู้อยู่ตลอดเวลา ในกัณฑ์สุตตรมีพระพุทธพจน์ที่แสดงถึงการพัฒนาทางกายที่เรียกว่า การสำรวมอินทรีเอาไว้ว่า

1.2 อินทรีสังวร (อริยอินทรีสังวร) (ดูเชิงอรรถที่ 16) การพัฒนาโดยใช้หลักการพัฒนาอินทรีสังวร เป็นหลักการพัฒนาที่สอนให้มนุษย์รู้จักใช้ประสาทสัมผัสของตัวเองอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ให้หลง มัวเมาเมื่ออินทรีทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ กระทบกับสิ่งใด สัมผัสกับสิ่งใดก็ไม่ยึดติดในสิ่งของเหล่านั้น ไม่มีความยินดี อยากได้สิ่งเหล่านั้นมาเป็นของตัวเอง มีสติรู้อยู่ตลอดเวลา ในกัณฑ์ทศสุตรมีพระพุทธพจน์ที่แสดงถึงการพัฒนาทางกายที่เรียกว่า การสำรวมอินทรีเอาไว้ว่า

ภิกษุฉันเห็นเห็นรูปด้วยจักขุแล้วไม่ถือรวบถือรวมๆ ไม่แยกถือเป็นส่วนๆ เราย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปกรรมอันเป็นอกุศลคือ อภิขมาและโทมนัสครอบงำได้ ชื่อว่ารักษากักขุนทรีย์ เธอพึงเสียดด้วยโสตะ ...ดมกลิ่นด้วยฆานะ... ลิ้มรสด้วยชิวหา ..ถูกต้องโณภูฐัพพะด้วยกาย ...รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้วไม่รวบถือรวมๆ ไม่แยกถือเป็นส่วนๆ เราย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปกรรมอันเป็นอกุศลคืออภิขมาและโทมนัสครอบงำได้ ชื่อว่ารักษามโนทรีที่ ชื่อว่าสำรวมในมโนทรีที่ ภิกษุฉันประกอบด้วยอริยอินทรีสังวรเช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน

ม.ม. (ไทย) 13/18

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2538, หน้า 38) กล่าวถึงเรื่องการพัฒนาอินทรีว่า ตามปกติมนุษย์เราเมื่อต้องการจะมีชีวิตที่ดี ก็ต้องพัฒนาอินทรีให้เฉียบคม คนเราเมื่อทำงานที่ต้องใช้อินทรีใด ก็จะต้องพัฒนาอินทรีนั้น เช่น แพทย์พัฒนาตาที่ดู หูที่ฟัง มือที่สัมผัสของตนเก่งจนดูคนไข้ออก เพียงเห็นคนไข้เดินเข้ามา ก็พอจะบอกได้ว่าเป็นโรคอะไร อย่างน้อยก็จำกัดขอบเขตของปัญหาได้ว่า ควรจะเจาะถามคนไข้ที่จุดไหน ค้นหาสมุฏฐานของโรคได้รวดเร็ว หรืออย่างช่างแกะเครื่องยนต์ฟังเสียงเครื่องยนต์ก็แทบจะรู้เลยว่าปัญหาอยู่ที่ไหน จุดใด เด็กของเรา ก็เช่นกัน ต้องสอนให้ฝึกคิด ฝึกทำ แม้แต่คิดเลขในใจก็ต้องฝึกไว้

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2554, หน้า 2-3) กล่าวต่ออีกว่า เราอยู่ในโลก ชีวิตของเราที่เป็นอยู่ได้ต้องมีการสื่อสารกับโลกภายนอก สิ่งที่ช่วยสื่อสาร หรือเครื่องมือสื่อสาร ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ถ้าเราใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ก็กลับเป็นทางมาของโทษความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ธีรวัสส์ บำเพ็ญบุญบารมี (2550, หน้า 7) อธิบายเรื่องอินทรียสังวรเอาไว้ว่า อินทรียสังวร หรือคัมภีร์ทวารอินทรีย หมายถึง การสำรวจอินทรีย คือระว่างไม่ให้บาปอกุศล ธรรมครอบงำจิตใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย 6 ในขั้นนี้เป็นการควบคุมการรับรู้เมื่อติดต่อกับเกี่ยวข้องกับโลกทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นการควบคุมตามกฎเกณฑ์หรือมาตรฐาน ภายนอกการควบคุมที่ว่าเป็นโดยสภาวะแล้วเป็นการระมัดระวังในขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูก ได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และจิตใจคิดสิ่งต่างๆอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือพร้อมกันหลายๆ อย่างก็ได้ โดยระมัดระวังไม่ให้หมายรู้ หรือยึดถือเป็นสภาวะไม่ว่าโดยการตีความเอาจากลักษณะทั่วไปหรือลักษณะ เฉพาะ เพราะถ้าไม่ระมัดระวังแล้วถ้าหมายรู้เอาว่าเป็นตัวตน ก็จะเผลอใจไป ตามความชอบความชังก็จะทำให้ความดีใจ เสียใจครอบงำจิตใจเอาได้ ที่ต้องระมัดระวังก็เพราะว่า ผู้ฝึกฝนยังไม่รู้แจ้งวิชา การระมัดระวังนี้อาจทำได้โดยตั้งสติกำหนดรู้อารมณ์ แล้วนำหลักการที่ ช่วยไม่ให้เผลอตัวดังกล่าว หลักการสำคัญในกิจกรรมนี้คือ ไม่ถือนิमित ถืออนุพยัญชนะ (ดูเชิงอรรถที่ 17)

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐ) (2552, หน้า 44) ได้อธิบายเรื่องการสำรวจอินทรียทั้ง 6 เอาไว้ว่าการสำรวจอินทรียทั้ง 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ความยินดียินร้ายเข้าครอบงำได้ ในเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น กล่าวคือ เมื่อรูปมากกระทบตา ถ้าเป็นรูปสวย เป็นอิฏฐารมณ์ ก็มีสติ ระว่างไม่ให้ความยินดีเกิดขึ้น ถ้ารูปนั้นไม่สวย เป็นอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) ก็ให้มีสติระว่าง ไม่ให้ความยินร้ายเกิดขึ้น ดังนี้ ชื่อว่า อินทรียสังวร

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐ) (2552, หน้า 80) ได้อธิบายเรื่องอินทรียทั้ง 6 เอาไว้ว่าอายตนะทั้งหกนี้ หมายถึงประสาทเพื่อการรับรู้อารมณ์ต่างๆที่มากกระทบเข้า เรียกชื่อตามประสาทนั้นๆได้เช่น จักขุประสาท โสตประสาท เป็นต้น ส่วนตัวลูกตา ช่องหู-ใบหู เป็นต้น นั้น เป็นเพียงที่ตั้งอยู่ ที่อาศัย หรือทางผ่านของประสาทนั้นๆ เมื่อใดประสาทจักขุพิการ คือ ใช้การไม่ได้แล้ว เราเรียกว่าตาพิการ เป็นต้น อายตนะทั้งหกนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อินทรีย”

อินทรีย แปลว่า ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักขุเป็นใหญ่ หรือเป็นเจ้าของในการดูการเห็น เป็นต้น ดังนั้นเราจึงเรียกว่า “อินทรีย” และและเมื่อนำมาต่อกันเข้ากับชื่อเดิมจะได้เป็น

1. จักขุอินทรีย แปลว่า ตาเป็นใหญ่ในการดู การเห็น
2. โสตอินทรีย แปลว่า หูเป็นใหญ่ในการฟัง
3. ฆานินทรีย แปลว่า จมูกเป็นใหญ่ในการสูดดมกลิ่น
4. ชิวหินทรีย แปลว่า ลิ้นเป็นใหญ่ในการลิ้มรส

5. กายอินทรีย์ แปลว่า กายเป็นใหญ่ในการถูกต้องสัมผัส

6. มนินทรีย์ แปลว่า ใจเป็นใหญ่ในการนึกคิด หรือคำนึงถึง

ดังนั้น การสำรวจมโนอินทรีย์ทั้งหลายจึงเป็นเสมือนการปิดประตูความชั่ว ความหลงมัวเมาทั้งหลายอันจะเป็นเหตุให้เกิดความชั่วทั้งหลายที่จะตามมา การสำรวจอินทรีย์จึงถือเป็นหลักการสำคัญที่จะใช้พัฒนามนุษย์ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หากมนุษย์รู้จักสำรวจอินทรีย์เหล่านี้ให้เป็นประโยชน์กับตัวเอง ก็จะทำให้มีความสุข ไม่เดือดร้อน ไม่หลงมัวเมา ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิต จึงจะประสบความสำเร็จในชีวิต

1.3 กามคุณ 5 ในพหุเวทนิยสูตร พระสูตรว่าด้วยเวทนามีมากอย่างได้แสดงการพัฒนาพฤติกรรมเอาไว้ในสุขเกิดจากกามคุณ 5 ดังพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนอานนท์ กามคุณนี้มี 5 ประการ กามคุณ 5 ประการคืออะไรบ้าง คือ

1. รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่านปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

2. เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต...

3. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ...

4. รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหา...

5. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่านปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

กามคุณมี 5 ประการนี้แล อานนท์ สุขโสมนัสโตเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ 5 นี้ สุขและโสมนัสนี้เรียกว่า กามสุข (ม.ม.(แปล)13/105)

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺฐโฐ) (2552, หน้า 292-293) อธิบายเรื่องกามคุณเอาไว้ว่ากามคุณ แปลว่า อารมณ์เป็นเหตุใคร่ ได้แก่ อารมณ์อันเป็นที่น่ารัก น่าใคร่ น่านปรารถนา น่าชอบใจ น่าพึงใจ ซึ่งรวมเรียกว่า “กามคุณ” ท่านจำแนกไว้ 5 ประการ คือ

1. รูป ได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยอันตาจะพึงแลเห็นได้ จะเป็นรูปคนก็ตาม รูปสัตว์ต่างๆ ก็ตาม รูปปั้น รูปแกะสลัก หรือรูปพัสดุดังๆ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เมื่อตาได้ประสบ มองเห็น แลเห็น เหลียวเห็น พบเห็นเข้าแล้ว ก็ทำใจให้เกิดความรู้สึกรักใคร่ ยินดี พอใจ อยากรู้อยากเห็น อยากรู้อยากได้ อยากรู้อยากมี อยากรู้อยากใกล้ชิด และที่เป็นเจ้าของอยู่แล้ว ที่มีอยู่แล้ว ก็ไม่ต้องการที่จะให้พลัดพรากจากไป ห่วงอาลัย หวงแหน ในรูปนั้นๆ เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นกามคุณประการที่หนึ่ง

2. เสียง ได้แก่ สิ่งที่เป็นวิสัยอันหูจะพึงได้ยินได้ฟัง จะเป็นเสียงคนก็ตาม เสียงสัตว์ก็ตาม หรือเสียงวัตถุชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม เมื่อหูได้ยินได้ฟังแล้ว ก็ทำใจเพลิดเพลินติดใจ

พัวพัน หมกมุ่นอยู่ในเสียงนั้นๆ และไม่ยอมให้พลัดพรากจากไปเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นกามคุณประการหนึ่ง

3. กลิ่น ได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยอันจุมูกจะพึงสูดดมได้ จะเป็นกลิ่นหอมของดอกไม้ นานาพันธุ์ก็ตาม หรือกลิ่นหอมจากเครื่องปรุงอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เมื่อจุมูกได้สูดดมกลิ่นแล้ว ก็เป็นที่น่ารักใคร่ นำปารารถนา นำพอใจ นำพึงใจ นำชอบใจ ทำใจให้เพลิดเพลิน ติดใจพัวพัน หมกมุ่นอยู่ในกลิ่นนั้นๆ และไม่ยอมให้พลัดพรากจากไปเช่นกัน เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นกามคุณประการหนึ่ง

4. รส ได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยอันจะพึงลิ้มรสได้ จะเป็นรสอาหารก็ตาม รสสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตาม เมื่อลิ้มได้ลิ้มเข้าแล้ว ก็เป็นที่น่าติดใจ นำปารารถนา นำพึงใจ นำชอบใจ ก็ทำใจให้ติดข้อง พัวพัน หมกมุ่นอยู่ในรสนั้นๆ และไม่ยอมให้พลัดพรากจากไปเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นกามคุณประการหนึ่ง

5. โภฏฐัพพะ ได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยอันกายจะพึงถูกต้องสัมผัสได้ จะเป็นคนก็ตาม เป็นสัตว์ก็ตาม หรือพัสดุชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม เมื่อกายได้ถูกต้องสัมผัสเข้าแล้ว ก็ทำให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลิน ยินดี พอใจ ติดใจ หมกมุ่นอยู่ในสิ่งเหล่านั้น และไม่ยอมให้พลัดพรากจากไปเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นกามคุณชนิดหนึ่ง

กามคุณทั้ง 5 ประการดังที่กล่าวมานี้ รวมเรียกว่า "วัตถุกาม" ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งกิเลสกาม มี ราคะ โภคะ เป็นข้อต้น มีอิสสา จริต เป็นข้อสุด เมื่อบุคคลใดปล่อยใจให้ลุ่มหลงติดอยู่ หมกมุ่นอยู่ในสิ่งเหล่านั้นจนเกินพอดีบุคคลนั้น ย่อมจะได้รับทุกข์เดือดร้อนมีประการต่างๆ ในกาลภายหลัง

การพัฒนาตามหลักของกามคุณทั้ง 5 นี้ เป็นหลักการที่พัฒนามนุษย์ไม่ให้อยึดติดในรูปอันเป็นเหตุที่จะทำให้เกิดความชั่วต่างๆ ตามมา การมัวเมาในกามคุณ 5 เหล่านี้มีแต่จะนำพาความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและครอบครัว คนรอบข้าง รวมทั้งสังคมโดยส่วนใหญ่ หากรู้จักพัฒนาตนเองไม่ให้หลงยึดติดในกามคุณ 5 เหล่านี้ จะเป็นการยกระดับการเป็นอยู่ ยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น กลายเป็นผู้อยู่ในโลกแต่ไม่ยึดติดโลก ไม่ยึดติดสิ่งใด ในชีวิตไม่ทุกข์ด้วยการยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งนั้น สิ่งนี้เป็นของตัวเอง ต้องถือครอบครองอยู่ตลอดเวลา เมื่อชีวิตไม่ยึดติดในสิ่งเหล่านี้ คือไม่ยึดติดในรูป ไม่ยึดติดในเสียง ไม่ยึดติดในกลิ่น ไม่ยึดติดในรส ไม่ยึดติดในสิ่งที่ถูกต้องสัมผัสและหมกมุ่นอยู่กับสิ่งเหล่านั้น ชีวิตจึงเป็นอิสระจากข้อผูกมัดต่างๆ อยู่เหนือความทุกข์ใดๆ ในโลก

1.4 ศิล (อริยศิลป์ชั้น) อริยศิลป์ชั้นเป็นการกล่าวแสดงถึงความเรียบร้อยของพระภิกษุว่า ภิกษุจะมีความสงบเรียบร้อยได้ก็เพราะเป็นผู้มีอริยศิลป์ชั้น ดังมีพระพุทธพจน์แสดงไว้ในกัณฑ์ทศสุตว่า

ผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาขีพเขาวชอย่างนี้แล้ว ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาขีพเสมอด้วยภิกษุทั้งหลาย (ม.ม.(แปล)13/14-17)

1. ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาดธา มีความละเอียด มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่
2. ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่
3. ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาด จากเมถุนอันเป็นกิจของชาวบ้าน
4. ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็น หลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก
5. ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้ คนหมั่นแตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมั่นแตกร้างกัน สมนานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อม เพรียงกัน
6. ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ
7. ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิง อรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำที่มีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดย กาลอันควร
8. เว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคาม
9. ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี งดการฉันทนในเวลาวิกาล
10. เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการเล่นอันเป็นข้าศึก แก่กุศล
11. เว้นขาดจากการตัดทรงประดับ และตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม และ เครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว

12. เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่
13. เว้นขาดจากการรับทองและเงิน
14. เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ
15. เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ
16. เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี
17. เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส
18. เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ
19. เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร
20. เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา
21. เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน
22. เว้นขาดจากการประกอบทูตกรรมและการรับใช้
23. เว้นขาดจากการซื้อ การขาย
24. เว้นขาดจากการขู่โง้งด้วยตราขี้ การโง้งด้วยของปลอม และการโง้งด้วย

เครื่อง ตวงวัด

25. เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง
26. เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจอบจำ การตีชิง การปล้น และกรรโชก

ในเศษขุปิตทาสูตร สูตรที่ว่าด้วยคฤหบดีชาวเมืองอัมภฐกะได้แสดงถึงผู้พร้อมด้วยศีลดังพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนมหานามะ ก็อย่างไรพระอริยสาวกจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล ถ้ารวมระวางในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วย มรรยาทและโคจร (ดูเชิงอรรถที่ 18) มีปกติเห็นภัยในโทษผิดแม้เพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ใน ลิกขาบททั้งหลาย ดูก่อนมหานามะ อย่างนี้และพระอริยสาวกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล” (ม.ม.(แปล)13/35-36)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542, หน้า 121-122) ได้อธิบายถึงเรื่องศีลภาวนา คือการพัฒนาศีลว่าเป็นการพัฒนา ดังนี้

1. พุทธิกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมและโลกแห่งชีวิต (ศีลภาวนา)

1.1 การอยู่รวมสังคม โดยไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อน หรือเวรภัย แต่ รู้จักมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อย่างน้อยดำรงตนอยู่ในขอบเขต แห่งศีล 5

1.2 รักษาตึกาสังคม กฎเกณฑ์ หรือกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คือ วินัย แม่บทแห่งชุมชน หรือสังคมของตน และวัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่า จรรยาบรรณต่างๆ

1.3 ทาน คือการให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือ ปลดเปลื้องความทุกข์ ของเพื่อนมนุษย์ ให้ความสุข และส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม

1.4 การประพฤติเกื้อกูลแก่ชีวิตอื่นๆ ทั้งสัตว์ มนุษย์และพืชพรรณ เช่น การร่วมสร้างรักษาเขตอภัยทาน นิวาปสถาน การปลูกสวน ปลูกป่า (อารามโรปะ วนโรปะ) และสร้างแหล่งน้ำ เป็นต้น

2. พฤติกรรมในด้านอาชีวะ คือการทำมาหาเลี้ยงชีพ (ศีลภาวนาด้าน สัมมาอาชีวะ) โดยมีศีลปวิทยา วิชาชีพ ที่ฝึกไว้อย่างดี มีความชำนาญที่ปฏิบัติให้ได้ผล และเป็นสัมมาชีพ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ

2.1 ไม่เป็นเพื่อความเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือก่อผลเสียหายต่อสังคม

2.2 เป็นเครื่องแก้ปัญหาวีชีวิตหรือสังคม เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล

2.3 อึดต่อการพัฒนาชีวิตของตน ไม่ทำชีวิตให้ตกต่ำ หรือทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือ ทำให้เสื่อมจากคุณความดี

ปรีชา ข้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (2552, หน้า 185) กล่าวไว้ว่าธรรม ประการแรกในไตรสิกขาที่ชาวพุทธควรพัฒนาให้เกิดมีในตนเอง คือ ศิล ศิลในพุทธศาสนามี ความหมายหลายความหมายตั้งแต่หยาบไปถึงละเอียด ถ้ากล่าวอย่างหยาบๆ ศิลหมายถึงการ ควบคุมกายและวาจาไม่ให้สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ถ้ากล่าวให้ละเอียดลึกซึ้งขึ้นไป อีก ศิลหมายถึงการที่เราสามารถพัฒนากาย วาจา และใจให้มีคุณธรรมจนไม่สามารถเบียดเบียน สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและตนเองโดยเจตนาได้ การฝึกฝนเพื่อพัฒนาให้ศิลปเกิดมีในตนเองนั้น พุทธศาสนาสอนว่าให้เริ่มต้นทำตั้งแต่ชั้นหยาบขึ้นไป ในขั้นนี้สิ่งที่เราต้องกระทำก็คือ ทุกครั้งที่เรา จะพูดหรือกระทำอะไรก็ตามให้ถามตนเองว่า การกระทำของเรานั้นจะก่อความเดือดร้อนแก่เราเอง หรือผู้อื่นหรือไม่ หากถามแล้วได้คำตอบว่าการกระทำนั้นจะสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ให้เราอดกลั้นยับยั้งตนเองไม่ให้ทำสิ่งนั้น การรักษาศิลในขั้นแรกนี้จะทำให้ผู้รักษารู้สึกว่าต้อง อดทน ความรู้สึกที่ต้องอดทนนั้นจะทำให้ผู้รักษารู้สึกว่าการรักษาศิลเป็นของยาก เป็นภาระ ต่อเมื่อรักษาศิลไปนานๆ เข้า ความรู้สึกที่ศิลปเป็นภาระก็จะค่อยๆ ลดลง ผู้รักษาศิลจนติดเป็นนิสัย จะรู้สึกคุ้นเคยและพบว่าการมีศิลปกลับทำให้ชีวิตปลอดโปร่งเบาสบายศิลป จะทำให้เรามีอุปนิสัยอ่อน

โอนกิจการบุญต่อผู้อื่น เมื่อใด ก็ตามที่เรารักษาศีลจนมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเรา ไม่ใช่สิ่งที่เราต้องแบกเป็นภาระเหมือนครั้งที่เริ่มหัดรักษาศีล เมื่อนั้นศีลก็จะพัฒนามาถึงขั้นละเอียดประณีต ศีลในระดับนี้จะส่งผลให้คนผู้นั้นเป็นคนที่มีความงามและจิตใจที่งดงามเป็นธรรมชาติ และคนประเภทนี้จะคิดดี พูดดี ทำดี โดยอัตโนมัติ

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺฐโฐ) (2552, หน้า 155-161) อธิบายเรื่องศีลเอาไว้ว่า คำว่า ศีล แปลว่า ปกติ การรักษาศีล ก็คือการตั้งใจรักษาปกติของคนนั่นเอง ตัวอย่างสิ่งเป็นปกติ และไม่เป็นปกติ เช่น

1. การฆ่ากับการไม่ฆ่า
2. การขโมยกับการไม่ขโมย
3. การประพฤตินิดในภรรยาคนอื่น กับความยินดีในภรรยาของตน
4. การพูดเท็จกับการพูดจริง
5. การดื่มสุรากับการไม่ดื่มสุรา

จะเห็นได้ว่า การฆ่าเป็นต้น เป็นสิ่งไม่ปกติ ส่วนที่เป็นปกติของคน คือ

1. การไม่ฆ่า
2. การไม่ขโมย
3. การยินดีเฉพาะภรรยาตน
4. การพูดจริง
5. การไม่ดื่มสุรา

การพัฒนาคนตามหลักของศีลถือว่าเป็นหลักการพัฒนาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ควรนำมาพัฒนามนุษย์ให้ถือปฏิบัติร่วมกัน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม อยู่กันเป็นกลุ่มเป็นคณะ เป็นสังคม จึงจำเป็นที่จะต้องมีความประพฤติปฏิบัติร่วมกันเพื่อความสงบเรียบร้อย สงบสุขของสังคม เรื่องศีลจึงเป็นเรื่องพื้นฐาน แนวปฏิบัติพื้นฐานของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม

2. **ระดับสติปัญญา**น้อย ประกอบด้วย หลักอกุศลกรรมบถ10 (กรรมดำ) และกุศลกรรมบถ10 (กรรมขาว) ซึ่งในที่นี้จะขอนำมากล่าวอธิบายไว้ในหัวข้อเดียวกันเพราะเป็นหัวข้อธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ในกุกกุโรวาทสูตร มีพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงกรรมดำกรรมขาวดังต่อไปนี้ (ม.ม.(แปล)13/91-94)

“ดูก่อนปุลณณะ กรรม 4 ประการนี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้คนอื่นรู้ตามด้วย กรรม 4 ประการคืออะไรบ้าง

1. กรรมดำ มีวิบากดำ
2. กรรมขาว มีวิบากขาว
3. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว
4. กรรมไม่ดำไม่ขาว (ดูเชิงอรรถที่ 19) มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

ดูก่อนปุณณะ ก็กรรมดำ มีวิบากดำเป็นไฉน ปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆาร ปรุ้งแต่งวจีสังฆาร ปรุ้งแต่งมโนสังฆาร อันมีทุกข์ ครั้นปรุ้งแต่งแล้วยอมเข้าถึงโลกอันมีทุกข์ ผัสสะอันมีทุกข์ย่อมถูกต้องแล้ว เขาผู้เข้าถึงโลกอันมีทุกข์ เขาถูกผัสสะอันมีทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาอันมีทุกข์ อันเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดุจสัตว์นรก ดูก่อนปุณณะ เพราะกรรมมีความอุปัติของสัตว์จึงมี สัตว์ทำกรรมใดไว้ ย่อมอุปัติเพราะกรรมนั้น สัตว์ที่อุปัติแล้วนั้น ผัสสะย่อมถูกต้อง ฉะนั้นแล ดูก่อนปุณณะ แม้เพราะอย่างนี้เราจึงกล่าวว่า ‘เหล่าสัตว์เป็นทนายแห่งกรรม’ กรรมนี้เรียกว่า กรรมดำ มีวิบากดำ (1)

ดูก่อนปุณณะ ก็กรรมขาว มีวิบากขาวเป็นไฉน ดูก่อนปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆาร ปรุ้งแต่งวจีสังฆาร ปรุ้งแต่งมโนสังฆารอันไม่มีทุกข์ ครั้นปรุ้งแต่งแล้วยอมเข้าถึงโลกอันไม่มีทุกข์ ผัสสะอันไม่มีทุกข์ย่อมถูกต้องเขาผู้เข้าถึงโลกอันไม่มีทุกข์ เขาถูกผัสสะอันไม่มีทุกข์ถูกต้องแล้วยอมเสวยเวทนาอันไม่มีทุกข์ อันเป็นสุขโดยส่วนเดียว ดุจเทพชั้นสุภกิณหะ(ดูเชิงอรรถที่ 20) ดูก่อนปุณณะ เพราะกรรมมีความอุปัติแล้วนั้น ผัสสะย่อมถูกต้อง ฉะนั้นแล ดูก่อนปุณณะ แม้เพราะอย่างนี้ เราจึงกล่าวว่า ‘เหล่าสัตว์เป็นทนายแห่งกรรม’ กรรมนี้เรียกว่า กรรมขาว มีวิบากขาว (2)

ดูก่อนปุณณะ ก็กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาวเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆาร ปรุ้งแต่งวจีสังฆาร ปรุ้งแต่งมโนสังฆารอันมีทุกข์บ้าง ไม่มีทุกข์บ้าง ครั้นปรุ้งแต่งแล้วยอมเข้าถึงโลกอันมีทุกข์บ้างไม่มีทุกข์บ้าง ผัสสะอันมีทุกข์บ้างไม่มีทุกข์บ้างย่อมถูกต้องเขาผู้เข้าถึงโลกอันมีทุกข์บ้าง ไม่มีทุกข์บ้าง เขาผัสสะอันมีทุกข์บ้าง ไม่มีทุกข์บ้างถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาอันมีทุกข์บ้าง มีสุขบ้าง อันเป็นสุขเป็นทุกข์ปะปนกันไป ดุจพวกมนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก

ดูก่อนปุณณะ เพราะกรรมมี ความอุปัติของสัตว์จึงมี สัตว์ทำกรรมใดไว้ย่อมอุปัติเพราะกรรมนั้น สัตว์ที่อุปัติแล้วนั้น ผัสสะย่อมถูกต้องแล้ว ฉะนั้นแล ดูก่อนปุณณะ แม้

เพราะอย่างนี้ เราจึงกล่าวว่า 'เหล่าสัตว์เป็นทนายแห่งกรรม' กรรมนี้เรียกว่า กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว (3)

ดูก่อนปฏินณะ ก็กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เป็นไฉน ดูก่อนปฏินณะ บรรดากรรม 3 ประการนั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำ มีวิบากดำ นั้นเสียก็ดี เจตนาเพื่อละกรรมขาว มีวิบากขาวนั้นเสียก็ดี เจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำทั้ง ขาวนั้นเสียก็ดี กรรมนี้เรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นเพื่อความสิ้นกรรม (4)

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐิ) (2552, หน้า 116-119) ได้อธิบายถึงเรื่อง อกุศลกรรมบถ (กรรมดำ) กับกุศลกรรมบถ (กรรมขาว) ไว้ว่า อกุศลกรรมบถจัดเป็น

กายกรรม คือทำด้วยกาย 3 อย่าง

1. ปาณาติปาตา คือทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป คือฆ่าสัตว์
2. อทินนาทาน คือถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
3. กามเมสุมิชฉาจาร คือประพฤตินิโคตในกาม

จัดเป็นวจีกรรม คือทำด้วยวาจา 4 อย่าง

1. มุสาวาท คือพูดเท็จ
2. ปิสุณวาจา คือพูดส่อเสียด
3. ผรุสวาจา คือพูดคำหยาบ
4. สัมผัปปลาปะ คือพูดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นมโนกรรม คือทำด้วยใจ 3 อย่าง

1. อภิชฌา คือความโลภอยากได้ของเขา
2. พยาบาท คือปองร้ายเขา
3. มิจฉาทิฎฐิ คือเห็นผิดจากครองธรรม

กรรม 10 อย่างนี้ เป็นไปในทางบาป ไม่เจริญ ไม่ควรดำเนิน

อกุศลกรรมบถ แปลว่าทางแห่งอกุศลธรรม คือทางบาป ทางไม่ดี อีกอย่าง แปลว่า ทางแห่งทุกข์ คือไปสูุ่นรกนั่นเอง อกุศลกรรมบถ แยกศัพท์ออกได้ดังนี้ อกุศล แปลว่าไม่ดี เป็น บาป ชั่วช้า กรรม แปลว่าการกระทำ หรือ กรรม ปถ หรือ บถ แปลว่าทาง หรือแนวทาง หรือ ช่องทาง

ดังนั้น เมื่อนำมาต่อเข้ากัน จึงได้เป็น “อกุศลกรรมบถ” แปลว่าทางอกุศลกรรม หรือกรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อมเสีย

อนึ่ง คำว่า “กรรม” ที่แปลว่าการกระทำนั้น หมายถึงกรรมที่กระทำไปด้วยเจตนา หรือมีความตั้งใจอันมีกิเลสเป็นแรงผลักดัน ฉะนั้น กรรมที่สมบูรณ์จะต้องมีตัวประกอบองค์ 3 เสมอคือ

1. มีกิเลสเป็นแรงกระตุ้น
2. มีความตั้งใจ หรือเจตนา
3. มีการกระทำ หรือมีการเคลื่อนไหว

และคำว่า “กรรม” นี้ ยังเป็นคำกลางๆ คือไม่ดี ไม่ชั่ว ถ้าหากเราทำดีย่อมเกิดผลดี ก็เรียกกกรรมชนิดนั้นว่า “กุศลกรรม” คือกรรมดี ถ้าหากเราทำชั่ว ผลที่เกิดก็ย่อมจะชั่วหรือไม่ดี ก็เรียกกกรรมชนิดนั้นว่า “อกุศลกรรม” คือกรรมชั่ว กรรมไม่ดี สรุปคือเป็นบาปนั่นเอง

เครื่องมือทำกรรม เครื่องมือ หรืออุปกรณ์สำหรับการทำกรรมมี 3 อย่าง

1. การทำกรรมทางกาย เรียกว่ากายกรรม มี 3 อย่างคือ

- 1.1 การฆ่าสัตว์ รวมถึงการเบียดเบียนให้สัตว์ได้รับทุกข์ด้วย

- 1.2 ลักทรัพย์ คือการถือเอาของคนอื่นมาเป็นของตัวเองโดยไม่ได้รับอนุญาตจาก

เจ้าของเขา

- 1.3 ประพฤติผิดในกาม คือประพฤติผิดในสามีและภรรยาของคนอื่น ที่ไม่ใช่สามี

ภรรยาของตนเองเป็นการนอกใจสามีและภรรยาของตนเองด้วย

2. การทำกรรมทางวาจา เรียกว่า วาจากรรม มี 4 อย่าง

- 2.1 พูดเท็จ คือพูดคำที่ไม่มีมูลความจริง ด้วยเจตนาจะหลอก หรือโกหกคนอื่น พูดในสิ่งที่ไม่จริงว่าจริง

- 2.2 พูดส่อเสียด คือพูดดูหมิ่น พูดเหน็บแนมคนอื่น ประสงค์จะให้เค้าแตกกัน หรือประสงค์จะเล่นก๊ตตาม หรือนำเรื่องของคนอื่นไปบอกอีกคนหนึ่งเป็นต้น

- 2.3 พูดคำหยาบ คือคำพูดไม่สุภาพ คำที่สังคมเขาไม่พูดกัน ฟังแล้วไม่ไพเราะหู ฟังแล้วก่อให้เกิดกิเลสได้ ไม่นินหุ ก่อให้เกิดความรำคาญ

- 2.4 พูดเพ้อเจ้อ คือพูดเหลวไหล ลมๆ แล้งๆ ก็จัดอยู่ในข้อนี้

3. การทำกรรมทางใจ เรียกว่ามโนกรรม มี 3 อย่างคือ

3.1 โลกอยากได้ของเขา คือความมักได้ในทรัพย์สินของผู้อื่น อยากได้เอามาเป็นของตน คำว่า “อภิชฌา” ในที่นี้ หมายถึงจิตใจที่มุ่งเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยความโลภ สวณโทษของอภิชฌาย่อมมีเป็นอันมา ตามวัตตกรรมที่ตนกระทำลงไป

3.2 พยาบาทปองร้ายเขา คือความจงล้างจงผลาญ คำว่า “พยาบาท” ในที่นี้หมายถึง ใจที่มุ่งทำร้าย คือมุ่งให้เสียทรัพย์สินให้เสียชื่อเสียง หรือให้เสียชีวิต เป็นกิเลสที่แรงกว่า โภคะ และ โทสะ ตามลำดับ

3.3 เห็นผิดจากครองธรรม คือเห็นว่า ทำดีแล้วไม่ได้ดี ทำชั่วแล้วไม่ได้ชั่ว หรือทำชั่วแล้วได้ดีเป็นต้น คำว่า “มิจฉาทิฏฐิ” ในที่นี้ หมายถึงความเห็นผิดในกรรม เป็นทางนำไปสู่ทุกข์ ดังนั้น จึงไม่ควรดำเนินตามนี้ เพราะมีแต่ความเสื่อมเสียฝ่ายเดียว

ถามว่า “อกุศลกรรมบถ 10” นี้ กับ “ทุจจริต 3 ในติกะหมวด 3” นั้นแตกต่างกันอย่างไร เพราะดูชื่อก็เป็นอย่างเดียวกัน

ตอบว่า ทุจจริต 3 ในติกะหมวด 3 นั้น ท่านมุ่งกล่าวความประพฤติของบุคคล คือบุคคลใดประพฤติความชั่วอย่างใดอย่างหนึ่งใน 10 อย่าง มีฆ่าสัตว์เป็นต้น ความประพฤติของบุคคลนั้น จัดเป็นทุจจริต

ส่วน อกุศลกรรมบถ ท่านมุ่งแสดงถึงความชั่วต่างๆซึ่งมีอยู่ 10 อย่าง มีฆ่าสัตว์เป็นต้น และกล่าวถึง ความชั่ว 10 อย่างนั้น เป็นทางนำบุคคลผู้ประพฤติให้ไปสู่ทุกข์ไม่ได้กล่าวถึงความประพฤติของบุคคล หมายถึงกล่าว ความชั่วที่บุคคลประพฤติ พระธรรมเจดีย์ได้อธิบาย อกุศลกรรมบถ 10 ต่ออีกว่า

จัดเป็นกายกรรม 3 อย่าง

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
2. อทินนทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย
3. กาเมสุจจาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

จัดเป็นวจีกรรม 4 อย่าง

1. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
2. ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี เว้นจากการพูดส่อเสียด
3. ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ
4. สมมุขุปปลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นมโนกรรม 3 เป็น

1. อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา
2. อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา
3. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามธรรมที่ถูกต้อง

กรรม 10 อย่างนี้ เป็นทางบุญ ควรดำเนินตา

กุศลกรรมบถ แปลว่าทางแห่งกุศลกรรม คือทางบุญ แปลอีกอย่างว่าทางแห่งสุขคติ หรือทางนำไปสู่สวรรค์

ส่วนอรรถของคำว่า “กรรม” ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องที่ว่าด้วยอกุศลกรรมบถนั้น ของ จงดุรายละเอียดได้ในนั้น

กุศลกรรมบถทั้งหมดนี้ เราจะเรียกอีกว่าสุจริตก็ได้ หมายถึงการงดเว้นจากการทำ อกุศลกรรม 10 อย่างนั้น แล้วประพฤติปฏิบัติตามกุศลกรรม 10 อย่างนี้ ล้วนแล้วแต่จัดเป็น กุศลกรรมบถทั้งสิ้น

อนึ่ง สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามครองธรรม ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิในกัมมัตสกตาสัทธา คือเห็นว่าลัทธิมีกรรมเป็นของตนเอง ส่วนข้อที่เหลือ ก็มีนัยตรงกันข้ามกับอกุศลกรรมบถข้างต้นนั้น

การพัฒนาตามหลักของอกุศลกรรมบถ(กรรมดำ)กับกุศลกรรมบถ(กรรมขาว)นี้เป็น หลักการพัฒนาที่ชี้ให้เห็นมนุษย์เห็นถึงการทำชั่ว ทางทำบาป 10 อย่าง และชี้ให้เห็นถึงหนทางที่ไม่ทำ ชั่ว ไม่ทำบาป 10 อย่าง ถือว่าเป็นหลักการพัฒนาหรือแนวทางพัฒนาที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์ ปฏิบัติได้ถูกต้องในการที่จะพัฒนาตัวเองได้อย่างครอบคลุมทั้งทางการกระทำทางกาย การกระทำ ทางวาจา และการกระทำทางใจ ครอบคลุมทุกการกระทำของชีวิต ปิดช่องการทำบาป สิ่งไม่ดีทั้ง ปวงและชี้ให้เห็นทางที่ไม่ทำบาป ทางที่ทำแล้วได้บุญได้กุศล และเป็นแนวทางการพัฒนาที่สำคัญ อีกประการหนึ่งของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม

3. ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา ประกอบด้วย

กรรม 3 ในอุปาสิทตสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยวาทะของอุบาลีคฤหบดี (ม.ม.(แปล) 13/67) ได้แสดงพุทธพจน์เกี่ยวกับกรรม 3 ในการพัฒนาพฤติกรรมเอาไว้ว่า

“ดูก่อนตปัสสี เราบัญญัติกรรมในการทำบาปกรรม ในการประพฤติบาปกรรมไว้

3 ประการ คือ กายกรรม 1 วจีกรรม 1 มโนกรรม 1”

“ท่านพระโคตม กายกรรมก็อย่างหนึ่ง วจีกรรมก็อย่างหนึ่ง มโนกรรมก็อีกอย่างหนึ่งหรือ”

“ใช่แล้ว ตบัสสี กายกรรมก็อย่างหนึ่ง วจีกรรมก็อย่างหนึ่ง มโนกรรมก็อีกอย่างหนึ่ง”

“ท่านพระโคตม ก็บรรดากรรมทั้ง 3 ประการที่จำแนกแตกต่างกันออกไปเหล่านี้ กรรมไหนพระองค์ทรงบัญญัติว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในการประพฤติบาปกรรม กายกรรม วจีกรรม หรือมโนกรรมเล่า”

“ดูก่อนตบัสสี บรรดากรรม 3 ประการที่จำแนกแตกต่างกันออกไปเหล่านี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในการประพฤติบาปกรรม ส่วน กายกรรม วจีกรรม หาได้บัญญัติไว้เหมือนอย่างนั้นไม่”

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฎฺฐโฐ) (2552, หน้า 239-240) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องกรรมเอาไว้ว่า

คำว่า กรรม แปลว่า การกระทำ ใช้เป็นคำกลางๆ ไม่ได้กำหนดว่าเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว จะให้รู้ว่าเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วต้องอาศัยจากคำอื่นที่นำมาเชื่อมเข้า เช่น จะได้ว่ารู้ว่าเป็นฝ่ายชัวก็นำเอาคำว่า อกุศล มาต่อเชื่อมเข้าเป็น อกุศลกรรม แปลว่ากรรมชั่ว จะได้ว่ารู้ว่าเป็นฝ่ายดีก็นำเอาคำว่ากุศล มาต่อเชื่อมเข้าเป็นกุศลกรรม แปลว่ากรรมดี

การกระทำของบุคคลไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือชั่ว มีกิริยาที่จะทำได้เป็น 3 ประการ คือ

กายกรรม กรรมที่ทำด้วยกาย คือการกระทำที่เป็นไปทางกาย ท่านจำแนกไว้เป็น 2 ประการคือ กายกรรมที่เป็นทุจริตและกายกรรมที่เป็นสุจริต อย่างละ 3 ประการดังนี้

กายทุจริต 3 (3 ประการนี้เป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล ไม่ควรประพฤติ)

1. ซ้ำสัดว์
2. ลักทรัพย์
3. ประพฤติผิดในกาม

กายสุจริต 3 (3 ประการนี้เป็นกายกรรมฝ่ายกุศลควรประพฤติ)

1. เว้นจากจากซ้ำสัดว์
2. เว้นจากการลักทรัพย์
3. เว้นจากประพฤติผิดในกาม

วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา คือกรรมซึ่งเป็นไปทางวาจา ท่านจำแนกไว้เป็น 2 ประการ ทั้งฝ่ายทุจริตและฝ่ายสุจริตเหมือนกันแต่ละฝ่าย 4 คือ

วจีสุจริต 4 (4 ประการนี้เป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศล ไม่ควรกล่าว)

1. พูดเท็จ
2. พูดส่อเสียด
3. พูดคำหยาบ
4. พูดเพ้อเจ้อ

วจีสุจริต 4 (4 ประการนี้เป็นวจีกรรมฝ่ายกุศล ควรกล่าว)

1. เว้นจากการพูดเท็จ
2. เว้นจากการพูดส่อเสียด
3. เว้นจากการพูดคำหยาบ
4. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หมายถึงกรรมที่ทำด้วยความคิดอันเป็นไปทางใจ จำแนกออกเป็น 2 ฝ่ายทั้งทางทุจริตและสุจริต อย่างละ 4 ประการ คือ

มโนทุจริต 3 (3 ประการนี้เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล ไม่ควรคิด)

1. โลกอยากได้ของเขา
2. พยาบาทปองร้ายเขา
3. มีจกาทิปฏิฐิเห็นผิดจากคลองธรรม

มโนสุจริต 3 (3 ประการนี้ เป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล ควรคิด)

1. ไม่โลภ อยากได้ของเขา
2. ไม่พยาบาทปองร้ายเขา
3. สัมมาทิปฏิฐิไม่เห็นผิดจากคลองธรรม

กรรม 3 ประการนี้ เป็นกรรมที่สำคัญกว่ากรรมทั้ง 2 คือ กายกรรมและวจีกรรม โดยเป็นเหตุให้เกิดกรรมทั้ง 2 นี้ เพราะกายและวาจา ย่อมเป็นไปในอำนาจของใจ คือจะต้องอาศัยมโนกรรมเข้าประกอบจึงจะสำเร็จประโยชน์เปรียบเหมือนนายสารถีผู้ควบคุมพาหนะ ฉะนั้น การพัฒนาตามหลักของกรรม 3 นั้น เป็นหลักการพัฒนาที่ชี้ให้เห็นถึงหลักของการกระทำอย่างแท้จริง เป็นหลักธรรมที่ควรศึกษาให้เข้าใจในเบื้องต้น เพราะการที่มนุษย์ทุกคนจะทำการกรรมได้ก็เกิดจากการกระทำ 3 ทางนี้ และการกระทำแต่ละอย่างก็ยังมีผลสืบเนื่องโยงใยถึงกัน

กรรม 3 อย่างนั้นแบ่งออกเป็นการกระทำ 3 ทางหลักๆที่ครอบคลุมการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจของมนุษย์

กายกรรม กรรมทำด้วยกาย คือกรรมที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ แยกออกเป็น 2 ทางคือ กายสุจริตกับกายทุจริต เป็นลักษณะหลักคำสอนที่ตรงกันข้ามกัน หมายความว่า เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางการกระทำที่เป็นไปในทางที่ดี มีประโยชน์ ไม่เดือดร้อนทั้งตนเองและคนอื่น สังคมสงบสุข และแสดงในสิ่งที่ตรงกันข้ามกันคือ แนวทางที่ไม่ดี ไม่มีประโยชน์ เดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นเหตุให้สังคมวุ่นวาย เป็นต้น

วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา เป็นหลักการปฏิบัติของคนที่อยู่อาศัยรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม เป็นคณะอีกเช่นเดียวกัน เพราะเป็นหลักการพูดที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ประโยชน์และมีประโยชน์ คือพูดแล้วดี กับพูดแล้วไม่ดี ไม่เกิดประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้ใด ฉะนั้นก่อนที่จะพูดอะไรออกมาต้องมีสติก่อนทุกครั้ง ต้องคำนึงถึงความเป็นประโยชน์ของคำพูด มิใช่พูดสักแต่ว่าพูด พูด นินทาว่าร้ายคนอื่นซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้เกิดความวุ่นวายต่างๆตามมา

มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ เป็นการกระทำที่เกิดจากใจเป็นหลัก เป็นกระทำที่สำคัญที่สุดในการกรรม 3 เพราะเป็นบ่อเกิดของการกระทำทางกาย และทางวาจาด้วย การจะกระทำกรรมใด ต้องเกิดจากใจก่อน ใจถือว่าเป็นหลัก เป็นหัวหน้า ฉะนั้นก่อนจะคิดอะไรจึงควรมีสติไตร่ตรองอยู่เสมอ เพราะใจเป็นบ่อเกิดของการกระทำทางกายและวาจา หากคิดอะไรโดยไม่มีสติคิดพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน ก็จะทำให้เกิดปัญหาตามมาภายหลัง

กรรม 3 เป็นหลักธรรมที่สำคัญหากมนุษย์ได้รับการพัฒนาตามหลักของกรรม 3 แล้ว มนุษย์ก็จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนกัน มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เนื้อหาการสอนของบุคคลแต่ละระดับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสอนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้นจะแตกต่างกันออกไปตามแต่ระดับของบุคคล ซึ่งมีลักษณะมีสติปัญญา มีความศรัทธา มีระดับความเข้าใจที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 5 แสดงการสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม

องค์ประกอบ ของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญาปาน กลาง	สติปัญญา น้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	
3.ด้านเนื้อหาใน การพัฒนา พฤติกรรม ประกอบด้วย	1. สันโดษ (ปัจฉัย 4) 2. อินทรีสังวร (อริยอินทรีสังวร) 3. กามคุณ 5 4. คีล(อริยคีล ขันธ)	1. กุศลกรรมบถ 10 (กรรมขาว) 2. อกุศลกรรมบถ 10 (กรรมดำ)	1. กรรม 3	ด้านเนื้อหาในการพัฒนา พฤติกรรมนั้นพระองค์ทรง เลือกใช้หลักธรรมที่แตกต่าง กันตามระดับของบุคคล ใน ระดับที่มีปัญญาปานกลาง และนับถือพระพุทธศาสนา อยู่แล้ว ทรงใช้หลักธรรมที่ เน้นถึงการดำรงชีวิตและ แนวทางปฏิบัติที่เรียบง่าย ซึ่งเป็นทางที่จะทำให้ชีวิตสงบ สุข ไม่วุ่นวาย ในระดับเนย ยะที่พอจะแนะนำได้ อาศัย การอธิบายเพิ่มเติมเพื่อความ เข้าใจยิ่งขึ้น ทรงให้หลักของ การทำบุญ(การไม่ทำบาป) และการทำบาป(การทำความ ชั่ว)เน้นให้เห็นความแตกต่าง ในแนวทางปฏิบัติ ส่วนใน ระดับของปทปรมะถึงแม้จะ เป็นระดับที่ยากต่อการ พัฒนาและเข้าใจใน หลักธรรม พระองค์ก็ทรง เมตตาสอนเรื่องการทำ ทางกาย วาจา ใจ เป็นหลัก เพื่อเป็นการสั่งสมบุญต่อไป ในภายหน้า

จากตารางสรุปว่า การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกด้านเนื้อหาจำแนกออกตามระดับของกลุ่มเป้าหมายที่ทรงแสดงธรรมสอน 3 ระดับ คือ คือ

1. ระดับสติปัญญาปานกลาง ประกอบด้วย

- 1.1 สันโดษ (ปัจจัย 4)
- 1.2 อินทรีสังวร (อริยอินทรีสังวร)
- 1.3 กามคุณ 5
- 1.4 ศิล(อริยศีลขันธ์)

2. ระดับสติปัญญาน้อย ประกอบด้วย

- 2.1 กุศลกรรมบถ10 (กรรมขาว)
- 2.2 อกุศลกรรมบถ10 (กรรมดำ)

3. ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา ประกอบด้วย

- 3.1 กรรม 3

4. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรมเทศนา ในการแสดงธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าในแต่ละครั้งนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือเป้าหมายที่สามารถวัดได้ด้วยการสังเกต การสอบถาม และความเข้าใจ (ดูเชิงอรรถที่ 21) ซึ่งจะทราบแน่ชัดได้หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเสร็จแล้ว ผู้ที่ฟังก็จะแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของตนเอง ซึ่งในที่นี้มีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงหลังจากได้ฟังพระสุตตันตปิฎกแยกตามระดับของบุคคล คือ

ระดับสติปัญญาปานกลาง ประกอบด้วย

1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น
2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต
3. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง

ระดับสติปัญญาน้อย ประกอบด้วย

1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น
2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต
3. ขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)

ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา ประกอบด้วย

1. ไม่เข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ผลที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว จะมีผลเกิดขึ้นที่แตกต่างกันตามระดับของสติปัญญาของผู้ฟัง ซึ่งหากระดับของผู้ที่มีสติปัญญาปานกลางก็จะฟังเพื่อกระตุ้น เพื่อย้ำถึงแนวทางของการปฏิบัติเป็นหลัก

ส่วนในระดับที่มีสติปัญญาน้อยและยังไม่ศรัทธาในศาสนา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมชี้แจงให้เห็นถึงความจริงของชีวิต แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังรู้เห็นชีวิตตามความเป็นจริง และขอปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ขอพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก

ส่วนในระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนาหรือที่จะสอน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เพียงแต่สนทนาถึงความเชื่อของบุคคลนั้นๆ แล้วบอกหลักความเชื่อและวิธีปฏิบัติตามแนวศาสนา ซึ่งบุคคลในระดับนี้จะยังไม่เข้าใจในหลักธรรมคำสอนในเบื้องต้นแรก เพราะเป็นคนที่มีทิฏฐิมิตร มีความเห็นผิด และมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง ดังนั้นจึงต้องใช้เวลาในการฟังธรรมเพิ่มมากขึ้นจึงจะลดความเห็นผิดเป็นถูกได้ ซึ่งแต่ละข้ออธิบายได้ดังนี้

1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

พระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงทั้งแก่พระภิกษุ กษัตริย์ คฤหบดี นักบวชนอกศาสนา รวมทั้งชาวบ้านทั่วไปนั้น มีทั้งผู้ที่เข้าใจหลักธรรม ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต ผู้มีความเห็นผิดเปลี่ยนเป็นผู้มีความเห็นถูก ในกรณีนี้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏในกัณฑ์ทศสุต พระสุตที่ว่าด้วยปริพาชกชื่อกัณฑ์ทศกัณฑ์ซึ่งทูลถามถึงความสงบเรียบร้อยของพระภิกษุซึ่งหลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงให้ฟังเรื่องความสงบเรียบร้อยของพระภิกษุว่าที่พระภิกษุสงบเรียบร้อยอย่างนี้เพราะภิกษุเป็นอรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นต้น ปริพาชกชื่อกัณฑ์ทศกัณฑ์มีความเข้าใจเพิ่มขึ้น

ในกัณฑ์ทศสุตได้ปรากฏเนื้อหาที่กัณฑ์ทศปริพาชกกล่าวชื่นชมยินดีว่า "นำอัศจรรย์นัก พระพุทธเจ้าข้า นำแปลกใจนัก พระพุทธเจ้าข้า ที่ในเมื่อความลึกลับ(ความยากหยั่งถึงด้านอัศจรรย์ใจคอและด้านกิเลสในจิตใจ)ของมนุษย์ ความเป็นากเดนของมนุษย์ ความอวดดีของมนุษย์ เป็นไปอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังทรงทราบสิ่งที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลของสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า มนุษย์ทั้งหลายมีอัศจรรย์ลึกลับ ส่วนปศุสัตว์ทั้งหลายมีอัศจรรย์ตื่นเงิน"

ต่อจากนั้นก็แสดงธรรมให้หมู่ภิกษุฟัง ซึ่งท้ายสุดของพระสุตได้กล่าวถึงหมู่ภิกษุยินดี เข้าใจในการแสดงธรรมเอาไว้ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาสิต (ดูเชิงอรรถที่ 22) นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล"

2. ใช้หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต

ในกฎกัโรวาทสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยคำสอนที่ปรารภกุกกุรวัตร เรื่องปุลณโกลิยนบุตร (ผู้ประพடுத்தวัตรตั้งโคคือดำเนินชีวิตเลียนแบบโคทุกอย่าง) และเสนียอเจละ (ผู้ประพடுத்தวัตรตั้งสุนัขคือ ดำเนินชีวิตเลียนแบบสุนัขทุกอย่าง) ซึ่งเข้าใจว่าการดำเนินชีวิตเลียนแบบโคและเลียนแบบสุนัขจะทำให้ภพหน้าจะไปเกิดเป็นเทวดา เป็นพรหมนั้นเป็นความเห็นผิด

จากนั้นจึงทรงตรัสแสดงถึงคติภพของผู้ที่มีชีวิตดำเนินตามแบบโคและสุนัขที่ถูกต้องให้ทราบว่าเป็นแนวทางที่ผิด ทำให้ปุลณโกลิยนบุตรและเสนียอเจละทูลถามถึงธรรมที่จะทำให้ตนละการประพடுத்தหรือดำเนินชีวิตเลียนแบบโคและสุนัข พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสแสดงเรื่องกรรมให้ทราบ ให้เห็นตามความเป็นจริง จากนั้นทั้งปุลณโกลิยนบุตรและเสนียอเจละ จึงขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา

3. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง

ในอุปาสิทวาทสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยวาตะอุบาลีคฤหบดี ซึ่งเป็นศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตร ซึ่งกล่าวถึงการกระทำว่าเป็น "ทัณตะ" ในขณะที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงการกระทำว่าเป็น "กรรม" และได้กล่าวถึงทาง กาย วาจา ใจ ว่า ทัณตะทางกายเป็นทัณตะมีโทษที่สุด คือเป็นการกระทำที่ให้ผลหนักที่สุด ส่วนในทางพระพุทธศาสนาพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวว่าการกระทำทางใจมีโทษมากกว่าทางกาย

อุบาลีคฤหบดีได้ฟังการแสดงธรรมและการเปรียบเทียบของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็ได้เข้าใจถูกต้อง มีความเห็นถูกต้องว่า การกระทำทางใจมีโทษมากกว่าทางกาย ดังมีปรากฏอยู่ใน อุปาสิทวาทสูตรว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยินดีขึ้นชมต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยข้ออุปมาข้อแรกแล้ว แต่ข้าพระองค์ปรารถนาจะฟังปฏิภาณการชี้แจงปัญหาอันวิจิตรของพระผู้มี พระภาคเจ้าเหล่านี้ ฉะนั้น จึงยังแสวงทำเป็นถ้อยคำตรงข้ามกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ พระภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาลกผู้มอบชีวิตถึงสรณะจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป"

4. ขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)

ในโปตลียสูตร เรื่องที่ว่าด้วยโปตลียคฤหบดีที่เข้าใจว่าตนเองได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องในการตัดขาดอริยวินัย ซึ่งหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงให้เห็นถึงแนวทางที่

ถูกต้องในการปฏิบัติแล้ว ในท้ายสุดของพระสูตรไปตลียคฤหบดีได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตน และแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยดังที่ปรากฏในพระสูตรว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้มอบชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป"

5. ไม่เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

อุปาติวาทสูตร ซึ่งพระสูตรนี้เป็นพระสูตรเดียวกันกับที่ทรงตรัสแสดงให้อุบาลี คฤหบดีฟัง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามที่ขมตบัสสีนิครนถ์ถึงการกำหนดเรื่องการกระทำ (กรรม) ใว้อย่างไร การกระทำทางไหนหนักกว่ากัน ซึ่งหลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าทางใจหนักกว่า แต่ที่ขมตบัสสีเห็นว่าการกระทำทางกายหนักกว่า ตรัสถามตอบกันถึง 3 ครั้งเพื่อให้แน่ใจในคำตอบของแต่ละฝ่าย เสร็จแล้วที่ขมตบัสสีนิครนถ์ได้หลีกหนีไปเล่าให้นิครนถ์นาฏบุตรผู้เป็นอาจารย์ฟังผลที่ปรากฏจากการสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้ากับที่ขมตบัสสีคือที่ขมตบัสสีไม่เห็นด้วยกับการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าบัญญัติคำว่า "กรรม" แทนคำว่า "ทัณท์" ของตน และไม่เห็นด้วยกับการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าการกระทำทางใจมีโทษมากกว่าการกระทำทางกายที่เป็นความคิดของตน และไม่เข้าใจในหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดง เนื่องจากที่ขมตบัสสีนั้นเดิมทีเป็นผู้ที่นับถือนิครนถ์นาฏบุตรเป็นอาจารย์ ฉะนั้นการสนทนากันระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้ากับที่ขมตบัสสีนั้น เป็นเพียงแค่การสอบถามถึงความคิดเห็นของกันและกัน ไม่ได้เน้นหนักไปทางการแสดงธรรม เหมือนเดินทางผ่านมาเจอกัน แล้วก็สอบถามถึงความคิดเห็นของแต่ละฝ่ายต่อเรื่องเดียวกัน เมื่อได้ทราบความคิดเห็นของแต่ละฝ่ายแล้วก็แยกย้ายจากกันไป ฝ่ายที่ขมตบัสสีนั้นไม่ได้มีโอกาสนี้จะได้ฟังการขยายความถึงความคิดเห็นของพระผู้มีพระภาคเจ้าแต่อย่างใด

จากการสนทนากันเพียงไม่นานนั้นทำให้ที่ขมตบัสสีซึ่งมีความเห็นผิดอยู่แล้วตามความเข้าใจของนิครนถ์นาฏบุตรผู้เป็นอาจารย์เกี่ยวกับเรื่องการบัญญัติถึงเรื่องการทำกรรม (การกระทำ) เมื่อมีความคิดเห็นไม่ตรงกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ไม่ประสงค์จะฟังต่อ จึงทราบเพียงว่าพุทธศาสนามีการบัญญัติการกระทำว่าเป็นกรรม และมีโทษทางใจมากกว่า ทางกาย และทางวาจา ไม่อาจจะเข้าใจความหมายที่แท้จริงได้ ผลของการสนทนาจึงไม่ทำให้ที่ขมตบัสสีเข้าใจในหลักทางความเชื่อ หรือแนวทางการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าวนั้นจะขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคลตามกลุ่มเป้าหมายที่ทรงสั่งสอน หากบุคคลนั้นมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว จะทรงเน้นให้เห็นว่าแนวปฏิบัตินั้นถูกต้องแล้ว อย่าประมาทในการปฏิบัติ ส่วนในระดับเป้าหมายหรือกลุ่มคนที่ยังไม่ศรัทธาก็จะทรงแสดงถึงความจริงที่ถูกต้องหรือแนวทางการปฏิบัติตามหลักศาสนาเพื่อให้กลุ่มบุคคลนั้นถือปฏิบัติ ส่วนในระดับที่ไม่รู้เรื่อง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เพียงแต่กล่าวหรือเอ่ยถึงหัวข้อธรรมนั้นๆ ให้ฟัง โดยไม่ได้เน้นย้ำว่าจะต้องเข้าใจและถือไปปฏิบัติเพราะต้องระลึกถึงสติปัญญาและความเห็นส่วนบุคคลของกลุ่มเป้าหมายนั้นด้วยซึ่งสามารถสรุปได้ดังตารางดังนี้

ตาราง 6 แสดงการสังเคราะห์แนวความคิดพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกด้านผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรมเทศนา

องค์ประกอบ ของการ พัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			
	สติปัญญาปาน กลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	สรุป
4.ผลที่เกิด จากการ ได้รับการ แสดงพระ ธรรมเทศนา ประกอบด้วย	1.มีความเข้าใจใน หลักคำสอนใน พระพุทธศาสนา มากยิ่งขึ้น 2.ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาใน การดำเนินชีวิต 3.มีความเห็นถูก ตามความเป็นจริง	1.มีความเข้าใจใน หลักคำสอนใน พระพุทธศาสนา มากยิ่งขึ้น 2.ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา ในการดำเนินชีวิต 3.ขอถึงพระ รัตนตรัย (นับถือ ศาสนาพุทธ)	1.ไม่เข้าใจใน หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา	ด้านการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมของบุคคลนั้น ส่วนมากขึ้นอยู่กับระดับ ของสติปัญญา ระดับของ บุคคลเป็นหลัก หาก บุคคลผู้มีปัญญาอยู่แล้ว เป็นผู้มีความเห็นถูกต้องอยู่ แล้ว ก็จะสามารถเข้าใจ หัวข้อธรรมได้ลึกซึ้งมาก ยิ่งขึ้น ในระดับที่ด้อย ปัญญาลงมาหน่อยที่ไม่ เคยฟังธรรมของพระผู้มี พระภาคเจ้าก็จะขอถึงพระ รัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก ส่วนผู้ที่มีปัญญาน้อย อยากต่อการพัฒนาที่จะไม่ สามารถเข้าใจใน หลักธรรมคำสอนได้

จากตารางสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหลังจากที่ได้สดับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจำแนกตามระดับขอบบุคคล 3 ระดับคือ

ระดับสติปัญญาปานกลาง มีการเปลี่ยนแปลง คือ 1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น 2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต 3. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง

ระดับสติปัญญาน้อย มีการเปลี่ยนแปลง คือ 1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น 2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต 3. ขอถึงพระรัตนตรัย

ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลง คือ 1. ไม่เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ตอนที่ 2 ผู้วิจัยยกร่างแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกที่ได้จากการสังเคราะห์ในตอนที 1 ดังตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 7 แสดงการยกร่างแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก

(ร่าง) แนวคิดการพัฒนา	องค์ประกอบการพัฒนา			
	1. ด้านวิธีการสอน	2. กลวิธีและอุบายประกอบการสอน	3. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม	4. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรมเทศนา
1. แนวคิดการพัฒนา มนุษย์ระดับสติปัญญา ปานกลาง	1. สนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ 2. ข้อเปรียบเทียบด้วย ข้ออุปมาอุปไมย 3. การเลือกคน 4. การรู้จักจังหวะและ โอกาส 5. การยืดหยุ่นในการ สอน	1. สันโดษ (ปัจฉัย 4) 2. อินทรีสังวร(อริย อินทรีสังวร) 3. กามคุณ 5 4. ศีล(อริยศีลขันธ์)	1. มีความเข้าใจในหลัก คำสอนใน พระพุทธศาสนา มากยิ่งขึ้น 2. ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาในการ ดำเนินชีวิต 3. มีความเห็นถูกต้องตาม ความเป็นจริง

ตาราง 7 (ต่อ)

(ร่าง) แนวคิดการ พัฒนาฯ	องค์ประกอบการพัฒนา			
	1. ด้านวิธีการ สอน	2. กลวิธีและอูบาย ประกอบการสอน	3. ด้านเนื้อหาในการ พัฒนาพฤติกรรม	4. ผลที่เกิดจากการ ได้รับการแสดงพระ ธรรมเทศนา
2. แนวคิดการพัฒนา มนุษย์ระดับสติปัญญา น้อย	1. สนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ 2. ช้อเปรียบเทียบด้วย ข้ออุปมาอุปไมย 3. การเลือกคน 4. การรู้จักจังหวะและ โอกาส 5. การยืดหยุ่นในการ สอน	1. กุศลกรรมบถ10 (กรรมขาว) 2. อกุศลกรรมบถ10 (กรรมดำ)	1. มีความเข้าใจในหลัก คำสอนในพระพุทธ ศาสนามากยิ่งขึ้น 2. ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาในการ ดำเนินชีวิต 3. ขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)
3. แนวคิดการพัฒนา มนุษย์ระดับที่ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา	1. สนทนา 2. ตอบปัญหา	1. การเลือกคน 2. การรู้จักจังหวะและ โอกาส 3. การยืดหยุ่นในการ สอน	1. กรรม 3	1. ไม่เข้าใจในหลักกรรม ทางพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอและตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก มี 3 ส่วน ดังนี้

- ส่วนที่ 1 นำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ต่อผู้เชี่ยวชาญ
- ส่วนที่ 2 ตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ต่อผู้ทรงคุณวุฒิ
- ส่วนที่ 3 เสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก

ส่วนที่ 1 นำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ต่อผู้เชี่ยวชาญ

ผู้วิจัยนำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก โดยนำผลการสังเคราะห์จากขั้นตอนที่ 2 มาตรวจสอบความถูกต้อง ความครอบคลุมของเนื้อหาแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก ว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้อง เหมาะสมและครอบคลุมตามหลักวิชาการ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญแบบเจาะจงซึ่งเป็นพระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรมตั้งแต่ 4 ประโยคขึ้นไปหรือสำเร็จการศึกษาระดับมหาบัณฑิตหรือดุษฎีบัณฑิต และเป็นคณาจารย์ที่สอนวิชาพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย

สงฆ์คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งสิ้น 11 ท่าน เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2556 เวลา 13.00 – 16.00 น. ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เพื่อให้ได้ร่างแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาได้วิพากษ์วิจารณ์และให้ข้อเสนอแนะตามประเด็นที่กำหนดไว้รายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 8 แสดงการนำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาปานกลาง

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสูตรตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
1. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญา ปานกลาง มีองค์ประกอบของการพัฒนา คือ		- ควรเพิ่มด้านคุณสมบัติของผู้สอน คือ ความเป็นกัลยาณมิตร
1. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย		1. ปิโย น่ารัก
1. สนทนา		2. ครู นำเคารพ
2. บรรยาย		3. ภาวนีโย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง
3. ตอบปัญหา		4. วุตตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจง ให้เข้าใจ
		5. วจนกุขโม อุดทนต่อถ้อยคำ
		6. คมภีรวบจ กถิ กตฺตา แดงเรื่องล้าลึก ได้
		7. โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำใน เรื่องเหลวไหล
		- เพิ่มองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่ แสดงธรรมสอน คือ จริตของบุคคล 6 ประการ คือ
		1. ราคจริต
		2. โทสจริต
		3. โมหจริต
		4. พุทธจริต
		5. สัทธาจริต
		6. วิตกจริต

ตาราง 8 (ต่อ)

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
		<p>- เพิ่มลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่าง คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว 2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ 3. วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องขยายความเพิ่มเติม 4. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยืดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า <p>- เพิ่มด้านด้านลีลาการสอนซึ่งประกอบด้วย</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สันทัสสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัดเป็นการแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังได้เห็นกับตา 2. สมหาทปนา คือ ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เป็นการสอนให้เห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติก็แนะนำหรือบรรยายให้ชัดซึ่งในคุณค่าและเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝน จนยอมรับและนำไปปฏิบัติ 3. สมุตเตธนา คือ ระวังใจให้อาจหาญ แก่กล้ากล้า เป็นการปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะมีกำลังใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ 4. สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงเป็นการการบำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน

ตาราง 8 (ต่อ)

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
2. กลวิธีและอุปมาประกอบการสอน		- หลักการสอน
1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ		1. สอนจากสิ่งที่ผู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้
2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย		เห็นเข้าใจอยู่แล้ว
3. การเลือกคน		2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไป
4. การรู้จักจังหวะและโอกาส		ตามลำดับขั้น
5. การยืดหยุ่นในการสอน		3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอน
3. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม(ศีล)		ด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น
ประกอบด้วย		4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง
1. สันโดษ (ปัจจัย 4)		5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้
2. อินทรีสังวร(อริยอินทรีสังวร)		6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิด
3. กามคุณ 5		ความเข้าใจ
4. ศีล(อริยศีลชั้นร)		7. สอนสิ่งที่มีความหมาย
4. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรม		- ควรตัดลำดับหมายเลขหน้าออก
เทศนา ประกอบด้วย		
1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนใน		
พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น		
2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนิน	✓	
ชีวิต		
3. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง		

ตาราง 9 แสดงการนำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาน้อย

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
<p>1. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญา น้อยมีองค์ประกอบการพัฒนา คือ</p> <p>1. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย</p> <p>1. สนทนา</p> <p>2. บรรยาย</p> <p>3. ตอบปัญหา</p> <p>2. กลวิธีและอุปมาประกอบการสอน</p> <p>1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ</p> <p>2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย</p> <p>3. การเลือกคน</p> <p>4. การรู้จักจังหวะและโอกาส</p> <p>5. การยืดหยุ่นในการสอน</p> <p>3. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม(ศีล) ประกอบด้วย</p> <p>1. กุศลกรรมบถ10 (กรรมขาว)</p> <p>2. อกุศลกรรมบถ10 (กรรมดำ)</p> <p>4. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรม เทศนา ประกอบด้วย</p> <p>1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนใน พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น</p> <p>2. ขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)</p>	<p>คงเดิม</p>	<p>ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง</p> <p>- เพิ่มองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่ แสดงธรรมสอน คือ จริตของบุคคล 6 ประการ คือ</p> <p>1. ราคจริต</p> <p>2. โทสจริต</p> <p>3. โมหจริต</p> <p>4. พุทธจริต</p> <p>5. สัทธาจริต</p> <p>6. วิตกจริต</p> <p>- เพิ่มลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่าง คือ</p> <p>1. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟัง ตอบตรงไปตรงมาตายตัว</p> <p>2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟัง ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ</p> <p>3. วิวัชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ จะต้องขยายความเพิ่มเติม</p> <p>4. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจัก เป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลา เปล่า</p> <p>- เพิ่มด้านด้านลีลาการสอนซึ่ง ประกอบด้วย</p> <p>1. สันทสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอน ให้เห็นชัดเป็นการแยกแยะ อธิบาย และ แสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่ม แจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังได้เห็นกับตา</p>

ตาราง 9 (ต่อ)

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
		<p>2. สมาทพนา คือ ขวนใจให้ยากรับเอาไปปฏิบัติ เป็นการสอนให้เห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ่งในคุณค่าและเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝน จนยอมรับและนำไปปฏิบัติ</p> <p>3. สมุตเตธนา คือ ใ้ใจให้อาจหาญแกล้วกล้า เป็นการปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะมีกำลังใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้</p> <p>4. สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริงเป็นการการบำรุงจิตให้เข้มขึ้นเบิกบาน</p> <p>- หลักการสอน</p> <p>1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว</p> <p>2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น</p> <p>3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น</p> <p>4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง</p> <p>5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้</p> <p>6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ</p> <p>7. สอนสิ่งที่มีความหมาย</p> <p>- ควรตัดลำดับหมายเลขหน้าออก</p>

ตาราง 10 แสดงการนำเสนอแนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
<p>1. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา มีองค์ประกอบการพัฒนา คือ</p> <p>1. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย</p> <p>1. สนทนา</p> <p>2. บรรยาย</p> <p>3. ตอบปัญหา</p> <p>2. กลวิธีและอุบายประกอบการสอน</p> <p>1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ</p> <p>2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย</p> <p>3. การเลือกคน</p> <p>4. การรู้จักจังหวะและโอกาส</p> <p>5. การยืดหยุ่นในการสอน</p> <p>3. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม(ศีล) ประกอบด้วย</p> <p>1. กรรม 3</p> <p>4. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรมเทศนา ประกอบด้วย</p> <p>1. ไม่เข้าใจในหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา</p>		<p>- เพิ่มองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่แสดงธรรมสอน คือ จริตของบุคคล 6 ประการ คือ</p> <p>1. ราคจริต</p> <p>2. โทสจริต</p> <p>3. โมหจริต</p> <p>4. พุทธจริต</p> <p>5. สัทธาจริต 6. วิตกจริต</p> <p>- เพิ่มลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่าง คือ</p> <p>1. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว</p> <p>2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ</p> <p>3. วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังจะต้องขยายความเพิ่มเติม</p> <p>4. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า</p> <p>- เพิ่มด้านด้านลีลาการสอนซึ่งประกอบด้วย</p> <p>1. สันทิสสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัดเป็นการแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังได้เห็นกับตา</p> <p>2. สมหาปนา คือ ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เป็นการสอนให้เห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติก็แนะนำหรือบรรยายให้ชัดซึ่งในคุณค่าและเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝน จนยอมรับและนำไปปฏิบัติ</p>

ตาราง 10 (ต่อ)

(ร่าง) การพัฒนามนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงเชี่ยวชาญ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง
		<p>3. สมุตเตธนา คือ รั้งใจให้อาจหาญ แกล้วกล้ำ เป็นการปลุกเร้าใจให้ กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะมี กำลังใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้</p> <p>4. สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยโลมใจให้สด ชื่นร่าเริงเป็นการการบำรุงจิตให้เข้มขึ้น เบิกบาน</p> <p>- หลักการสอน</p> <p>1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้ เห็นเข้าใจอยู่แล้ว</p> <p>2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น</p> <p>3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอน ด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น</p> <p>4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง</p> <p>5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้</p> <p>6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิด ความเข้าใจ</p> <p>7. สอนสิ่งที่มีความหมาย</p> <p>- ควรตัดลำดับหมายเลขหน้าออก</p>

**ผลการนำเสนอส่วนที่ 1 ผลการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาคนตามหลัก
พระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก**

จากผลการวิพากษ์โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 11 ท่าน ผู้วิจัยนำข้อเสนอแนะไปปรับปรุง
และได้แนวคิดการพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก
พระสุตตันตปิฎก โดยมีข้อเสนอแนะให้เพิ่มองค์ประกอบของการพัฒนา คือ

1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน

การสังเคราะห์แนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การสังเคราะห์เนื้อหาจากพระสูตรต้นตปิฎกนั้นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้เสนอให้เพิ่มคุณสมบัติของผู้สอนว่าควรประกอบด้วยความเป็นกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการเข้ามาด้วย เพื่อให้ครอบคลุมการสังเคราะห์แนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้สอน เพราะ ครู หรืออาจารย์ หรือผู้สอน (ดูเชิงอรรถที่ 22) นับว่ามีความสำคัญมากที่สุดในการจัดการเรียนรู้ เพราะจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งในด้านวิชาการ วิชาชีพ และจิตวิทยา จึงจะประสิทธิ์ประสาทเนื้อหาสาระของวิชาต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2554, หน้า 204) ได้อธิบายกัลยาณมิตรธรรมเอาไว้ว่า กัลยาณมิตรธรรม 7 (องค์คุณของกัลยาณมิตร, คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ - qualities of a good friend) ในขณะที่ Ivancevich (2003, p. 406) (ดูเชิงอรรถที่ 23) ได้กล่าวถึง แนวทางการคัดเลือกวิทยากรและผู้เข้ารับการอบรมว่าความสำเร็จของกิจกรรมการฝึกอบรมนั้นขึ้นอยู่กับ การคัดเลือกบุคคลที่จะปฏิบัติงานด้านการฝึกอบรมที่เหมาะสม ซึ่งกัลยาณมิตรธรรมนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ดังนี้

1. ปิโย (น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ไต่ถาม (lovable: endearing)

2. ครุ (น่าเคารพ ในฐานะประพฤตินสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งใจ และปลอดภัย - estimable: respectable: venerable)

3. ภาวนีโย (น่ารักใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ - adorable: cultured: emulable)

4. วตุตา จ (รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี - being a counsellor)

5. วจนุกฺขโม (อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำแนะนำ วิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว - being a patient listener)

6. คมภีรญฺจ กถิ กตุตา (แถลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป - able to deliver deep discourses or to treat profound subjects)

7. โน จฏฐาเน นิโยชเย (ไม่ชักนำในอสุสาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย - never exhorting groundlessly; not leading or spurring on to a useless end)

กัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรตานั้นพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2554, หน้า 57) ได้อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า กัลยาณมิตรตดา (ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญาที่มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สันนิบาสนุนชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ, สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี - having good friend; good company; friendship with the lovely; favorable social environment) ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายนอก (external factor; environmental factor)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยธรรมาภิพวงคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น”

“ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ (การครองชีวิตประเสริฐ) ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอารยธรรมาภิพวงคิกมรรค”

“อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชาติผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ บริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ก็พ้นจากโสกะ บริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส”

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มากสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนความมีกัลยาณมิตร, ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น”

“ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัตถธรรม” ฯลฯ

การพัฒนามนุษย์นั้น ครูผู้สอนหรือผู้ให้การฝึกอบรมมีส่วนสำคัญที่จะทำให้กิจกรรมการพัฒนานั้นประสบผลสำเร็จ เพราะเป็นคนดำเนินการฝึกอบรม เป็นคนควบคุมกระบวนการและกิจกรรมทั้งหมดของการพัฒนา ครูหรือผู้สอนจึงต้องประกอบองค์ด้วยประกอบข้างต้น จึงจะทำให้การสอน การฝึกอบรมพัฒนาประสบผลสำเร็จตามจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 11 แสดงการสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกเพิ่มเติมจากผู้เชี่ยวชาญ ด้านคุณสมบัติของผู้สอน

องค์ประกอบของ การพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญา น้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	
1. ด้านคุณสมบัติ ของผู้สอน ประกอบด้วย ความ เป็นกัลยาณมิตร คือ	1. น่ารัก 2. นำเคารพ 3. นายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้ เข้าใจ 5. อดทนต่อ ถ้อยคำ 6. แดงเรื่อง ล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำใน เรื่องเหลวไหล	1. น่ารัก 2. นำเคารพ 3. นายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้ เข้าใจ 5. อดทนต่อ ถ้อยคำ 6. แดงเรื่อง ล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำใน เรื่องเหลวไหล	1. น่ารัก 2. นำเคารพ 3. นายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้ เข้าใจ 5. อดทนต่อ ถ้อยคำ 6. แดงเรื่อง ล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำใน เรื่องเหลวไหล	ด้านคุณสมบัติของผู้สอน กลุ่ม ผู้เชี่ยวชาญได้มีความเห็นให้ เพิ่ม เพราะเป็นด้านที่สำคัญที่ ผู้สอนจะต้องมี หากผู้สอนมี คุณสมบัติคือความเป็น กัลยาณมิตรนั้นก็ทำให้ผู้ฟัง ตั้งใจ เข้าใจ มีความศรัทธา มีความเลื่อมใส เกิดความ ภาคภูมิใจ จึงเป็นประโยชน์ต่อ การพัฒนาของบุคคลแต่ละ ระดับ เพราะด้านคุณสมบัติ ของผู้สอนนี้ถือว่าเป็นลักษณะ ที่สำคัญของผู้สอน เป็นลักษณะที่ดูน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น

จากตารางสรุปได้ว่า องค์ประกอบด้านคุณสมบัติของผู้สอน

1. ปิโย (น่ารัก)
2. ครุ (นำเคารพ)
3. ภาวนีโย (นำเจริญใจ หรือนายกย่อง)
4. วตฺตา จ (รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ)
5. วจนกฺขโม (อดทนต่อถ้อยคำ)
6. คมฺภีรญฺจ กถิ กตฺตา (แดงเรื่องล้าลึกได้)
7. โน จฏฐาเน นิโยชเย (ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล)

2. ด้านองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่แสดงธรรมสอน

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งนั้น กลุ่มผู้เฝ้าขานญได้เสนอว่าควรเพิ่มเนื้อหา ด้านองค์ประกอบของการพัฒนาในเรื่องของกลุ่มเป้าหมายที่ทรงแสดงธรรมสอนด้วย เพราะ หลักการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งนั้น พระองค์จะทรงพิจารณาถึงองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายคือจริตของกลุ่มที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมสอน ว่ามีลักษณะเป็นใคร เช่นไร ความคิด สติปัญญา มีความชอบ หรือไม่ชอบสิ่งใด ความประพฤติหนักไปทางใด สนใจอะไร ก่อนที่จะทรงแสดงธรรมสอนเพื่อให้ถูกกับจริตของแต่ละคน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ผู้สอน จะต้องพิจารณาในการที่จะเลือกเนื้อหา วิธีการ ลักษณะ รูปแบบวิธีการสอนเพื่อให้เหมาะสมและ เกิดการเรียนรู้ เกิดการพัฒนาไปกับกลุ่มเป้าหมาย

ซึ่งแนวคิดกลุ่ม Constructivism (ดูเชิงอรรถที่ 25) ได้อธิบายปัจจัยเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า ความแตกต่างระหว่างบุคคลในการเรียนรู้ (Individual Differences in Learning) ผู้เรียนแต่ละคนมีกลวิธีในการเรียนรู้ การจัดการกระทำกับความรู้ และความสามารถในการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไป อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ทางสังคมที่ผ่านมาและการได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวอาจเอื้ออำนวยให้บางคนเรียนรู้ได้ดี แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเป็นอุปสรรคขัดขวางให้อีกหลายคนเกิดการเรียนรู้ที่ยากลำบาก ดังนั้น ผู้สอนต้องหาหนทางที่เป็นกลางในการทำให้ผู้เรียนทุกคน ไม่ว่าจะมีการเรียนรู้ การจัดการกระทำกับความรู้ และความสามารถในการเรียนรู้แบบใดก็ตามสามารถรับรู้และจัดการกระทำกับความรู้ต่อไปได้ตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2554, หน้า 120) อธิบายเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเกี่ยวกับจริตของมนุษย์ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า จริต หรือ จริยา 6 (ความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน - intrinsic nature of a person; characteristic behavior; character; temperament)

ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า จริต

1. ราคะจริต (ผู้มีราคะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयรักงาม - one of lustful temperament) ธรรมชาติอันคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ
2. โทสะจริต (ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด - one of hating temperament) ธรรมชาติที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวิถนณกสิณ

3. โมหจจริต (ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหางซืมเงื่องง งามาย - one of deluded temperament) กรรณฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และฟังแก้ด้วยมีการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาลหรืออยู่กับครู

4. ศัทธาจจริต (ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ่งขึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย - one of faithful temperament) ฟังชักนำไปในสิ่งที่ควรแก้ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ 6 ข้อต้น

5. พุทธิจจริต หรือ ญาณจจริต (ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปในทางใช้ความคิดพิจารณา - one of intelligent temperament)

6. วิตกจจริต (ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน - one of speculative temperament) ฟังแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกลิ่น เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2551, หน้า 56) ได้อธิบายจจริต 6 ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ไว้ชื่อว่า จจริต คือความประพฤติกติ; บุคคลผู้มีพื้นนิสัยหรือพื้นเพจิตใจที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่งแตกต่างกันไป จำแนกเป็น 6 ตาม จริยา 6 คือ

1. ราคจจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติกติ (หนักไปทางรักสวयรักงาม มักติดใจ)
2. โทสจจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติกติ (หนักไปทางใจร้อนขี้หงุดหงิด)
3. โมหจจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ(หนักไปทางเขลาซืมงามาย)
4. ศัทธาจจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติกติ (หนักไปทางน้อมใจเชื่อ)
5. พุทธิจจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติกติ (หนักไปทางคิดพิจารณา)
6. วิตกจจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติ (หนักไปทางคิดจับจดฟุ้งซ่าน)

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จจริตของบุคคล คือนิสัย ความประพฤติกติ ความชอบ ลักษณะนิสัยส่วนตัว เป็นต้น ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพิจารณา ทำให้พระองค์ทรงแสดงธรรมตรงกับความอยากรู้ นิสัย ตรงกับจริตของแต่ละคนจึงทำให้การแสดงของพระองค์ได้ผล เพราะถ้าหากไม่พิจารณาถึงองค์ประกอบในส่วนนี้ จะทำให้ผู้สอนหรือผู้ฝึกอบรมไม่รู้และไม่เข้าใจว่าผู้ฟังต้องการอะไร ชอบอะไร มีลักษณะการเรียนรู้เป็นอย่างไร เมื่อไม่รู้ ก็ทำให้การสอนการฝึกอบรมไม่ตรงกับความต้องการของผู้เข้าฟัง เมื่อไม่ใช่สิ่งที่ผู้ฟังสนใจก็ไม่เกิดการเรียนรู้อย่างเต็มรูปแบบ การพัฒนาก็ไม่เกิด

ลักษณะนิสัยส่วนตัว ความชื่นชอบส่วนบุคคลเป็นองค์ประกอบของแต่ละบุคคล หากนักพัฒนา ผู้ฝึกอบรมมีความสามารถเข้าใจและสังเกตลักษณะพื้นฐานของผู้เข้ารับการ

3. โมหจจริต (ประพัตติหนักไปทางเขลา เห่งซึ่มเงื่องง งมงาย)
4. สัทธาจจริต (ประพัตติหนักไปทางมีจิตซาบซึ่ม ซึ่มบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย)
5. พุทธิจจริต หรือ ญาณจจริต (ประพัตติหนักไปใหนทางใช้ความคิดพิจารณา)
6. วิตกจจริต (ประพัตติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน)

3. ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหา

ด้านอาการลักษณะของวิธีตอบปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้า กลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้เสนอให้เพิ่มด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหาเพิ่มเติม เพราะเป็นลักษณะการตอบโดยแสดงให้เห็นแนวทางวิธีการตอบอย่างชัดเจนตามแต่ประเด็นปัญหา ซึ่งทิสนา แชมมณี (2550, หน้า 17) กล่าวว่าถ้าหากผู้สอนไม่สามารถตอบปัญหาของผู้เรียนให้ถูกต้องตามประเด็นปัญหาหรือกระจ่างแจ้งได้ก็จะมีผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เพราะความสนใจ ความต้องการและความถนัดในการเรียน วิธีการเรียนรู้ แรงจูงใจในการเรียน ความพร้อมในการเรียน สุขภาพของผู้เรียน ลักษณะของผู้เรียน จำนวนผู้เรียน พฤติกรรมของผู้เรียน สภาพจิตใจของผู้เรียน ปัญหาของผู้เรียน เหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อการจัดการเรียนการสอนของคุณและการเรียนรู้ของผู้เรียน

จอยส์และวีล (1996, pp. 106-128 อ้างอิงใน ทิสนา แชมมณี, 2556, หน้า 29-30) ได้อธิบายไว้ในรูปแบบการสอนโดยการซักค้ำนว่าผู้สอนสามารถใช้กระบวนการซักค้ำน อันเป็นกระบวนการที่ใช้กันในศาลมาทดสอบผู้เรียนว่าจุดยืนที่ตนแสดงนั้นเป็นจุดยืนที่แท้จริงของตนหรือไม่ โดยการใ้ค้ำถามซักค้ำนที่ช่วยให้ผู้เรียนคิดย้อนกลับไปพิจารณาความคิดเห็นอันเป็นจุดยืนของตนเอง ซึ่งอาจทำให้ผู้เรียนปรับเปลี่ยนความคิดเห็นหรือจุดยืนของตนหรือยืนยันจุดยืนของตนอย่างมั่นใจขึ้น ซึ่งการตั้งค้ำถาม (Questioning) เป็นการใ้ผู้เข้ารับการอบรมตั้งค้ำถามใ้วิทยากรตอบเพื่อสร้างความกระจ่างในปัญหานั้นๆ ซึ่งสอดคล้องกับสุจิตรา ธานันท์ (2555, หน้า 64) เทคนิคการตั้งค้ำถามนี้นิยมใช้เป็นเทคนิคที่มักจะทำร่วมกับการบรรยาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2554, หน้า 111) อธิบายไว้ในหนังสือพุทธวิธีในการสอนถึงลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่าง คือ

1. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว
2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามใ้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ
3. วิภชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จำเป็นต้องขยายความเพิ่มเติม
4. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ใ้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุใ้เขว ยึดเยื่อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งและชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป

ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ถือเป็นองค์ประกอบการสอนที่ส้ำคัญเพราะว่า มนุษย์ย่อมมีความแตกต่างในการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ดังนั้นด้าน

ลักษณะวิธีตอบปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นวิธีที่เปิดโอกาสให้คนที่มีความทุกข์ที่ตัวเองสนใจใคร่รู้เฉพาะตนได้ถาม เพื่อให้ได้คำตอบ หรือแนวทางที่ชัดเจน เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องและเป็นผลในการพัฒนาตัวเองให้ดียิ่งขึ้นไป สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 13 แสดงการสังเคราะห์แนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตอปฏิภักเพิ่มเติมจากผู้เชี่ยวชาญ
ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหา

องค์ประกอบ ของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา			สรุป
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญา น้อย	ไม่พร้อมต่อการ พัฒนา	
3. ด้านอาการ ลักษณะวิธี ตอบปัญหา ประกอบด้วย คือ	1. ตอบตรง ไปตรงมา 2. ย้อนถาม ก่อนจึงตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย	1. ตอบตรง ไปตรงมา 2. ย้อนถาม ก่อนจึงตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย	1. ตอบตรง ไปตรงมา 2. ย้อนถามก่อน จึงตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย	ลักษณะอาการของพระผู้มีพระ ภาคเจ้าในการตอบปัญญานั้น ในบางกรณีจะทรงถามตอบ ปัญหาเดิมซ้ำถึง 3 ครั้งด้วยกัน เพื่อให้ทุกคนตอบและคนฟังได้ มั่นใจในคำตอบและคำถาม ของตัวเอง

จากตารางสรุปว่า ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นประกอบด้วย

1. เภกัสมยาการณียปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว
2. ปฏิปุจฉาการณียปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ
3. วิภังชการณียปัญหา ปัญหาที่จะต้องขยายความเพิ่มเติม
4. รุปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์

4. ด้านลีลาการสอน

ด้านลีลาการสอนนี้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้เสนอให้เพิ่มเติม เพราะเป็นหลักการสำคัญของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงใช้ประกอบในการแสดงพระธรรมเทศนาของพระองค์ที่จะทำให้ผู้ฟังได้เข้าใจ ได้มีกำลังใจปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์ ซึ่ง Les Donaldson and Edward E. Scannell (1997 อ้างอิงใน สุจิตรา ธนารักษ์, 2555, หน้า 78) ได้กล่าวถึงผู้เรียนแต่ละคนมีอัตราการเรียนรู้ไม่เท่ากัน โดยที่ผู้เรียนแต่ละคนอาจมีสภาพความพร้อมที่แตกต่างกันทั้งทางด้าน

กายภาพและความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ดังนั้น ผู้สอนจึงต้องให้กำลังใจหรือให้โอกาสแก่ผู้ที่อยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมที่จะเรียนหรือเกิดภาวะชะงักงัน (Learning Plateaus) เพื่อให้กลับคืนเข้าสู่รอบอีกครั้ง ซึ่งจัดกิจกรรมการเรียนการสอนใดๆ ก็ตาม จะมีคนอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นคนซึ่งเรียนด้วยความสนใจ อยากรู้ อยากเรียน และกลุ่มที่ 2 คือ คนซึ่งเรียนเพราะถูกบังคับหรือจำใจ Isarawatana (1987) ถ้าผู้สอนต้องสอนคนทั้ง 2 กลุ่มในเวลาเดียวกัน กลุ่มคนที่ซึ่งอยากเรียนรู้ การกระตุ้นและการจูงใจไม่ต้องใช้ หรือใช้น้อยมาก ทำอย่างไรจึงจะทำให้กลุ่มไม่อยากเรียนหรือถูกบังคับเกิดความอยากเรียนหรืออยากรู้

นอกจากนั้นผู้เรียนยังมีหน้าที่ต้องกระตุ้นและจูงใจให้คนซึ่งอยากฟัง อยากเรียนรู้ในห้องหรือมีส่วนร่วมโดยไม่ยกเลิกการเรียน (ดูเชิงอรรถที่ 26) ซึ่งในด้านลีลาการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังกล่าวพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2554, หน้า 134) อธิบายไว้ในลีลาการสอนหรือ พุทธลีลาในการสอน หรือ เทคนิควิธี 4 (การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมีกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะทำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ 4 ประการ - the Buddha's style or manner of teaching) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า

1. สันทัสสนา (ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา - elucidation and verification)

2. สมาทปนา (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ - incitement to take upon oneself; inspiration towards the Goal)

3. สมุตเตชนา (เร้าใจให้อาจหาญแกลั้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ ผู้งาน ไม่หวั่นระย่อไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก - urging; encouragement; animation; filling with enthusiasm)

4. สัมปหังสนา (ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้แจ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ - gladdening; exhilaration; filling with delight and joy)

อรรถกถาที่แจ่มแจ้งเพิ่มเติมว่า ข้อ 1 ปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว ข้อ 2 ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ 3 ปลดเปลื้องความอืดคร้าน ข้อ 4 สัมฤทธิ์ การปฏิบัติ จำ 4 ข้อนี้สั้นๆ ว่า ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ เข้าใจกล้า ปลุกให้รำเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก้วกล้า รำเริง

ด้านลีลาการสอนนี้ผู้เชี่ยวชาญได้เสนอว่ามีส่วนสำคัญในการแสดงธรรมของพระผู้พระภาคเจ้าเป็นอย่างมากซึ่งลักษณะการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจะมีลักษณะที่จำได้ง่ายๆคือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก้วกล้า รำเริง ทำให้ผู้ฟังเข้าใจและมีกำลังใจในการประพฤติปฏิบัติ มีส่วนสำคัญในการให้กำลังใจ ให้แรงจูงใจสำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจในหลักธรรมทางศาสนา รวมถึงผู้ที่มีความเชื่อความศรัทธาอยู่แล้วก็ทำให้มีความรำเริง แจ่มใส หรือเข้าใจในหลักธรรมนั้นๆยิ่งขึ้นไปอีกสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 14 แสดงแนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกเพิ่มเติมจากผู้เชี่ยวชาญด้านลีลาการสอน

องค์ประกอบของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญาปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อการพัฒนา	
4. ด้านลีลาการ สอนประกอบด้วย	1. ชี้แจงให้ เห็นชัด	1. ชี้แจงให้ เห็นชัด	1. ชี้แจงให้ เห็นชัด	ด้านลีลาการสอนนี้ผู้เชี่ยวชาญได้เสนอว่ามีส่วนสำคัญในการแสดงธรรมของพระผู้พระภาคเจ้าเป็นอย่างมากซึ่งลักษณะการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจะมีลักษณะที่จำได้ง่ายๆคือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก้วกล้า รำเริง ทำให้ผู้ฟังเข้าใจและมีกำลังใจในการประพฤติปฏิบัติ มีส่วนสำคัญในการให้กำลังใจ ให้แรงจูงใจสำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจในหลักธรรมทางศาสนา รวมถึงผู้ที่มีความเชื่อความศรัทธาอยู่แล้วก็ทำให้มีความรำเริง แจ่มใส หรือเข้าใจในหลักธรรมนั้นๆยิ่งขึ้นไป
	2. ชวนใจให้ อยากรับเขาไป ปฏิบัติ	2. ชวนใจให้ อยากรับเขาไป ปฏิบัติ	2. ชวนใจให้ อยากรับเขาไป ปฏิบัติ	
	3. เข้าใจให้อาจ หาญแก้วกล้า	3. เข้าใจให้อาจ หาญแก้วกล้า	3. เข้าใจให้อาจ หาญแก้วกล้า	
	4. ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นรำเริง	4. ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นรำเริง	4. ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นรำเริง	

จากตารางสรุปว่า ด้านลีลาการสอน ประกอบด้วย

1. สันผัสสน (ชี้แจงให้เห็นชัด)
2. สมาทปนา (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ)
3. สมุตเตชนา (เร้าใจให้อาจหาญแกลั้วกล้า)
4. สัมปหังสนา (ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง)
5. **ด้านหลักการสอน**

ในด้านหลักการสอนกลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้ให้ความเห็นตรงกันว่าควรเพิ่มเติมเข้ามา เพราะเป็นหลักการหรือองค์ประกอบที่สำคัญของการแสดงพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงมีหลักการสอนที่เน้นความรู้ความเข้าใจไปตามลำดับของกลุ่มผู้ฟังเป็นหลัก และทรงเลือกหลักการสอนดังกล่าวให้เหมาะกับกลุ่มผู้ฟัง จึงเป็นองค์ประกอบของการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ขาดไม่ได้

ส่วนอุบลรัตน์ เพ็งสถิต (2528 อ้างอิงใน สุจิตรา ธนानันท์, 2555, หน้า 76) กล่าวถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ว่า ในการเรียนรู้ใดๆ ก็ตาม ถ้าผู้เรียนขาดความตั้งใจ หรือขาดความสนใจ ในการที่จะเรียนรู้แล้วก็จะทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ไม่ดีเท่าที่ควร ในบางครั้งการเรียนรู้นั้นๆ อาจเกิดขึ้นได้ช้ามาก หรือจะไม่เกิดการเรียนรู้เลยก็ได้ ฉะนั้น การที่ผู้เรียนจะเรียนรู้สิ่งใดให้ได้ผลดี จึงควรต้อง เริ่มมาจากความตั้งใจและความสนใจที่อยากจะเรียนรู้ในสิ่งนั้นๆ รวมถึงถ้าผู้เรียนได้รับการเรียนรู้ ตามสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่มองดูสมจริงย่อมทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้เร็ว ยิ่งขึ้น ซึ่งสุจิตรา ธนานันท์ ได้กล่าวเพิ่มเติมในหลักแห่งการเรียนรู้เอาไว้ว่า การเรียนรู้นั้นจะต้อง เริ่มจากตัวผู้เรียน และการให้สิ่งเสริมแรงทางบวก จะเป็นการช่วยให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเกิดจากการถูกกระตุ้นทางประสาทสัมผัส ไม่ว่าจะเป็น การเห็น การได้ยิน หรือการลงมือปฏิบัติจริงจะช่วยให้อจดจำข้อมูลที่เรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้อง กับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2544, หน้า 33) ที่ได้อธิบายไว้ในพุทธวิธีในการสอน คือ

1. **สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว** ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบการณ์อยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคน แล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาสาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

2. **สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น** และความต่อเนื่องกันเป็น สายลงไปอย่างที่ว่า สอนเป็นอนุพพิททา ตัวอย่างคือ อนุพพิททา ไตรสิกขา พุทธโอวาท 3 เป็นต้น เพื่อเป็นการเตรียมผู้ฟังที่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน หากสอนสิ่งที่ยากในขั้นต้นจะทำให้

ผู้ฟังใหม่ไม่เข้าใจและไม่เป็นประโยชน์ การเรียงลำดับความยากง่ายของเนื้อหา ความลุ่มลึกของการสอนจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะทำให้คนได้เข้าใจได้ง่าย ไม่สับสน ไม่เบื่อ

3. **ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้** ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชม นางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา ถือได้ว่าเป็นหลักการสอนที่สำคัญที่ทำให้ผู้ฟังได้เข้าใจ ง่ายๆ การสอนหากทำได้ หรือแสดงให้เห็นได้ก็เป็นประโยชน์อย่างมากในการสอน เพราะคน หลากๆคนสามารถเข้าใจได้ดีหากได้เห็น ได้ดู ด้วยตนเอง

4. **สอนตรงเนื้อหา** ตรงเรื่อง คุยอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอก เรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา เรื่องบางเรื่องหากพูดวกไปวนมา หรืออ้อมไปอ้อมมา จะทำให้สับสนเข้าใจมากกว่าที่จะพูดตรง เพราะฉะนั้นหลักการสอนจึงควรพิจารณาถึงเนื้อหาที่จะสอน ว่าควรใช้หลักการสอนแบบใดเพื่อให้เหมาะสมที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น กระชับเวลามากขึ้น เป็นประโยชน์มากขึ้น

5. **สอนมีเหตุผล** ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน สิ่งที่สอนนั้นสามารถ คิดพิจารณาให้เห็นเป็นจริงได้ตามที่สอน เมื่อสอนให้ทำสิ่งได้แล้ว เมื่อปฏิบัติตามก็เห็นจริงตามที่ สอน จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจมากยิ่งขึ้นเมื่อได้พิจารณาตาม และเห็นจริงตามนั้น

6. **สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ** ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่ สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ใน ป่าประดู่ลายใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุ ทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ กับใบป่า ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ใบป่า มากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งทีพระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลายใบป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอน น้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์ และทรงแสดงเหตุผลในการที่มีได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ ว่า เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ ถูกต้องนำไปสู่จุดหมาย คือนิพพานได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2544, หน้า 34)

7. **สอนสิ่งที่มีความหมาย** ควรที่เขาคจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ดังที่ว่า "อนึ่ง ตถาคตรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่ รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ตถาคตรู้ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบ ใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววจา

นั้น ตถาคตรู้ว่าเขาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจา นั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจา นั้น อนึ่ง ตถาคตรู้ว่าเขาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจา นั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจของคนอื่น ในข้อนั้น ตถาคตรู้ว่ากาลที่จะกล่าววาจา นั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย” (ม.ม. 13/86/88)

ด้านหลักการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้นมีหลากหลายเพื่อให้เหมาะกับบุคลิกลักษณะของมนุษย์ ความแตกต่างระหว่างบุคคล รวมไปถึงความเข้าใจของแต่ละคนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาของมนุษย์ โดยหลักการสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้นจะมีความครอบคลุมทุกระดับทุกกลุ่มของการพัฒนา ดังนั้นผู้สอนควรที่จะนำหลักการสอนดังกล่าวไปคิดพิจารณาใช้ให้เหมาะสมกับบุคคล สถานที่ สภาพแวดล้อม เพื่อการสอนนั้นจะได้บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยหลักการสอนที่หลากหลายนี้หากนำไปใช้โดยผู้สอนเลือกใช้ไม่ถูกเวลา ไม่ถูกที่ แทนที่จะได้ผลก็จะทำให้เสียเวลา เสียโอกาสของผู้ฟังและผู้สอน เพราะฉะนั้นหลักการสอนนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมาก เมื่อผู้สอนรู้จักใช้ให้เหมาะสมกับโอกาสและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะใช้แค่หลักการเดียวหรือหลายหลักการในสถานการณ์เดียวกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 15 แสดงการสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:
การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกเพิ่มเติมจากผู้เชี่ยวชาญ
ด้านหลักการสอน

องค์ประกอบ ของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	
5. ด้านหลักการ สอน ประกอบด้วย	1. สอนจากสิ่งที่ รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว	1. สอนจากสิ่งที่ รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว	1. สอนจากสิ่งที่ รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว	ด้านหลักการสอน ผู้เชี่ยวชาญได้เสนอว่าควร เพิ่มเข้ามาเพราะเป็นหลัก สำคัญของการแสดงธรรม
	2. สอนเนื้อเรื่อง ที่ค่อยลุ่มลึกยาก ลงไปตามลำดับ ขั้น	2. สอนเนื้อเรื่อง ที่ค่อยลุ่มลึกยาก ลงไปตามลำดับ ขั้น	2. สอนเนื้อเรื่อง ที่ค่อยลุ่มลึกยาก ลงไปตามลำดับ ขั้น	สอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงสอนจากสิ่งที่เข้าใจง่าย สิ่งที่เข้าใจอยู่แล้ว หากสิ่ง ไหนเป็นสิ่งที่ทรงแสดงได้ก็ ทรงแสดงสอนด้วยของจริง

ตาราง 15 (ต่อ)

องค์ประกอบ ของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย			สรุป
	สติปัญญาปาน กลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อ การพัฒนา	
3. ถ้าสิ่งที่สอน เป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง ให้ผู้เรียนได้ ดู ได้เห็น	3. ถ้าสิ่งที่สอน เป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง ให้ผู้เรียนได้ ดู ได้เห็น	3. ถ้าสิ่งที่สอน เป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง ให้ผู้เรียนได้ ดู ได้เห็น	ให้รู้เห็นจากของจริง ไม่อ้อม ค้อม สอนตรงเนื้อหา และ สอนอย่างมีเหตุผลตรงตาม ความเป็นจริง มีความพอดีที่ จะทำให้เกิดความเข้าใจและ	
4. สอนตรง เนื้อหา ตรงเรื่อง	4. สอนตรง เนื้อหา ตรงเรื่อง	4. สอนตรง เนื้อหา ตรงเรื่อง	ทรงสอนในสิ่งที่มีความหมาย คือสิ่งที่เป็นแก่นสาร	
5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็น จริงได้	5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็น จริงได้	5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็น จริงได้	สามารถนำไปประพฤติ ปฏิบัติได้ตรงตามความเป็น จริง	
6. สอนเท่าที่ จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิด ความเข้าใจ	6. สอนเท่าที่ จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิด ความเข้าใจ	6. สอนเท่าที่ จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิด ความเข้าใจ		
7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย	7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย	7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย		

จากตารางสรุปว่า ด้านหลักการสอนประกอบด้วย

1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว
2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากกลงไปตามลำดับขั้น
3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น
4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง
5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้
6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ
7. สอนสิ่งที่มีความหมาย

สรุปแนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวความคิดจากพระสุตตันตปิฎก ซึ่งได้ปรับปรุงจากการสัมมนาอิงผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) สรุปเป็นแนวความคิดพัฒนาฯโดยจำแนกตามระดับของกลุ่มเป้าหมาย 3 ระดับ คือระดับสติปัญญาปานกลาง ระดับสติปัญญาน้อย และระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา โดยแต่ละระดับมีองค์ประกอบของการพัฒนา 9 ด้านคือ

1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน
 2. ด้านองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่แสดงธรรมสอน
 3. ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหา
 4. ด้านลีลาการสอน
 5. ด้านวิธีการสอน
 6. ด้านหลักการสอน
 7. กลวิธีและอุบายประกอบการสอน
 8. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม
 9. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรมเทศนา
- ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 16 แนวความคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา:การนำเสนอแนวความคิดจากพระสุตตันตปิฎก

องค์ประกอบของการพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย		
	สติปัญญาปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อมต่อการพัฒนา
1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน ประกอบด้วย ความเป็นกัลยาณมิตร คือ	1. น่ารัก 2. น่าเคารพ 3. น่ายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ 5. อุดหนุนต่อถ้อยคำ 6. แกล้งเรื่องล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล	1. น่ารัก 2. น่าเคารพ 3. น่ายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ 5. อุดหนุนต่อถ้อยคำ 6. แกล้งเรื่องล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล	1. น่ารัก 2. น่าเคารพ 3. น่ายกย่อง 4. รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ 5. อุดหนุนต่อถ้อยคำ 6. แกล้งเรื่องล้าลึกได้ 7. ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล

ตาราง 16 (ต่อ)

องค์ประกอบของ การพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย		
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา
2. ด้านองค์ประกอบ ของกลุ่มเป้าหมายที่ แสดงธรรมสอน ประกอบด้วย จริตของบุคคล 6 ประการ คือ	1. หนักไปทางรักสว รักงาม 2. ใจร้อนซี้หุนตหงิด 3. เหนงซี้มมงาย 4. คิดพิจารณา 5. หนักไปทางน้อมใจ เชื้อ 6. หนักไปทางคิดจับ จดฟังชาน	1. หนักไปทางรักสว รักงาม 2. ใจร้อนซี้หุนตหงิด 3. เหนงซี้มมงาย 4. คิดพิจารณา 5. หนักไปทางน้อมใจ เชื้อ 6. หนักไปทางคิดจับ จดฟังชาน	1. หนักไปทางรักสว รักงาม 2. ใจร้อนซี้หุนตหงิด 3. เหนงซี้มมงาย 4. คิดพิจารณา 5. หนักไปทางน้อมใจ เชื้อ 6. หนักไปทางคิดจับ จดฟังชาน
3. ด้านอาการ ลักษณะวิธีตอบ ปัญหา ประกอบด้วย คือ	1. ตอบตรงไปตรงมา 2. ย้อนถามก่อนจึง ตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย	1. ตอบตรงไปตรงมา 2. ย้อนถามก่อนจึง ตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย	1. ตอบตรงไปตรงมา 2. ย้อนถามก่อนจึง ตอบ 3. ขยายความ เพิ่มเติม 4. ยับยั้งเสีย
4. ด้านลีลาการสอน ประกอบด้วย	1. ชี้แจงให้เห็นชัด 2. ชวนใจให้อยากกรับ เอาไปปฏิบัติ 3. รั้ใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า 4. ปลอดชโลมใจให้ สดชื่นร่าเริง	1. ชี้แจงให้เห็นชัด 2. ชวนใจให้อยากกรับ เอาไปปฏิบัติ 3. รั้ใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า 4. ปลอดชโลมใจให้ สดชื่นร่าเริง	1. ชี้แจงให้เห็นชัด 2. ชวนใจให้อยากกรับ เอาไปปฏิบัติ 3. รั้ใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า 4. ปลอดชโลมใจให้ สดชื่นร่าเริง
5. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย	1. การสนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. การสนทนา 2. บรรยาย 3. ตอบปัญหา	1. การสนทนา 2. ตอบปัญหา

ตาราง 16 (ต่อ)

องค์ประกอบของ การพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย		
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา
6. ด้านหลักการสอน ประกอบด้วย	1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็น เข้าใจง่ายหรือรู้เห็น เข้าใจอยู่แล้ว 2. สอนเนื้อเรื่องที่ ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น 3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่ ที่แสดงได้ ก็สอนด้วย ของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น 4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง 5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ 6. สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิด ความเข้าใจ 7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย	1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็น เข้าใจง่ายหรือรู้เห็น เข้าใจอยู่แล้ว 2. สอนเนื้อเรื่องที่ ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น 3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่ ที่แสดงได้ ก็สอนด้วย ของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น 4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง 5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ 6. สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิด ความเข้าใจ 7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย	1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็น เข้าใจง่ายหรือรู้เห็น เข้าใจอยู่แล้ว 2. สอนเนื้อเรื่องที่ ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น 3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่ ที่แสดงได้ ก็สอนด้วย ของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น 4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง 5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ 6. สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิด ความเข้าใจ 7. สอนสิ่งที่มี ความหมาย

ตาราง 16 (ต่อ)

องค์ประกอบของ การพัฒนา	กลุ่มเป้าหมาย		
	สติปัญญา ปานกลาง	สติปัญญาน้อย	ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา
7. กลวิธีและอุปาย ประกอบการสอน ประกอบด้วย	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ 2. ข้อเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปไมย 3. การเลือกคน 4. การรู้จักจังหวะ และโอกาส 5. การยืดหยุ่นในการ สอน	1. เล่านิทานชาดก ประกอบ 2. ข้อเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปไมย 3. การเลือกคน 4. การรู้จักจังหวะ และโอกาส 5. การยืดหยุ่นในการ สอน	1. การเลือกคน 2. การรู้จักจังหวะ และโอกาส 3. การยืดหยุ่นในการ สอน
8. ด้านเนื้อหาใน การพัฒนา พฤติกรรม ประกอบด้วย	1. สันโดษ (ปัจจัย 4) 2. อินทรีสังวร(อริย อินทรีสังวร) 3. กามคุณ 5 4. ศิล(อริยศิลป์ขั้น)	1. กุศลกรรมบถ10 (กรรมขาว) 2. อกุศลกรรมบถ10 (กรรมดำ)	1. กรรม 3
9. ผลที่เกิดจากการ ได้รับการแสดงพระ ธรรมเทศนา ประกอบด้วย	1. มีความเข้าใจใน หลักคำสอนใน พระพุทธศาสนามาก ยิ่งขึ้น 2. ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาใน การดำเนินชีวิต 3. มีความเห็นถูกต้องตาม ความเป็นจริง	1. มีความเข้าใจใน หลักคำสอนใน พระพุทธศาสนามาก ยิ่งขึ้น 2. ขอลี้พระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)	1. ไม่เข้าใจใน หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา

ส่วนที่ 2 ตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ต่อผู้ทรงคุณวุฒิ

ตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง ความเป็นไปได้ ความเหมาะสมในการนำไปใช้และความเป็นประโยชน์ของแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก

การตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา : การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกต่อผู้ทรงคุณวุฒิ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured or guided interviews) ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาปานกลาง
2. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาน้อย
3. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา

ตาราง 17 แสดงแนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาปานกลาง

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
1. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญา ปานกลาง		
มีองค์ประกอบของการพัฒนา คือ		
1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน ประกอบด้วย	✓	
ความเป็นกัลยาณมิตร คือ		
1. ปิโย น่ารัก		
2. ครุ นำเคารพ		
3. ภาวนีโย นำเจริญใจ หรือน่ายกย่อง		
4. วตุตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ		
5. วจนกฺขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ		
6. คมฺภีรญฺจ กถิ กตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้		
7. โน จฏฐฺาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่อง เหลวไหล		

ตาราง 17 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
<p>2. ด้านองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่แสดงธรรมสอน ประกอบด้วย จริตของบุคคล 6 ประการ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ราคจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางรักสวยรักงาม ชอบสิ่งที่สวยๆ เสี่ยงเพราะๆ 2. โทสจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง ใจร้อน ภูมิกำลังดี อารมณ์รุนแรง 3. โมหะจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง เผลอ เชื่อง ซึม เชื่อคนง่าย งามง่าย ขาดเหตุผล 4. วิตกกจริต หรือวิตกจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง ฟุ้งซ่าน คิดเรื่องนี้ที่เรื่องนั้นที่ 5. ศรัทธาจริต หรือสัทธาจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางศรัทธา น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสได้ง่าย 6. ญาณจริต หรือพุทธิจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางชอบคิด พิจารณาด้วยเหตุผลอย่างลึกซึ้ง 	✓	
<p>3. ด้านอาการลักษณะวิถีตอบปัญหา ประกอบด้วยคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว 2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ 3. วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องขยายความเพิ่มเติม 	✓	

ตาราง 17 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
4. ด้านลีลาการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. สันทีสนทนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัด เป็นการแยกแยะ		
2. สมาทปนนา คือ ชวนใจให้ยอมรับเอาไป ปฏิบัติ		
3. สมุตเตธนา คือ เฝ้าใจให้อาจหาญแกล้วงกล้า		
4. สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่า เริงเป็นการการบำรุงจิตให้เข้มขึ้นเบิกบาน		
5. ด้านวิธีการสอน	✓	
ประกอบด้วย		
1. การสนทนา		
2. บรรยาย		
3. ตอบปัญหา		
6. ด้านหลักการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว		
2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น		
3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง		
4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง		
5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้		
6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความ เข้าใจ		
7. สอนสิ่งที่มีความหมาย		

ตาราง 17 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
7. ด้านกลวิธีและอุบายประกอบการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ		
2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย		
3. การเลือกคน		
4. การรู้จักจังหวะและโอกาส		
5. การยืดหยุ่นในการสอน		
8. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม(ศีล) ประกอบด้วย	✓	
1. สันโดษ (ปัจจัย 4)		
2. อินทรีสังวร(อริยอินทรีสังวร)		
3. กามคุณ 5		
4. ศีล(อริยศีลชั้นร)		
9. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรม เทศนา ประกอบด้วย	✓	
1. มีความเข้าใจในหลักคำสอนใน พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น		
2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการ ดำเนินชีวิต		
3. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง		

ตาราง 18 แสดงแนวความคิดการพัฒนามนุษย์ระดับสติปัญญาน้อย

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
<p>1. แนวคิดการพัฒนาศิลปะระดับ สติปัญญาน้อย</p> <p>มีองค์ประกอบของการพัฒนา คือ</p> <p>1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน ประกอบด้วย ความเป็นกัลยาณมิตร คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ปิโย น่ารัก 2. ครุ นำเคารพ 3. ภาวนีโย นำเจริญใจ หรือน่ายกย่อง 4. วุตตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ 5. วจนุกขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ 6. คมภีรณฺจ กถิ กตฺตา แฉลงเรื่องล้ำลึกได้ 7. โน จฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่อง เหลวไหล <p>2. ด้านองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่ แสดงธรรมสอน ประกอบด้วย จริตของบุคคล 6 ประการ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ราคจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางรักสวรั้งงาม ชอบสิ่งที่สวยๆ เสี่ยงเพราะๆ 2. โทสจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง ใจร้อน ภู่วาม หงุดหงิดง่าย อารมณ์รุนแรง 3. โมหจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง เหลลา เชื่อง ซึม เชื่อคนง่าย งามง่าย ขาดเหตุผล 4. วิตักกจริต หรือวิตกจริต คือผู้มีนิสัยหนักไป ทางฟุ้งซ่าน คิดเรื่องนี้ที่เรื่องนั้นที่ 	✓	✓

ตาราง 18 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
5. ศรัทธาจริต หรือสัทธาจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางศรัทธา น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสได้ง่าย		
6. ญาณจริต หรือพุทธิจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางชอบคิด พิจารณาด้วยเหตุผลอย่างลึกซึ้ง		
3. ด้านอาการลักษณะวิธีตอบปัญหา ประกอบด้วย คือ	✓	
1. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรง ไปตรงมาตายตัว		
2. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ		
3. วิکشชพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องขยายความเพิ่มเติม		
4. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยืดเยื้อ ฟังยับยั้งและชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป		
4. ด้านลีลาการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. สันทัสสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัด เป็นการแยกแยะ		
2. สมหาทปนา คือ ชวนใจให้อยากมารับเอาไปปฏิบัติ		
3. สมุตเตตธนา คือ เร้าใจให้อาจหาญแกล้าวกล้า		
4. สัมปหังสนา คือ ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงเป็นการการบำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน		

ตาราง 18 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
5. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. การสนทนา		
2. บรรยาย		
3. ตอบปัญหา		
6. ด้านหลักการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว		
2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น		
3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง		
4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง		
5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้		
6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความ เข้าใจ		
7. สอนสิ่งที่มีความหมาย		
7. ด้านกลวิธีและอุปายประกอบการสอน ประกอบด้วย	✓	
1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ		
2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย		
3. การเลือกคน		
4. การรู้จักจังหวะและโอกาส		
5. การยืดหยุ่นในการสอน		

ตาราง 18 (ต่อ)

การพัฒนาคนุขยตามหลักพระพุทธานศาสนา: การนำเสนอนแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
8. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม(ศีล) ประกอบด้วย 1. กุศลกรรมบถ 10 (กรรมขาว) 2. อกุศลกรรมบถ 10 (กรรมดำ)	✓	
9. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรม เทศนาประกอบด้วย 1. มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง 2. ใช้หลักธรรมทางพระพุทธานศาสนาในการ ดำเนินชีวิต 3. ขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ)	✓	

ตาราง 19 แสดงแนวคิดการพัฒนาคนุขยระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา

การพัฒนาคนุขยตามหลักพระพุทธานศาสนา: การนำเสนอนแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
1. แนวคิดการพัฒนาคนุขยระดับที่ไม่พร้อม ต่อการพัฒนา มีองค์ประกอบของการพัฒนา คือ 1. ด้านคุณสมบัติของผู้สอน ประกอบด้วย ความเป็นกัลยาณมิตร คือ 1. ปิโย น่ารัก 2. ครุ นำเคารพ 3. ภาวนีโย นำเจริญใจ หรือน่ายกย่อง 4. วตุตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ 5. วจนุกขโม อดทนต่อถ้อยคำ		

ตาราง 19 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
<p>6. คมภีรณฺจ กถํ กตฺตา แถลงเรื่งล้าลึกได้</p> <p>7. โน จฏฐาเน นโยชเย ไม่นะนำในเรื่อง เหลวไหล</p>		
<p>2. ด้านองค์ประกอบของกลุ่มเป้าหมายที่ แสดงธรรมสอน ประกอบด้วย จริตของบุคคล 6 ประการ คือ</p>		
<p>1. รากจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทางรักสวयरักงาม ชอบสิ่งที่สวยงาม เสี่ยงเพราะๆ</p>		
<p>2. โทสจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง ใจร้อน ภู่วาม หงุดหงิดง่าย อารมณ์รุนแรง</p>		
<p>3. โมหจริต คือผู้มีนิสัยหนักไปทาง เชลา เชื่อง ซึม เชื่อคนง่าย งามง่าย ขาดเหตุผล</p>		
<p>4. วิตกกจริต หรือวิตกจริต คือผู้มีนิสัยหนักไป ทางฟุ้งซ่าน คิดเรื่องนี้ทีเรื่องนั้นที</p>		
<p>5. ศรัทธาจริต หรือสัทธาจริต คือผู้มีนิสัยหนักไป ทางศรัทธา น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสได้ง่าย</p>		
<p>6. ญาณจริต หรือพุทธิจริต คือผู้มีนิสัยหนักไป ทางชอบคิด พิจารณาด้วยเหตุผลอย่างลึกซึ้ง</p>		
<p>3. ด้านอาการลักษณะวิถีตอบปัญหา ประกอบด้วย คือ</p>		
<p>1. เอกังสพยาकरणีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบ ตรงไปตรงมาตายตัว</p>		
<p>2. ปฏิปุจจาพยาकरणีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อน ถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ</p>		

ตาราง 19 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรตันตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
3. วิชชาขพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้อง ขยายความเพิ่มเติม		
4. ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถาม นอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดถือ ฟังยับยั้งและชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนว เรื่องที่ประสงค์ต่อไป		
4. ด้านลีลาการสอน ประกอบด้วย		
1. สันทัสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัด เป็นการแยกแยะ		
2. สมาทปนา คือ ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ		
3. สมุตเตธนา คือ เข้าใจให้อาจหาญแก้อกถัม		
4. สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่า เริงเป็นการการบำรุงจิตให้เข้มขึ้นเบิกบาน		
5. ด้านวิธีการสอน ประกอบด้วย		
1. การสนทนา		
2. ตอบปัญหา		
6. ด้านหลักการสอน ประกอบด้วย		
1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจ อยู่แล้ว		
2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไป ตามลำดับขั้น		
3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของ จริง		
4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง		
5. สอนมีเหตุผล ตรวจสอบเห็นจริงได้		

ตาราง 19 (ต่อ)

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎก	การพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ	
	คงเดิม	ข้อเสนอแนะ เพื่อการปรับปรุง
6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความ เข้าใจ		
7. สอนสิ่งที่มีความหมาย		
7. ด้านกลวิธีและอธิบายประกอบการสอน ประกอบด้วย		
1. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ		
2. ข้อเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย		
3. การเลือกคน		
4. การรู้จักจังหวะและโอกาส		
5. การยืดหยุ่นในการสอน		
8. ด้านเนื้อหาในการพัฒนาพฤติกรรม ประกอบด้วย		
1. กรวม 3		
9. ผลที่เกิดจากการได้รับการแสดงพระธรรม เทศนาประกอบด้วย		
1. ไม่เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา		

ผลการตรวจสอบแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกต่อทรงคุณวุฒิ (Semi-Structured or guided interviews) ไม่มีการแก้ไขและเพิ่มเติม ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎกดังต่อไปนี้

แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก

การพัฒนามนุษย์ทางพระพุทธศาสนาตามแนวคิดที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงวิเคราะห์ถึงระดับความสามารถของมนุษย์แต่ละคนแต่ละกลุ่มที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา นั้นหมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นที่ตัวของผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นจุดศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้อธิบายเรื่องกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเอาไว้ว่า หมายถึงการวัดการศึกษาที่ถือว่าผู้เรียนสำคัญที่สุด เป็นกระบวนการจัดการศึกษาที่ต้องเน้นผู้เรียนให้แสวงหาความรู้ และพัฒนาความรู้ได้ด้วยตนเอง หรือรวมทั้งมีการฝึกและปฏิบัติในสภาพจริงของการทำงาน มีการเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนกับสังคมและการประยุกต์ใช้ มีการจัดกิจกรรมและกระบวนการให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประเมิน และสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

นอกจากนี้ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพโดยสะท้อนจากที่ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนรายวิชาหรือเลือกทำโครงการหรือชิ้นงานในหัวข้อที่สนใจในขอบเขตเนื้อหาของวิชานั้นๆ ซึ่งการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญจะช่วยพัฒนาผู้เรียนในทุกด้าน ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา ทั้งทางด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ (ลักษณะนิสัย) และทั้งทางด้าน IQ (Intelligence Quotient) และด้าน EQ (Emotional Quotient) ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข ด้วยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยเฉพาะในหมวดที่ 4 แนวทางการจัดการศึกษา มาตรา 22 ได้เสนอข้อความไว้ว่าการจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตัวเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543 อ้างอิงใน ศศิธร เวียงวะลัย, 2556, หน้า 3)

พระอมรเมธี อธิบายถึงเรื่องการพัฒนาบุคคลของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอาไว้ว่า ในมัชฌิมนิกายได้กล่าวถึงลักษณะของบุคคลไว้ 4 ประเภทที่เรียกว่าบัว 4 เหล่า ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละระดับ ดังนั้น กระบวนการการพัฒนามนุษย์ทั้ง 4 ประเภทนี้จำเป็นต้องมีอุปายวิธีในการฝึกอบรมพัฒนาที่เหมาะสม จะใช้ปฏิฐานเดียวกันไม่ได้ ต้องแยกกลุ่มในการฝึกอบรม เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุดต่อผู้เข้ารับการอบรม เพราะหากฝึกอบรมโดยใช้หลักสูตรเดียวกันทั้ง

4 ประเภท ผู้ที่มีสมรรถนะทางปัญญามากกว่าก็จะได้ประโยชน์ในการฝึกอบรม ในขณะที่บุคคลต่างระดับลงมาอาจได้รับประโยชน์ไม่มาก (ดูเชิงอรรถที่ 27)

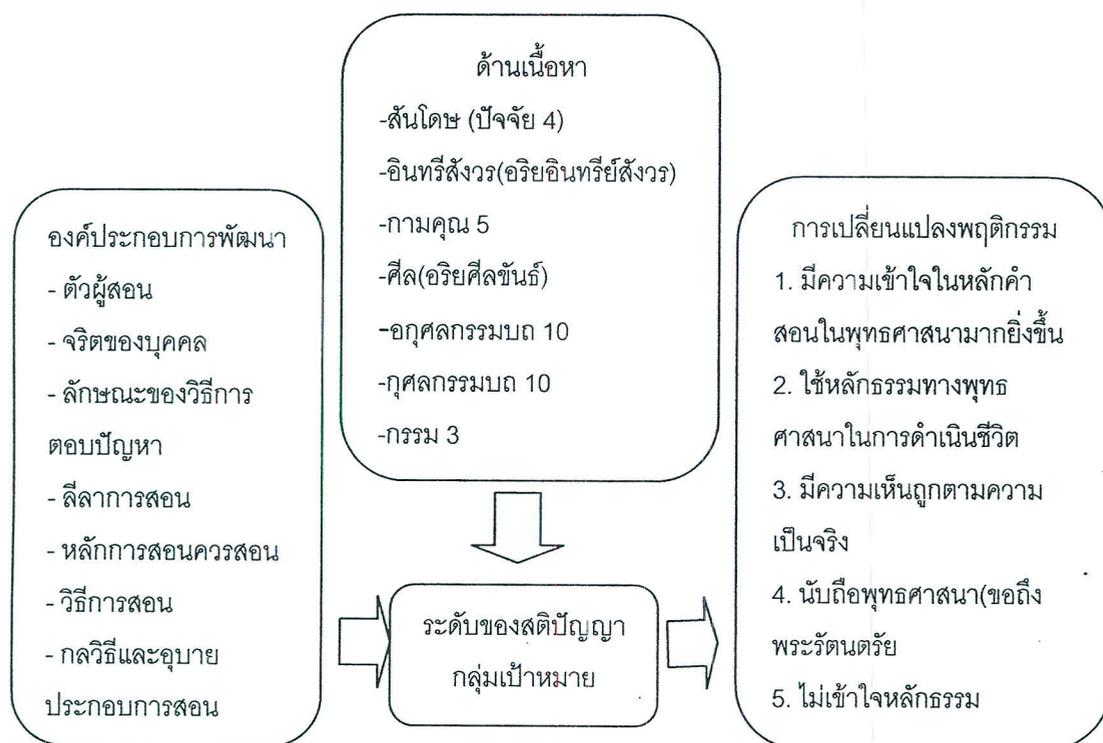
พระครูโฆสิตุทธิศาสตร์ อธิบายว่า การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นที่แน่นอนอยู่แล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องทรงพิจารณาถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นหลัก ก่อน การแสดงเทศนาของพระองค์จึงประสบผลสำเร็จ มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น และนำแนวทางปฏิบัติทางพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันของตัวเอง (ดูเชิงอรรถที่ 28)

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) กล่าวว่า ในการแสดงพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นหลัก จะเห็นได้ว่าในการแสดงพระธรรมเทศนาแต่ละครั้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเลือกวิธีการและเนื้อหาให้ตรงกับความสามารถในการเรียนรู้ ความเข้าใจของแต่ละคน จะสังเกตได้ว่าหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วก็ทรงพิจารณาดูว่าใครจะสามารถเรียนรู้ตามสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้มาได้บ้าง เมื่อพระองค์พิจารณาแล้วจึงเห็นว่าปัจเจกบุคคลนั้นเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถที่จะเรียนรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาได้ไม่ยาก จึงทรงเดินทางไปแสดงธรรมแก่กลุ่มปัจเจกบุคคลก่อน ฉะนั้นการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นการแสดงธรรมที่หวังผลได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ (ดูเชิงอรรถที่ 29)

ดังนั้น การแบ่งกลุ่มคนออกตามความสามารถ ตามสติปัญญา ระดับความเข้าใจของมนุษย์นั้นชี้ให้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นความสำคัญของการพัฒนามนุษย์ที่เน้นบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนาเป็นหลัก

นอกจากการแบ่งกลุ่มตามสติปัญญา ระดับความสามารถ และความสามารถในการเรียนรู้แล้ว การพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตอปฏิภานั้น ยังต้องประกอบด้วยองค์ประกอบของการพัฒนา ซึ่งในเรื่องขององค์ประกอบของการพัฒนานี้ ทิศนา ขัมมณี (2542) ระบุว่าว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนอย่างคงทนมากน้อยเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการแต่ที่สำคัญคือ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งเป็นการจัดกิจกรรมที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับศศิธร เวียงวะลัย (2556, หน้า 6) ได้อธิบายว่าจากคำบอกเล่าของครูและนักเรียนพบว่าผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ดีเมื่อได้ลงมือกระทำ มีส่วนร่วม เป็นผู้เรียนและเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ที่ได้เรียนรู้ มีการสร้างกิจกรรมท่ามกลางบรรยากาศที่สนุกสนาน ตื่นเต้น มีชีวิตชีวา ซึ่งสอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญและกลุ่ม

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่าต้องประกอบด้วยองค์ประกอบของการพัฒนา ซึ่งเขียนเป็นแผนภาพการพัฒนาดังนี้

ภาพ 4 แสดงองค์ประกอบการพัฒนา

จากแผนภาพแสดงองค์ประกอบพัฒนาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นมีหลักการ และแนวทางการพัฒนาที่ครอบคลุมการพัฒนากลุ่มเป้าหมายทั้งหมด ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวในแต่ละระดับมีทั้งองค์ประกอบที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

ด้านระดับของกลุ่มเป้าหมาย ด้านกลุ่มเป้าหมายที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นมีอยู่ 3 ระดับด้วยกันคือ

1. ระดับสติปัญญาปานกลาง

มนุษย์ในระดับที่มีสติปานกลางนี้ เป็นระดับที่สามารถพัฒนาได้ง่ายที่สุดตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเน้นถึงหลักการพัฒนาโดยเน้นความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นหลัก และได้ทรงจำแนกบุคคลออกเป็น 4 ระดับ (บัว 4 เหล่า) (ดูเชิงอรรถที่ 30) บุคคลระดับสติปัญญาปานกลางนี้เทียบได้กับระดับวิปจิตัญญในบัว 4 เหล่า

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) (2556) อธิบายไว้ในพุทธวิธีในการสอนพระพุทธเจ้าว่า เป็นบุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ พอเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตัญญู เทียบกับ บัวปริมน้ำ จักบานต่อวันรุ่งขึ้น บุคคลหรือมนุษย์ระดับนี้มีสติปัญญาปานกลาง และมีความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) มีศรัทธา มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ ได้รับการอบรมเพิ่มเติมอยู่เสมอ ในที่สุดก็จะสามารถรู้ เข้าใจในหลักธรรม การปฏิบัติ และสามารถที่จะบรรลุนิพพาน(อรหัต)ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นมาเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

กลุ่มบุคคลระดับนี้ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีสติปัญญาปานกลาง มีความรู้ความสามารถที่ต้องผ่านการฝึกฝนอบรมอยู่เป็นประจำ อาศัยการทบทวน การเรียนรู้อยู่เสมอ ก็จะทำให้บุคคลระดับนี้เป็นกลุ่มที่มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ต้องอาศัยเวลาในการเรียนรู้เพิ่มเติมจากสิ่งที่ตัวเองเรียนรู้มาแล้ว

2. ระดับสติปัญญาน้อย

บุคคลที่มีสติปัญญาน้อยนี้ เป็นระดับบุคคลที่ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่ยากต่อการพัฒนา เนื่องจากมีสติปัญญาน้อยเทียบกับบัว 4 เหล่าถือได้ว่าอยู่ในระดับเนยยะ (บัวเหล่าที่ 3) นี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2556) อธิบายไว้ในพุทธวิธีในการสอนพระพุทธเจ้าซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญและกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ว่าเป็นผู้ที่พอจะแนะนำได้ ผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป สอดคล้องกับตามนัยอรรถกถา ซึ่งอธิบายบุคคลระดับเนยยะว่าพวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่น ประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นมาเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้จำแนกกลุ่มเป้าหมายหรือกลุ่มบุคคลนี้ตามระดับความสามารถ สติปัญญา และความถนัดของแต่ละคน

การพัฒนามนุษย์ในระดับนี้ กระบวนการจัดการศึกษาจึงต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามศักยภาพ ด้วยเหตุนี้ผู้สอนทุกคนจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากการเป็นผู้บอกความรู้ให้จบไปในแต่ละครั้งที่เข้าสอนมา เป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน กล่าวคือ เป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน จัดสิ่งเร้าและจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาให้เต็มตามศักยภาพ เต็มความสามารถ ความถนัด และความสนใจของแต่ละบุคคล การจัดกิจกรรมจึงต้องเป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์ แยกแยะ ประเด็นเรื่องสำคัญ คิดวิพากษ์วิจารณ์ คิดสร้างสรรค์ ศึกษาและค้นคว้า ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จนเกิดการเรียนรู้และค้นพบความรู้ด้วยเป็นสาระความรู้ด้วยตนเอง รักการอ่าน รักการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Long -life Education) และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ (Learning

Man) ผู้สอนจึงต้องสอนวิธีการแสวงหาความรู้มากกว่าสอนตัวความรู้ สอนการคิดมากกว่าสอนให้ท่องจำ สอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมากกว่าเน้นที่เนื้อหาวิชา (ศศิธร เวียงวะลัย, 2556, หน้า 4)

ซึ่งอุบลรัตน์ เพ็งสถิตย์ (2528 อ้างอิงใน สุจิตรา ธนानันท์, 2555, หน้า 75) กล่าวว่า บุคคลใดก็ตามที่มีระดับสติปัญญาสูง มักจะมีความสามารถในการเรียนรู้ในสิ่งต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากกว่าบุคคลที่มีระดับสติปัญญาต่ำ ผลของการที่บุคคลมีระดับสติปัญญาแตกต่างกันนี้ ทำให้ความสามารถในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันออกไป

การพัฒนามนุษย์ในระดับนี้ถือว่าเป็นการพัฒนาอาจได้ผลช้ากว่าระดับวิปัติญญ เพราะถือได้ว่าความสามารถของการเรียนรู้ สติปัญญาแตกต่างกัน พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ในระดับนี้จึงต้องอาศัยองค์ประกอบของการพัฒนาโดยอาจจะต้องนำหลายองค์ประกอบมาใช้ในสถานการณ์เดียวกันโดยเลือกตามความสามารถในการเรียนรู้ ความถนัดของแต่ละบุคคล

3. ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา

ระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนานี้เทียบได้กับบุคคลระดับปทปรมะตามหลักการจำแนก 4 เหล่า ตามความหมายหรือตามนัยอรรถกถาได้อธิบายว่า บุคคลระดับปทปรมะ คือพวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธา ปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยิ่งแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบานซึ่งสอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ว่าบุคคลระดับปทปรมะ (ผู้มีบทรเป็นอย่างยิ่ง, ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย - a person who has just word of the text at most; an idiot)

บุคคลในระดับนี้ถึงแม้ความหมายตามนัยอรรถกถา จะอธิบายว่าเป็นพวกที่ไร้สติปัญญาและยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ แต่จากการสัมมนาโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญและสอบถามแบบกึ่งโครงสร้างโดยผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ความหมายตรงกันว่า ถึงแม้บุคคลในระดับนี้จะรู้เพียงตัวบท หรือถ้อยคำที่กล่าวพูดคุยกันเท่านั้น จดจำเพียงแค่หลักการไม่อาจเข้าใจความหมายที่ลึกซึ้งได้ แต่สิ่งเหล่านี้จะเป็นส่วนประกอบในการฟังธรรมในภายภาคหน้า จะทำให้มีโอกาสได้เข้าใจหลักธรรมมากยิ่งขึ้น ดังนั้นบุคคลในระดับนี้จึงต้องอาศัยเวลาให้เขาได้สั่งสมองค์ความรู้ให้มากพอ ให้ได้ยิน ได้ฟัง ได้ทำบ่อยๆ เมื่อเกิดการเรียนรู้เพียงพอจากการกระทำเหล่านั้น ก็จะทำให้บุคคลเหล่านั้นกลายเป็นกลุ่มระดับบุคคลมีความรู้ความสามารถที่จะเข้าใจความหมายที่ลึกซึ้งได้

จากการจำแนกระดับของกลุ่มเป้าหมาย ทำให้ทราบว่าแต่ละกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนานั้นมีลักษณะอย่างไร ซึ่งแต่ละระดับของบุคคลนั้นก็ประกอบด้วยองค์ประกอบของการพัฒนา คือ

1. **ด้านตัวผู้สอน** ด้านตัวผู้สอนหรือคุณสมบัติของผู้สอนนี้จะต้องประกอบด้วยความเป็นกัลยาณมิตรคือเป็นผู้ที่น่าเคารพ ทำตัวให้น่าเลื่อมใส นายก่ยง น่ารัก รู้จักพูดชี้แจงให้เข้าใจ อุตุนต่อถ้อยคำ และไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล คุณสมบัติของผู้สอนนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าผู้สอนมีความประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ย่อมเป็นที่น่าเชื่อถือ น่าเคารพและยอมเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้ที่ได้รับการสั่งสอน

ในขณะที่ลัทธิศาสนา สรวัดมน (2554 อ้างอิงใน ศศิธร เวียงวะลัย, หน้า 20) ได้อธิบายว่า ครูหรืออาจารย์ หรือผู้สอน นับว่ามีความสำคัญมากที่สุดในการจัดการเรียนการสอน เพราะจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งในดานวิชาการ วิชาชีพ และจิตวิทยา จึงจะสามารถประสิทธิ์ประสาทเนื้อหาสาระของวิชาต่างๆ ทั้งวิชาสามัญและวิชาชีพให้แก่แก่นักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยปกติเด็กทั้งหลายต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งสอนตามที่ได้รับมาจากครูนอกเหนือจากพ่อแม่ที่เป็นครูคนแรกของเด็กในครอบครัวที่ให้การฝึกอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีมีความรู้พื้นฐานทุกชนิดเพื่อความพร้อมที่จะก้าวเข้าไปสู่สังคมอย่างมีคุณภาพโดยไม่มีเงื่อนไขจนถึงเมื่อวัยอันควรที่จะต้องปรับตัวในสังคม

นอกเหนือจากครอบครัวของเด็กก็คือโรงเรียนที่เขาจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามครูที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนบ่มเพาะเขาให้เป็นคนดีมีคุณภาพเป็นคนต่อไปนอกเหนือพ่อแม่ ปกติก่อนสอนครูต้องพยายามรู้จักนักเรียนแต่ละคนเสียก่อนเพื่อเตรียมการสอนให้สอดคล้องกับพัฒนาการของพวกเขาด้วยการวิเคราะห์ลักษณะทางกาย ลักษณะทางสติปัญญา ลักษณะทางอารมณ์ ลักษณะทางสังคม และลักษณะทางจริยธรรม มิฉะนั้นเด็กอาจต้องพบกับความขัดแย้ง ความคับข้องใจ ความวิตกกังวล ซึ่งอาจจะมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางจิตสังคมของแต่ละบุคคลที่ได้รับจากครอบครัว ดังนั้นครูจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการที่จะพัฒนามนุษย์ให้สำเร็จตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการพัฒนา

ด้านคุณสมบัติของผู้สอน หรือตัวผู้สอนนั้นถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเพราะคุณสมบัติของผู้สอนนี้จะทำให้เป็นที่น่าเชื่อถือ เป็นที่น่าเคารพเลื่อมใสของผู้ที่ได้รับการสอน หากผู้สอนปฏิบัติไม่ดี สอนอย่างหนึ่ง ปฏิบัติตัวอีกอย่างหนึ่ง จะทำให้ผู้ที่ได้รับการสั่งสอนไม่เลื่อมใสและไม่เชื่อในคำสั่งสอน สุดท้ายการสั่งสอน การพัฒนาก็ไม่เกิดประโยชน์ ดังนั้นผู้สอนจึงควรมีคุณสมบัติดังกล่าวเพื่อให้การสอนนั้นบรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้

2. **จิตบุคคล** นอกจากคุณสมบัติผู้สอนแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงจิตของบุคคลที่จะสอนด้วยว่ามีลักษณะท่าทางเป็นอย่างไร เป็นคนรักสวยรักงาม เป็นคนใจร้อน เป็นคนเขื่องง่าย เป็นคนมีศรัทธา เป็นคนหนักไปทางชอบคิด ซึ่งถ้าหากผู้สอนดูจิตคนออกและสอนสิ่งที่ตรงกับจิตของคนๆนั้นก็เกิดประโยชน์และทำให้เขาเข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังนั้นการพัฒนาหรือสั่งสอนให้ถูกต้องตามจิตของแต่ละคนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะช่วยให้บุคคลนั้นได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้อง

ซึ่งลักษณะ สิริวัฒน์ (2554 อ้างอิงใน ศศิธร เวียงวงษ์, หน้า 22) กล่าวว่าการอบรมผู้เรียนให้ได้รับความรู้ความเข้าใจ แสดงออกทางพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยการทำงานอันเกิดจากความรู้อุณหภูมิในใจในเรื่องต่างๆจนสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล สามารถนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง พึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี มีคุณภาพ และมีความสุข เพื่อให้บรรลุผลดังกล่าวครูผู้สอนจึงต้องมีความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับลักษณะของผู้เรียนที่เกิดจากการพัฒนาการที่เป็นไปตามธรรมชาติและการเรียนรู้ โดยเห็นได้จากพฤติกรรมของผู้เรียนซึ่งอยู่ในวัยที่แตกต่างกัน

การพูด การสอน การอบรมหากผู้สอนไม่พิจารณาคุณลักษณะนิสัยอย่างนี้เป็นองค์ประกอบ การพูด การสอน การอบรมก็จะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะตอบปัญหาหรือพูดในสิ่งที่คนฟังไม่อยากจะรู้ จึงไม่เป็นประโยชน์ ยิ่งถ้ากลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีสติปัญญาน้อยอยู่แล้วยิ่งต้องพิจารณาดูให้ถ่องแท้ถึงจิต คือความชอบ นิสัย ความสนใจ พื้นเพจิตใจหนักไปในทางใด ลักษณะของแต่ละคนเป็นอย่างไร แล้วสอนให้ถูกต้องตามจิตหรือความสนใจของแต่ละบุคคลนั้นก็จะเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟัง ซึ่งนักการศึกษา Progressive Education ได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลเอาไว้ว่า ผู้เรียนนั้นแตกต่างกันมากเหลือเกิน ทั้งในด้านร่างกาย ด้านความคิดหรือปัญญา ด้านอารมณ์ และด้านตำบลที่อยู่อาศัย หรือสิ่งแวดล้อมในครอบครัวของเขา เมื่อผู้เรียนที่แตกต่างกันมาอยู่ในชั้นเรียนเดียวกัน แล้วครูผู้สอนก็สอนอย่างเดียวกันหมด จึงไม่ถูกต้องกับลักษณะของเขา บางคนมีความถนัดเน้นเอียงไปในด้านศิลปะต่างๆแต่โรงเรียนไม่มีสอน สอนแต่วิทยาศาสตร์อย่างเดียว นักเรียนเหล่านั้นก็กลายเป็นสอบตก แต่ถ้าสอนศิลปะต่างๆให้เขาในโรงเรียนนั้นด้วย เขาก็จะสอบได้ ดังนั้น นักการศึกษา Progressive Education จึงพยายามสอนหลายๆวิชาในโรงเรียนเดียวกัน เพื่อให้ผู้เรียนจะได้เลือกเรียนให้สมกับความถนัดหรือลักษณะของเขา และต้องมีหน่วยแนะแนวไว้ในโรงเรียนเพื่อช่วยเหลือดูแลให้ผู้เรียนได้เรียนเหมาะสมที่สุดเท่าที่จะทำได้ (สาโรช บัวศรี, 2551, หน้า 63)

ซึ่ง John Dewey (ดูเชิงอรรถที่ 31) ก็ได้ให้ความสำคัญกับลักษณะของผู้มาเรียนโดยได้กล่าวไว้ในรูปแบบการศึกษาแบบ Progressive Education ได้กล่าวไว้ว่า เราจำเป็นต้องรู้เสียก่อนตามสมควรว่าผู้ที่มาเรียนนั้นมีลักษณะอย่างไร (Nature of Learner) และต่อไปเรา

จะต้องรู้ด้วยว่า ผู้เรียนนั้นอาจเรียนรู้เข้าไปได้อย่างไร (Nature of Learning) เมื่อรู้ว่าเขาเรียนเข้าไปได้อย่างไรแล้ว เราก็จะได้ปฏิบัติอย่างนั้น และปฏิบัติให้เหมาะสมกับลักษณะของผู้เรียนแต่ละคนซึ่งแตกต่างกันมาก (Individual Differences) นั้นอีกด้วย

3. ด้านลักษณะของวิธีการตอบปัญหา ด้านลักษณะของวิธีการตอบปัญหาควรขึ้นอยู่กับสถานการณ์ว่าควรจะทำอย่างไร ลักษณะการตอบปัญหาทรงใช้นั้น พระองค์ทรงตรัสตอบตรงไปตรงมาตายตัว ย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ หรือปัญหาที่จะต้องขยายความเพิ่มเติม วิธีการตรัสตอบปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงตรัสตอบให้เหมาะกับสถานการณ์เป็นหลัก ไม่เจาะจงวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือในบางครั้งก็ใช้หลายวิธีในสถานการณ์เดียวกันหรือต่อเนื่องกัน เช่น ทรงตรัสย้อนถามเพื่อให้ผู้ฟังตอบคำถามก่อน เพื่อสอบถามถึงความคิดเห็นหรือความเข้าใจ บางครั้งทรงตรัสถามเพื่อให้ตอบถึง 3 ครั้งเพื่อย้ำถึงความคิดเห็น ความมั่นใจของผู้ฟังต่อเรื่องนั้น จากนั้นจึงทรงตรัสอธิบายขยายความให้เข้าใจและชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่นในเรื่องของอุปาลิวาหสูตร ที่กล่าวถึงการกระทำทางโคหนักกว่ากัน ก็ทรงใช้วิธีการตอบปัญหาแบบนี้

4. ด้านลีลาการสอน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ลีลาการสอนทั้งสอนให้เห็นชัด ชวนให้ปฏิบัติ เร้าใจ และบางครั้งก็ปลอบชโลมใจให้มีความเบิกบาน ซึ่งลีลาการสอนเหล่านี้ควรขึ้นอยู่กับสถานการณ์และลักษณะของผู้ฟังเป็นหลัก เมื่อถือเอาผู้ฟังเป็นหลักแล้วจึงเลือกใช้ลีลาการสอนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานการณ์ และเพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนอยากเรียนเพิ่มมากขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงมีหลายวิธีในการที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ซึ่งวิธีหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้คือการให้กำลังใจ ปลอบใจ ซึ่งถือว่าเป็นแรงจูงใจแบบหนึ่งที่ทำให้ผู้เรียนอยากเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งธอร์นไคค์ (ดูเชิงอรรถที่ 32) ได้กล่าวเกี่ยวกับแรงจูงใจเอาไว้ว่า การสร้างแรงจูงใจนับว่าสำคัญมากเพราะจะทำให้ผู้เรียนเกิดความพอใจเมื่อเขาได้รับสิ่งที่ต้องการหรือรางวัล รางวัลจึงเป็นสิ่งควบคุมพฤติกรรมของผู้เรียนนั่นก็คือในขั้นแรกครูจึงต้องสร้างแรงจูงใจภายนอกให้กับผู้เรียน

5. ส่วนด้านหลักการสอน ควรสอนจากสิ่งที่เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ สอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็น และสอนสิ่งที่มีความหมาย ซึ่งธอร์นไคค์ (ดูเชิงอรรถที่ 33) ได้กล่าวไว้ว่าการสอนแต่ละหน่วยต้องเริ่มจากสิ่งที่ง่ายไปหาสิ่งที่ยากเสมอ และอุปลรัตน์ เพ็งสฤติ (2528 อ้างอิงใน สุจิตรา ธนानันท์, หน้า 76) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ว่า ในการเรียนรู้ใดๆก็ตาม ถ้าผู้เรียนขาดความตั้งใจ หรือขาดความสนใจในการที่จะเรียนรู้แล้วก็จะทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ไม่ดีเท่าที่ควร ในบางครั้งการเรียนรู้นั้นๆอาจจะเกิดขึ้นได้ซ้ำมาก หรือจะไม่เกิดการเรียนรู้เลยก็ได้ ฉะนั้น การที่ผู้เรียนจะเรียนรู้สิ่งใดให้ได้ผลดี จึงควรต้องเริ่ม

มาจากความตั้งใจและความสนใจที่อยากจะเรียนรู้ในสิ่งนั้นๆ รวมถึงถ้าผู้เรียนได้รับการเรียนรู้ตามสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่มองดูสมจริงย่อมทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้เร็วยิ่งขึ้น ซึ่งสุจิตรา ธานันท์ ได้กล่าวเพิ่มเติมในหลักแห่งการเรียนรู้เอาไว้ว่า การเรียนรู้จะต้องเริ่มจากตัวผู้เรียน และการให้สิ่งเสริมแรงทางบวก จะเป็นการช่วยให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเกิดจากการถูกกระตุ้นทางประสาทสัมผัส ไม่ว่าจะเป็น การเห็น การได้ยิน หรือการลงมือปฏิบัติจริงจะช่วยให้จดจำข้อมูลที่เรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น

6. **ด้านวิธีการสอน** ควรใช้วิธีการสอนที่หลากหลายเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรือจำนวนของคนฟัง ซึ่งจะประกอบไปด้วย การสนทนา การบรรยาย และการตอบปัญหา ในด้านวิธีการสอนนี้ผู้สอนควรเลือกใช้ให้เหมาะกับสถานการณ์เป็นหลัก ไม่มีวิธีการสอนที่ตายตัวในสถานการณ์หนึ่งๆ หรือบางครั้งอาจจะใช้วิธีการสอนเหล่านี้สลับไปมา เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายในการสอน

ซึ่งนักจิตวิทยาบางคน Winters (1995) และ Wang (1996) (ดูเชิงอรรถที่ 34) ได้กล่าวถึงวิธีการสอนแบบนี้ว่าเป็นรูปแบบที่ใช้คำถามเป็นสื่อ เป็นรูปแบบของผู้เรียนที่สามารถเข้าถึงเนื้อหาสาระของบทเรียนได้ดีเมื่อมีการใช้คำถามทำให้เกิดการคิดและการแก้ปัญหา และซึ่ง คอลบ์ (Kolb's Theory of Learning Styles) (ดูเชิงอรรถที่ 35) กล่าวไว้ว่าเป็นแบบแอสซิมิลเลเตอร์ (Assimilators) เป็นการประสมประสานระหว่างการเรียนรู้แบบสังเกตและคิดไตร่ตรองกับการคิดเชิงนามธรรมจากประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ ผู้เรียนจะเป็นลักษณะของผู้ที่ชอบและสามารถเรียนรู้เนื้อหาที่เป็นทฤษฎีและหลักการได้ดี เนื่องจากสามารถรวบรวมข้อมูลที่เรียนนำมาสรุปด้วยหลักเหตุและผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7. **ด้านกลวิธีและอุบายประกอบการสอน** คือ การยกนิทานชาดกประกอบ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย การรู้จักจังหวะ และการยืดหยุ่นในการสอน ในด้านนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้บ่อย เช่นในอุปาฬิวาทสูตร กัณฑกสูตร ไปตลียสูตร ซึ่งเป็นแนวทางให้ผู้ฟังเข้าใจในเรื่องที่ทรงสั่งสอนหรือพูดได้ง่ายขึ้น ซึ่งครูจะต้องมีเทคนิคและวิธีการสอนที่ดีสอดคล้องและเหมาะสมกับนักเรียนแต่ละวัยหรือแต่ละระดับจึงสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เขาได้ (ดูเชิงอรรถที่ 36) ซึ่งเป็นการสอนผู้ใหญ่ให้เกิดการเรียนรู้แต่ละสาขาอาชีพ เทคนิคที่ใช้จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน (ดูเชิงอรรถที่ 37)

8. **ส่วนในด้านเนื้อหา** สามารถจำแนกตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกได้ดังนี้คือ

8.1 **เนื้อหาที่ทรงสอนระดับสติปัญญาปานกลาง** คือ เนื่องจากมนุษย์ในระดับสติปัญญาปานกลางหรือวิปจิตัญญูนี้เป็นระดับที่มีปัญญาอยู่แล้ว เมื่อได้ยินได้ฟังบ่อยๆ เป็นผู้

ขยันไม่ย่อท้อ ก็จักสำเร็จประโยชน์ มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม และนำมาปฏิบัติได้จึงควร นำเรื่องสันโดษในปัจจัย 4 การสำรวจมรณะในอินทรียสังขาร คือการสำรวจมรณะตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเมื่อเห็นสิ่งที่มากระทบ

ซึ่งในด้านเนื้อหาในศศิธร เวียงวะลัย (2556, หน้า 214) อธิบายไว้ว่าความคิด พื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิบัญญัติ แบนดูราได้ให้ความสำคัญของการ ปฏิสัมพันธ์ของอินทรียและสิ่งแวดล้อม โดยผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกันและกัน แบน ดูราได้ถือว่าคุณคณที่ต้องการจะเรียนรู้และสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุของพฤติกรรม และรวมไปถึงเรื่อง กามคุณ 5 และเรื่องศีล ซึ่งเนื้อหาในส่วนของบุคคลระดับนี้ ควรเป็นเนื้อหาที่ควรยึดถือปฏิบัติใน ชีวิตประจำวัน ย้ำเรื่องที่เคยพูดมาแล้ว เรื่องการเป็นอยู่ เรื่องการคิด เรื่องการปฏิบัติเพื่อเป็นการ ย้ำถึงการพัฒนา ซึ่งหลักธรรมหรือเนื้อหาควรเป็นเนื้อหาที่ผู้ฟังเคยฟัง เคยถือปฏิบัติอยู่แล้ว ส่วน ผู้สอนเพียงแค่นำถึงหลักการปฏิบัติหรือแนวทางนั้นว่า ควรปฏิบัติต่อไปเรื่อยๆ ให้มีความ พยายาม ไม่ทอดถอย มีความเพียรให้ถึงที่สุด

นุชลี อุปกัย (2552, หน้า 46) อธิบายถึงทฤษฎีของ Piaget ที่กล่าวถึงการเลือก เนื้อหาและกิจกรรม รวมทั้งสื่อประกอบการสอน จะเป็นไปอย่างเหมาะสมและสามารถทำให้ผู้เรียน เกิดการเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

8.2 เนื้อหาที่ทรงสอนระดับสติปัญญาน้อย

ด้านเนื้อหาของเป้าหมายระดับสติปัญญาอ่อนหรือระดับเนยยะนี้ เนื่องจาก มนุษย์ในระดับเนยยะนี้เป็นระดับที่มีปัญญาอ่อน มีสติปัญญาที่จะคิดพิจารณาถึงหลักธรรมที่มี เนื้อหาหลักซึ่งไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเรื่องกุศลกรรมบถ 10 และอกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งถือเหมาะกับเป้าหมายบุคคลระดับนี้ เพราะว่าเป็นหลักธรรมที่ชี้ให้เห็นทางเจริญ ทางแห่ง ความสุขและทางเสื่อม ทางที่ไม่เจริญของในการดำเนินชีวิต เป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมการ ประพฤติปฏิบัติทั้งกาย วาจา ใจให้ระเอียดประณีตขึ้น

สาโรช บัวศรี (2552, หน้า 40) อธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า สำหรับในระดับของผู้ที่มุ่มมั่น จริงๆ สละชีวิตการครองเรือนจริงๆ และหวังความเจริญรอยตามพระพุทธองค์จริงๆ ความมุ่งหมาย ในการศึกษาเล่าเรียนและการปฏิบัติธรรมทั้งปวง ก็เพื่อจะได้ดับทุกข์เสียโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้โดยดับที่ สาเหตุของทุกข์ สาเหตุของทุกข์ก็ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ซึ่งรวมเรียกว่า อกุศลมูลดังที่กล่าวมาแล้ว ชีวิตที่ดับอกุศลมูลได้หมดสิ้นเชิง หรืออีกนัยหนึ่งคือชีวิตที่ดับทุกข์ได้ สิ้นเชิงนั้น ย่อมเป็นชีวิตที่เป็นสุขที่สุด เป็นชีวิตที่พึงประสงค์ที่สุด พุดอีกทีหนึ่งก็คือเป็นชีวิตที่ดี ที่สุด (Summum Bonum) ชีวิตดังกล่าวนี้ก็คือ ที่เรียกว่า "นิพพาน"นั่นเอง นิพพานในกรณีนี้จะ เห็นว่าชั้น 5 ยังอยู่ แต่ว่ากิเลสชั้นดับหมดแล้ว ใจจึงสุขสงบที่สุด เป็นชีวิตที่ดีสูงสุดจริงๆ นิพพาน

จึงเป็นความมุ่งหมายในระดับนี้ มุ่งตรงไปที่สามารถดับหรือระงับปัญหาอันสูงสุดของชีวิต อันได้แก่ ความทุกข์ เสียได้โดยสิ้นเชิง และได้ประสบชีวิตที่ดีอย่างสูงสุด ทั้งนี้โดยดับที่สาเหตุของทุกข์คือ อกุศลมูลนั่นเอง

ในเมื่อความมุ่งหมายของการศึกษานันสูงสุดในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว ได้แก่ นิพพาน ในระดับของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ก็คงจะต้องนำเอาความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์ ให้เป็นความมุ่งหมายของการศึกษาบ้างเท่าที่จะทำได้ ความคิดอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความคิดเรื่องนิพพาน ดังนั้น ถ้าจะสร้างระบบการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์โดยที่ไม่เอาความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์ให้แล้ว ก็คงจะพกพร่องเป็นแน่

ดังนั้น ถ้าจะประยุกต์หรือคิดตามแนวของความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว ก็อาจจะกล่าวได้ว่า ความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับของฆราวาสหรือผู้ครองเรือนนั้น ก็มุ่งจะดับหรือระงับเช่นกัน แต่เป็นการดับปัญหาของชีวิตให้ได้พอสมควร เพื่อว่าจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่พอดีพอสมควร หรือตามควรแก่กรณีของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ และพยายามดับหรือแก้ปัญหาดตรงสาเหตุของปัญหานั้นเหมือนกัน

8.3 เนื้อหาที่ทรงสอนระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนานี้

ในด้านเนื้อหาในกลุ่มเป้าหมายระดับนี้ควรสอนเนื้อหาต่างๆ ไม่ซับซ้อน ในเนื้อเรื่องพระสูตรต้นตปิฎก อุปาลิวาทสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกเรื่องกรรม 3 ในการสนทนา ตอบปัญหา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการกระทำทุกอย่าง ทั้งกาย วาจา ใจ ครอบคลุมการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ทั้งหมด ถึงแม้บุคคลระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนาหรือปทปรมะนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด เป็นผู้อับปัญญาไม่สามารถที่จะบรรลุธรรมในชาตินี้ได้ ก็พึงแสดงให้ได้ฟังเพื่อสะสมเป็นบุญบารมีในโอกาสต่อไป

9. ผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการพัฒนานั้น แยกออกตามระดับของกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา คือ

9.1 ผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมระดับสติปัญญาปานกลาง

การพัฒนามนุษย์ในระดับนี้เป็นกลุ่มคนระดับที่มีสติปัญญาพอปานกลาง รวมถึงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว การสั่งสอนจึงมุ่งเน้นให้เข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ให้ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต และมีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง อาศัยความอดทน ให้อาศัยความขยันหมั่นเพียรศึกษาและปฏิบัติก็จะสำเร็จประโยชน์ในที่สุด

ซึ่ง Rollinson, et al. (อ้างอิงใน สุจิตรา ธานันท์, 2555, หน้า 69) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ได้รับมาจากประสบการณ์อันเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้าง

ถาวรของแต่ละบุคคล รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมพื้นฐานของพฤติกรรมเพื่อให้บุคคลนั้นสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลง

9.2 ผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมระดับสติปัญญาน้อย

ผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว ในเป้าหมายบุคคลระดับนี้ พระผู้ประกาศเจ้าเพียงแต่ให้รู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตเบื้องต้นของตนเอง หวังให้เป้าหมายบุคคลระดับนี้ได้เข้าใจหลักธรรมทางศาสนา มีความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น และขอถึงพระรัตนตรัย (นับถือศาสนาพุทธ) อาศัยความอดทนขยันหมั่นเพียรศึกษาและปฏิบัติก็จะสำเร็จประโยชน์ในที่สุด ซึ่ง สาโรช บัวศรี (2552, หน้า 38) ได้อธิบายว่าธรรมชาติของมนุษย์หรือของผู้ที่จะเข้ารับการศึกษา นั่นก็คือเป็นผู้ที่มีปัญหาใหญ่ 3 ประการ ติดตัวอยู่เสมอคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ซึ่งรวมเรียกว่า อกุศลมูลนั่นเอง ผู้ที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาก็ต้องรำลึกถึงเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา และจะต้องพยายามที่จะแก้ไขให้ความโลภ-โกรธ-หลง นี้ได้เบาบางลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

มนุษย์เราพอเกิดมาแล้ว เมื่อได้รับอาหารและได้รับอากาศที่จะเริ่มเติบโตขึ้นต่อมาก็ได้รับอิทธิพลต่างๆ จากสิ่งรอบๆ ตัวของตนเอง ทำให้ตนพัฒนาไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นมาก และในขณะเดียวกันนั่นเอง โลภะ-โทสะ-โมหะของตนก็เจริญเติบโตหรือพัฒนาขึ้นมาด้วยควบคู่กันไป ถ้าตั้งแต่เด็กๆ คนเรามากไปอยู่ในหมู่โจรได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เป็นโจร โลภะ-โทสะ-โมหะ ก็เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว และกลายเป็นโจรไปด้วยตามสิ่งแวดล้อมของตนนั้นๆ

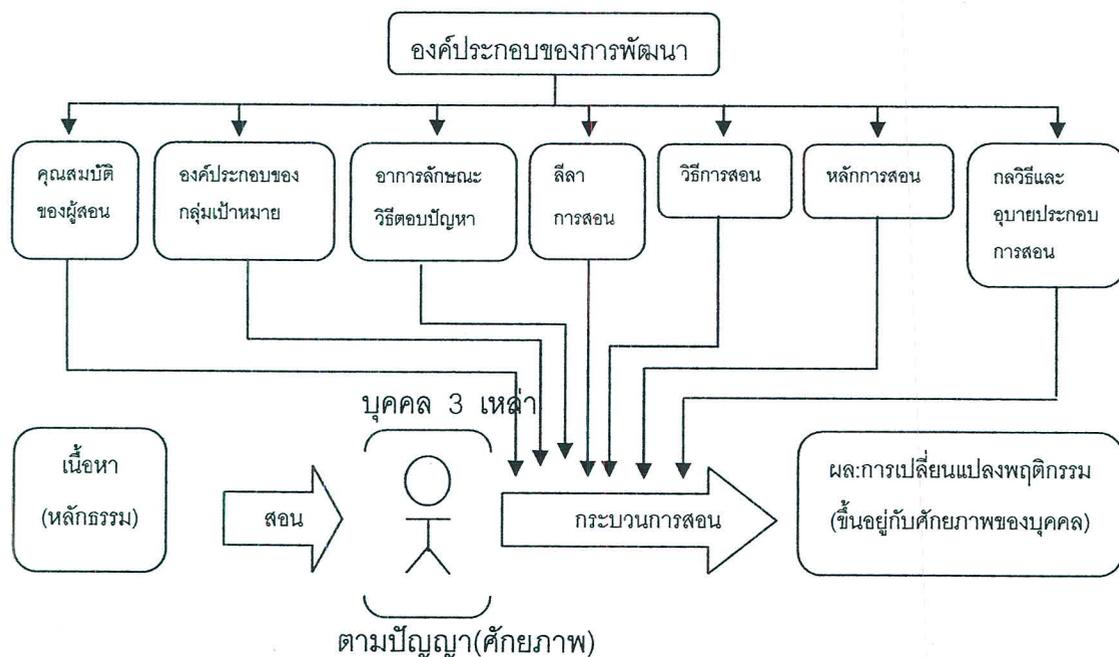
ในทางตรงกันข้าม เมื่อเกิดมาแล้วถ้าได้มีโอกาสอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เลือกสรรไว้ให้เป็นอย่างดี เช่น ได้อยู่ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรม ได้รับการฝึกฝนให้อ่านออกเขียนได้ ได้รับการฝึกฝนในหน้าที่ของพลเมืองดี ได้รับการฝึกฝนในเรื่องการประกอบอาชีพที่สุจริต และได้รับการสั่งสอนและฝึกฝนในเรื่องเจริญธรรมอย่างเพียงพอ ฯลฯ มนุษย์ผู้นั้นก็จะเกิดความรู้และความเข้าใจในชีวิตของตน รู้จักละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว ปฏิบัติตนตามแนวทางของเจริญธรรมที่ตนได้เล่าเรียนและฝึกฝนมา โลภะ-โทสะ-โมหะ ของเขาก็ลดลงไปตามลำดับ ปัญหาต่างๆ ในชีวิตก็ลดลงตามกันไปด้วย และอาจจะกล่าวได้ว่า ได้ประสบกับชีวิตที่ดีพอสมควร บุคคลอย่างนี้โดยทั่วไปแล้ว เราถือว่าเป็นบุคคลที่ได้รับการศึกษา กล่าวคือ ได้งอกงามหรือพัฒนาขึ้นมาในทางที่พึงประสงค์ ได้บรรลุชีวิตที่ดี

9.2 ผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมระดับที่ไม่พร้อมต่อการพัฒนา

ในด้านผลของการฟังธรรมหรือสนทนาธรรมของกลุ่มเป้าหมายในระดับนี้ เนื่องจากเป็นกลุ่มประเภทที่อับปัญญา จำได้เพียงตัวอักษร ไม่มีสติปัญญาพอที่จะเข้าใจ

ความหมายอันลึกซึ้งของหัวข้อธรรมได้ จึงไม่เข้าใจหลักธรรมที่ทรงแสดงได้ ดังนั้นในการแสดงธรรมหรือบรรยายให้คนอื่นฟัง ควรพิจารณาถึงสติปัญญาของกลุ่มเป้าหมายด้วย หากไม่อยู่ในสถานการณ์ที่จะเข้าใจอะไรได้ ก็คงต้องปล่อยไป ไม่ดึงให้รั้งให้เข้าใจจนเกินไป

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การเสนอแนวคิดจากพระสูตรต้นตปิฎกนั้นถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญและสามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ในปัจจุบันได้ แนวคิดการพัฒนาจากพระสูตรต้นตปิฎกเป็นแนวคิดการพัฒนามีภูมิหลังหรือบริบทของการพัฒนาที่ใกล้เคียงกับบุคลิกลักษณะของคนในประเทศไทยเพราะเป็นแนวคิดการพัฒนามีถิ่นกำเนิดในทวีปเอเชียและเป็นแนวทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้มาแล้วกว่า 2600 ปี ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพแนวคิดการพัฒนามุคคคลทั้ง 3 ระดับดังที่ปรากฏได้ดังต่อไปนี้

ภาพ 5 แสดงแนวคิดการพัฒนาจากพระสูตรต้นตปิฎก

แนวทางการพัฒนาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นถือได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่ไม่ได้มองแค่เพียงมนุษย์เป็นต้นทุนในการพัฒนา ที่หวังให้เพิ่มผลกำไรให้กับองค์กร และไม่ได้เป็นการพัฒนาที่ทำให้มนุษย์หลงใหลในกิเลสตัณหา ความอยากได้ อยากมี สนองตอบความต้องการด้านวัตถุ อันเป็นแนวทางที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ทรมาน เกิดการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น อิจฉาริษยา อาฆาตมาดร้าย นำไปสู่ความวุ่นวายต่างๆในชีวิตไม่มีที่สิ้นสุด

โดยหลักการทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่สามารถจะพัฒนาได้ตามแต่สติปัญญาและศักยภาพของตนเอง แนวทางการพัฒนาที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกนั้นมีได้มุ่งเน้นพัฒนามนุษย์เพียงแค่มนุษย์ที่จะทำผลกำไรให้กับองค์กรเท่านั้น แต่ยังสอนให้มนุษย์รู้จักความดีงาม ความพอเพียง คิดอย่างมีเหตุผล โดยมีแนวทางการพัฒนาที่มีองค์ประกอบครอบคลุมทุกกลุ่มบุคคลตามหลักความแตกต่างของบุคคล จึงเป็นแนวทางที่ควรนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ในปัจจุบันนี้เพื่อให้พบความสุขสงบที่แท้จริงของชีวิต